

А 2016
3077₁₀

XXI
ғасырдағы

АЛАШТЫҢ АҚ ЖОЛЫ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ «АҚ ЖОЛ» ДЕМOKPATИЯЛЫҚ ПАРТИЯСЫ

XXI-ҒАСЫРДАҒЫ АЛАШТЫҢ АҚ ЖОЛЫ

Алматы – 2013

ҚАЗАҚСТАННЫҢ «АҚ ЖОЛ» ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ ПАРТИЯСЫ

XXI-ҒАСЫРДАҒЫ АЛАШТЫҢ АҚ ЖОЛЫ

УДК 94 (574)¹ 1917/20"
ББК 63.3 Қаз
Ж 66

Қазақстанның «Ақ жол» Демократиялық партиясы

Ақылдастар алқасы: Азат Перуашев, «Ақ жол» ҚДП төрағасы, Мәжіліс депутаты, «Ақ жол» партиясының Парламенттік фракциясының жетекшісі; **Дихан Қамзабекұлы**, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің проректоры, филология ғылымдарының докторы, профессор; **Амантай Шәріп**, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-нің мәдениет және рухани даму институтының директоры, филология ғылымдарының докторы; **Қайрат Сақ**, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-нің журналистика және саясаттану факультетінің деканы; **Мәмбет Қойгелдиев**, Қазақстан тарихшылары қауымдастығының төрағасы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; **Амангелді Айталы**, философия ғылымдарының докторы, профессор, «Ақ жол» партиясының Ақылдастар алқасының төрағасы; **Әбдіжәлел Бәкір**, саяси ғылымдарының докторы, Қазақ гуманитарлық заң университетінің профессоры; **Қазыбек Иса**, «Ақ жол» ҚДП төрағасының орынбасары.

Жобаның авторы және редакторы:

Сәбит Байдалы, «Ақ жол» ҚДП Орталық кеңесінің идеологиялық жұмыс бойынша хатшысы.

Ж 66 **XXI-ғасырдағы Алаштың Ақ жолы.** Алматы: Экономика, 2013. – 248 бет

ISBN 978-601-225-516-4

Бұл кітапқа «Ақ жол» Демократиялық партиясының Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің қолдауымен 2012 жылғы «Алаш» қозғалысының 95 жылдығына орай өткізген ұлттық ғылыми-практикалық конференциясында және басқа шараларда жасалған баяндамалар мен сөздер, әртүрлі басылымдарда жарияланған сұхбаттар мен мақалалар енген.

Кітап мамандарға, оқытушылар мен студенттерге, сондай-ақ Отанымыздың төл тарихына қызығушылық танытқан көпшілік қауымға арналған.

УДК 94 (574)
ББК 63.3 Қаз

ISBN 978-601-225-516-4

©Қазақстанның «Ақ жол» демократиялық партиясы, 2013
© “Экономика” баспасы ЖШС, 2013

ҚАДІРЛІ ОҚЫРМАН!

2012 жылдың 23 қарашасында Қазақстанның «Ақ жол» демократиялық партиясы Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университетінің қолдауымен Алаш қозғалысының 95 жылдығына арналған «**XXI ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғыртудағы «Алаш» қозғалысы идеяларының өзектілігі**» атты ұлттық ғылыми-практикалық конференция өткізді.

1917 жылдың 5-13 желтоқсанында Орынбор қаласында өткен екінші жалпықазақ съезінде Ұлттық Кеңес құрылды. Яғни, қазақтың алғашқы заманауи үкіметі - Алашорда дүниеге келді. Алашорда үкіметінің құрылып, XX ғасырдың басында қазақ даласында автономиялық биліктің болуы ұлт-азаттық қозғалыс тарихында елеулі кезең болып саналады. Ғұмыры ұзақ болмаса да қазақтың тұңғыш үкіметі құрылып, қазақ халқының мемлекеттікке лайықты ел екені паш етілді. Алаш арыстарының ең басты еңбегі – олар сол қиын уақытқа толыққанды саяси партия мен үкімет құрып, өз халқының мүдделерін батыл қорғау жағына шыға алуында. Алаш қозғалысы заманалық маңызы бар құбылыс, оның идеялары мен бағдарламалары ұлттық мемлекеттікті қалыптастыруды мақсат етті. Бұл туралы осы конференцияда егжей-тегжейлі әңгіме болды. Конференцияның жұмысына жетекші алаштанушылар, белгілі ғалымдар, Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары, қоғам қайраткерлері, сарапшылар, шығармашылық интеллигенция өкілдері, жоғары оқу орындарының студенттері, БАҚ өкілдері, алашордалықтардың ұрпақтары қатысты.

«Алаш Орда» көшбасшыларының заңдық тұрғыда ақталғанына қарамастан, әлі күнге дейін «Алаш» қозғалысына толық баға бермей жүрміз», - деді конференцияны кіріспе сөз сөйлеп ашқан «Ақ жол» ҚДП төрағасы, Партияның Парламенттегі фракциясының жетекшісі, Мәжіліс депутаты Азат Перуашев, - «Біз Алаш идеяларының әлеуетін әлі толық аша алғанымыз жоқ. Конференцияның мақсаты – Алаш қозғалысының, Алаштың көшбасшыларының әлеуметтік-экономикалық, саяси-құқықтық, ұлттық-мәдени салаларға қатысты көзқарастарына берілген бағалар мен пайымдауларды, ғылыми тұжырымдарды жаңа

заманның талаптарына, сұраныстарына сай зерделеуге тырысу. Алаштың аманатына адалдық танытып, Алаш идеяларының іске асырылуының тәуелсіздігімізді нығайта түсуге қызмет ететіне қоғамдық пікір туғызу. Яғни, бұл біз үшін теориялық ғана емес, бұл ең алдымен, қоғамымыздың жаңғыруына, ұлт игілігіне қызмет етуі тиіс практикалық мәселе».

Конференция үш сессиялық бағытта жұмыс істеді. Оның біріншісі: «Алаш» көшбасшыларының мемлекеттілікке, ұлттық құндылықтарға көзқарастары» бойынша баяндамалар жиынтығын құрады. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің проректоры, ҚР ҰҒА-ның корреспондент-мүшесі Дихан Қамзабекұлы, Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының Президенті, ҚР ҰҒА-ның академигі Өмірзақ Айтбаев, ЕҰУ «Еуразия» ғылыми-зерттеу орталығының директоры, тарих ғылымдарының докторы Зиябек Қабылдинов, саяси ғылымдарының докторы Әбдіжәлел Бәкір өздерінің баяндамаларында Алаш идеясының өзегі ұлттық мемлекеттік дербестік болғанын, бүгінгі Қазақстан Республикасы - Алаштың бұл арманының іске асуының көрінісі екенін, Алаш көшбасшыларының қазақ қоғамын біртіндеп Еуропалық деңгейдегі өркениеттің озық жетістіктерімен ақылға қонымды ұштастыру негізінде сол замандағы нақты жағдайларға бейімдеуді өздерінің анық та айқын мақсаты тұтқанын тілге тиек етті.

Екінші, «Алашордалықтардың» экономикалық тұжырымдамалары туралы» откен сессияның да жүктемесі жауапты болды. «Алаш» партиясының бағдарламасы, біріншіден, қазақ елін өзінің бөлінбейтін территориясы бар, отарлық тәуелділіктен азат елге айналдыруды, екіншіден, қазақ халқының өмірін жаңа сапаға көтеруді көздеді. Яғни, олар елде пәрменді реформалық шараларды іске асырғылары келді. Кез келген мемлекеттің тұрақты және тиімді өмірлік қызметі үшін сол елдің экономикалық дамуын қамтамасыз етудің маңызы зор екенін Алаш қайраткерлері жете түсінді. Оны ұлттық басымдылықтардың бірі ретінде қарастырды. Алашордалықтардың көбісі ұлттық буржуазияның өкілдері болғандықтан да жер мәселесін, кәсіпкерлік, жеке меншік мәселелерін ел экономикасынан бөліп қарамаған, оны экономикалық өсудің негізі деп санаған. Осы тақырыпта баяндама-

лар жасаушылар Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаты, экономика ғылымдарының докторы Екатерина Никитинская, экономика ғылымдарының докторы Мырзагелді Кемел, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының директоры, филология ғылымдарының докторы Шәріп Амантай, ЕҰУ журналистика және саясаттану факультетінің деканы Қайрат Сақ алашордалықтардың экономикалық тұжырымдамасына жаңа қырынан келе алды. «Алаш» қайраткерлерін саясаткер ретінде ғана емес, олардың әрқайсысының білікті мамандар болғанын нақты деректермен көрсетті.

«Алаш» көшбасшыларының әлеуметтік жаңғыртуға көзқарастары» үшінші сессия аясындағы баяндамаларда мұқият талданды. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев еліміздегі әлеуметтік, сондай-ақ глобалды экономикалық және саяси үдерістер үшін тұжырымдамалық маңызы аса зор Әлеуметтік жаңғырту бағдарламасын ұсынып, ол халқымыздың қолдауына ие болып отырғаны белгілі. «Ақ жол» партиясының Орталық кеңесінің Пленумы бұл мәселені арнайы қарап, Мемлекет басшысы ұсынған бағдарламаны еліміздің бұдан әрі дамуының стратегиялық бағыты ретінде толық қолдайтынын, оны іске асыру үшін белсенді түрде атсалысатынын мәлімдеген болатын. Шын мәнінде, бұл бағдарлама мемлекетіміздің дамуына жаңа талаптар қойып, халқымыздың ұлттық мүдделеріне сай келетін жаңа құндылықтар жүйесін қалыптастырып отыр. Қазақ қоғамын бірте-бірте өзгертіп, заманға бейімдеуді мақсат еткен «Алаштың» асыл мұраттары біздің еліміздің қазіргі жедел жаңғыру, модернизация бағытымызбен үндес келеді. Мұны, «Ақ жол» партиясының белсенді өкілдері: Мәжіліс депутаты Азамат Әбілдаевтің, «Ақ жол» ҚДП төрағасының орынбасарлары Анарбек Орманның, Людмила Жуланованың, Қазбек Исаның, Партияның Ақылдастар алқасының төрағасы, философия ғылымдарының докторы Аманкелді Айталының, Ақылдастар алқасының мүшесі, елімізге белгілі ақын Ханбибі Есенқарақызының, Партияның жастар қанатының жетекшілерінің бірі, саясаттанушы Мақсат Жақаудың, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

қазақ әдебиеті кафедрасының доценті, филология ғылымдарының кандидаты Омар Жәлелұлының, Семей қаласынан арнайы келген алаштанушы ғалым Ерлан Сайлаубайдың баяндамалары мен сөздеріндегі дәйектер дәлелдей түсті.

Конференцияға қатысушылар Алаш идеясын біржолата ысырып тастауды көздеген кеңестік жүйеде өмір сүрген кездегі ойлау жүйесінен, сол кездегі психологиялық пиғылдан тұтастай арылуға, ұлттық сананы биікке көтеруге күш жұмсаудың қажеттілігін айтты. Осы кезге дейін Алаш дегенде басқа ұлттың өкілдері осы қозғалысты ұлтшылдық бағытта деп қана ойлап, оған күдікпен қараушылар бар. Конференцияда осы күдіктер жоққа шығарылды. Орыс тілінде де бірнеше баяндамалар жасауға мүмкіндіктер берілді. Алаш идеясын әрбір қазақстандық үшін елді ажырататын емес, біріктіруші мақсатқа пайдалануымыз керек.

Конференцияға қатысушылардың көптеген қадау-қадау пікір-ұсыныстары «Ақ жол» партиясы Парламенттік фракциясының осы мәселе бойынша Мәжіліс отырысында 2012 жылдың 7 қарашасында жария етіліп, Үкімет басшысына жіберілген депутаттық сауалымен үндесіп жатты. Сонымен қоса тың ұсыныстар да айтылмай қалған жоқ. Жинақтай келгенде олар мынаған саяды: Тұңғыш Ұлт кеңесі – Алашорда үкіметі құрылған тарихи күн; 1917 жылдың 13 желтоқсаны құрметіне жыл сайынғы 13 желтоқсанды ресми түрде «Алашорда» күні деп атау; Жыл сайын қараша мен желтоқсан айларында оқу орындарында, мемлекеттік органдар мен әскери бөлімшелерде, мұрағаттар мен кітапханаларда «Алаш тағылымдары» тақырыбына Алаш оқуларын: бұқаралық лекциялар, сабақтар, дәрістер, конференциялар, жиналыстар, көрмелер т.б. шаралар өткізу; Астанада Алаш қайраткерлерінің ескерткіштері орнатылған «Алашорда» аллеясын ашу. Алаш қайраткерлерінің ескерткіштерін Алматыда, барлық облыс орталықтарында орнату; Алаш қозғалысына тікелей қатысы бар Ресейдің Петербор, Омбы, Орынбор, Өзбекстанның Ташкент, Қоқан қалаларында, еліміздегі Семей, Торғай, Жымпиты т.б. қала-кенттерінде Алаш қайраткерлерінің тарихи істеріне байланысты белгі, ескерткіш тақталар орнату, мұражайлар ашу жұмысын ұйымдастыру; Тілдік бағыттарына қарамай мектептерде Алаш ұғымын, Алаш идея-

сын, Алаш қозғалысын және Алаш қайраткерлерінің өмір жолын отаншылдық аясында кеңінен ұғындыру. «Қазақстан тарихы» оқулығына жеткілікті көлем беру. Жоғары оқу орындарында Алаш идеяларын оқытудың тиімді жүйесін құру; Алаш мұрасы мен тарихы, Алаш қайраткерлері туралы ғылыми-зерттеу монографияларын, әдебиет пен өнер шығармаларын, деректі және көркем фильмдер және теледидар туындыларын мемлекеттік тапсырыспен шығару; Алаш қозғалысының тарихын терең және жан-жақты зерттеу үшін Қазақстанның ғана емес, Ресей, Түркияның, Қытайдың, Францияның, Германияның, Өзбекстан, Қырғыз, Түркмен және басқа мемлекеттердің мұрағаттарында ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге қаражаттар бөлу мәселесін қарастыру; Тарихи әділеттілік пен ақиқатқа қамтамасыз ету үшін Алашордалықтардың сот процесінің материалдарын көп томдық жинақ етіп шығару, мұрағаттардағы құжаттарды қолжетімді ету шараларын жүзеге асыру; Қазақ елінде отарсыздану саясатын жүргізу. Конференцияның ұйымдастырушылары мен оның жұмысына қатысушылар «Алаш» қозғалысының 100 жылдығын еліміздің өміріндегі *тарихи заманалық аса маңызы бар оқиға* ретінде бағалап, оның дайындығына Үкіметті, Парламентті, басқа да мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдарды қазірден кірісуге шақырды.

Айта кетейік, осындағы, одан кейін де өткізілген жиындарда көтерілген мәселелерді мұқият қайта қарап, ой елегінен өткізіп, талдай келе «Ақ жол» партиясының басшылығы мұндай қадау-қадау шаруаларды жүзеге асыру үшін оған жүйелі де кешенді көзқарас керектігін және оны шешудің қуатты тетіктерін жасаудың қажеттігін түсінді. Аталмыш конференция өткеннен кейін тура 2 айдан соң 2013 жылдың 23 қаңтарында «Ақ жолдың» Парламенттік фракциясы Қазақстан Республикасының Үкіметіне Алаш қозғалысының 100 жылдығын мемлекеттік және жалпыұлттық дәрежеде атап өту үшін Мемлекеттік комиссия құру, сондай-ақ оған жалпымемлекеттік және аймақтық кешенді бағдарламалар даярлау ісін жүктеуді сұрап, тағы бір депутаттық сауалын жолдады.

«Ақ жол» партиясы оз тарапынан баспасөз беттеріне шыққан Алаш тақырыбындағы ғылыми еңбектерге, тарихи, журналистік

зерттеулерге студенттер, жас ғалымдар және журналистер арасында бәйге жариялап, оның қорытындысын жыл сайын шығарып тұруды жоспарлап отыр. Бұл туралы алғаш рет конференцияда Азат Перуашев өзінің қорытынды сөзінде мәлім етті. Байқау жеңімпаздары атанғандар осы жұмыстарын негізге ала отырып, келешекте өткізілетін конференцияларда баяндамалар жасайтын болады. Сондай-ақ «Ақ жол» Партияның Ақылдастар алқасының мүшесі, елімізге танымал ақын Ханбибі Есенқарақызының тікелей бастамасымен Алаштың көрнекті қайраткерлерінің бірі Сұлтанбек Қожановтың басқаруымен 1920-1926 жылдарында Ташкент қаласында шығып тұрған, Алаш ардақтыларының мінбері болған «Ақ жол» газетінің сандарындағы төтенше араб тілінде жарияланған материалдарды қазіргі қазақ әрліне көшіріп, жазылған 2 томдық зерттеу кітаптарын жарыққа шығармақшы болып отыр. «Бұл ортақ іске қосылған азғантай болса да үлесіміз болмақ», - деді Азат Перуашев, - «Қазақстан Тәуелсіздігінің бастауында тұрған Алаш арыстарына қандай құрмет көрсетсек те артық емес».

Тұтастай алғанда, «Алаш» көшбасшылары ұстанымдарының ұлтпен бірге өмір сүретін концепциялық мағынасы бар екендігін конференцияға қатысқандардың әрқайсысында да сезінген сияқты. Алаш рухы өшпепті, оны осы конференция да көрсетті. Тәуелсіздік жылдарында тура ойлағанымыздай болмағанмен, бәрібір Алаш рухы бойымызға сіңіп жатыр екен. Тіпті бұл жиында алыстан келе алмай, сөйлеуге уақыт жетпей қалған біраз азаматтар дайындаған баяндама-сөздерін кәдеге жараса деп ұйымдастырушыларға ұсынып жатқанының өзі көп жәйтті аңғартса керек. Әрине біз оны пайдаланамыз. Идеялар да заманның өзгеруіне қарай дамып отыратыны түсінікті. Дегенмен де Алаш идеясы сол кезеңдегі тамырын тереңнен алған ұлтымыздың құндылықтар жиынтығы - экономикалық, саяси, философиялық ойлаудың кемелденген үлгісі болғандығы анық. Сонымен қатар Алаш қозғалысының бостандық пен тәуелсіздік мұраттары үшін күрестегі рөлі мен маңызын жаңа заманның талаптарына сәйкес одан әрі терең зерттеуді жаңа серпінмен жалғастырудың қажеттілігі күмән тудырмайды.

«Ақ жол» өткізген конференцияда мазмұнды, ғылыми негізделген баяндамалар жасалды. Осылардың тарихшылардың, саясаткерлердің, саясаттанушылардың, әлеумет, қоғамтанушылардың, жас ғалымдар мен студенттердің тағы басқалардың назарына ілігіп, болашақ зерттеулерге, ғылыми ізденістерге көмегі тисе деген ниетпен және Алаш идеяларын көпшілікке, әсіресе жас ұрпаққа таратудың маңызы зор екендігін ескере келе «Ақ жол» ҚДП төрағасы Азат Перуашев Алаштану үдерісіндегі жасалған қадам ретінде конференцияда жасалған және арнайы дайындалған баяндамалардың мәтіндерін арнаулы жинақ (жинақтың атын да өзі ұсынды) етіп шығару жөнінде шешім қабылдады, яғни бұл кітап Алаш аманатын арқалаған мемлекетшіл азаматтың туған халқына, ұлтына деген риясыз ықыласы мен парасаттылығының арқасында жарыққа шығып отыр. Баяндамашылардың арасында сойлеуге берілген 10 минуттың аз болғандығын, соны кейінірек кеңейтілген ғылыми зерттеу мақала ретінде берсек қайтеді деген тілектерін де орындадық. Өйткені, бұл еңбектердің тарихи-танымдық маңызы бар екендігі ескерілді. Сондай-ақ, конференцияға дайындық кезіндегі және өткеннен кейінгі оның жаңғырығының алысқа естіліп, Алматыда, республиканың басқа да өңірлерінде «Ақ жол» партиясының филиалдарының қатысуымен жалғасын тапқан Алаш тақырыбындағы шаралардағы баяндамалар мен сөздерді, мақалаларды елеп-екшеп, осы жинаққа енгізіп отырмыз. Жинақтан Ақ жолдық депутаттардың Алашқа қатысты Үкіметке жолдаған сауалдары мен оларға берілген жауаптар да орын алды.

Кітаптың жауапты шығарушылары зерттеу нысаны болып отырған Алаш арыстарының бағдарламалық және тұжырымдамалық мәні бар құнды ойлары мен көзқарастарының кейінгі толқын жастарды ұрпақ сабақтастығына үндеп, олардың азаматтық танымының, ұлттық, мемлекетшілдік санасының қалыптасуына игі ықпалын аз да болса тигізіп жатса, алға қойған мақсаттарының орындалғаны деп санайды. Алаш тақырыбына құрастырылып отырған жинақтар тізбесінің алғашқысын ұсына отырып, редакциялық ақылдастар алқасы қазақтың ұлт-азаттық күресі тарихындағы ұлы құбылыс – «Алаш» қозғалысының 2017 жылғы 100 жылдық мерейтойына арналған шаралардың беташары болып

табылатын осы кітапқа шын көңілімен материалдарын ұсынған авторларға және шығаруға атсалысқан барлық Алаш азаматтарына өзінің ризашылығын білдіреді. Алдағы уақытта да «Ақ жол» партиясының жыл сайын «Алаш» қозғалысының шығармашылық мұрасын, принциптік көзқарастарын зерделеуге арналған жас ғалымдар мен студенттер, журналистер арасында тұрақты түрде өткізіліп тұратын Жалпыұлттық байқаудың (оның шарттарын осы кітапқа қосып отырмыз), Партияның Парламенттік фракциясының Алашқа қатысты шараларын, сондай-ақ орталықта және өңірлерде өткізетін конференцияларының, дөңгелек үстелдерінің, өзге де шараларының материалдарын жинақ етіп шығарып отырмақпыз. Өйткені, Алаштың Ақ жолы ХХІ ғасырда да, одан кейін де жалғаса беретін, мәңгілік жол! Белгілі алаштанушы ғалым Дихан Қамзабекұлының осы кітапқа кірген баяндамасының атымен айтсақ: Алаш – Темірқазық!

Сәбит Байдалы,
«Ақ жол» партиясы Орталық кеңесінің
идеологиялық жұмыс бойынша хатшысы

АЗАТ ПЕРУАШЕВ:
Біз Алаш идеяларының әлеуетін
әлі толық аша алған жоқпыз
(Егемен Қазақстан, 2012 жылғы 21 қараша)

Қазақстанның «Ақ жол» демократиялық партиясының төрағасы Азат Перуашевпен әңгіме

Алаш идеялары, ең алдымен, практикалық мән-маңызы бар дүние

– Бізге алдағы 23 қарашада «Ақ жол» партиясының «XXI ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғыртудағы «Алаш» қозғалысы идеяларының өзектілігі» атты ғылыми-практикалық конференция өткізетіні белгілі болып отыр. Азат Тұрлыбекұлы, сіздерге мұндай шара өткізуге түрткі болған себеп не?

– Иә, біз осы конференцияны өткізуге бастамашылық жасап отырмыз. Қазақстанның «Ақ жол» демократиялық партиясы өзін «Алаш» қозғалысының ізбасарларының бірі деп жариялаған болатын. Бұл тұжырым сайлауалды тұғырнамамызда да, партияның өзге де құжаттарында көрінісін тапқан. Біз Алаш қозғалысының көрнекті қайраткерлерінің идеялық мұраларын тарату мен оны бүгінгі күннің кәдесіне жаратудың маңызы зор деп санаймыз. Алаш мұрасымен сан ұрпақ сусындап, халыққа қызмет етудің, әлемдік бәсекеге төтеп берудің үлгісін алуы керек. Өздеріңізге мәлім, биылғы жыл – Алаш қозғалысының 95 жылдығы. Осы датаны анықтап тұрған фактор 1917 жылдың 5-13 желтоқсанында Орынбор қаласында өткен Екінші жалпықазақ съезінде құрылған Ұлттық кеңес болып табылады. Яғни, 1917 жылдың 13 желтоқсаны қазақтың алғашқы заманауи үкіметінің – Алашорданың дүниеге келген күні.

Осыған орай, біз «XXI ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғыртудағы «Алаш» қозғалысы идеяларының өзектілігі»

атты ғылыми-практикалық конференция өткізуді жоспарлап отырмыз. Соны Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университетінің қолдауымен жүзеге асырғалы отырмыз. Біздің конференцияның жұмысына қатысуға жетекші алаштанушыларды, белгілі ғалымдарды, қоғам қайраткерлерін, сарапшыларды, шығармашылық интеллигенция өкілдерін, жоғары оқу орындарының студенттерін, БАҚ өкілдерін шақырмақпыз. Аталған тақырыптағы конференцияның жұмысына ықылас танытқандар үшін есігіміз ашық. Мүмкіндікті пайдаланып, конференцияның Астана қаласында, Керей және Жәнібек хандар көшесі, 18 үйде, «Тілеп Қобыз» сарайында қарашаның 23-інде сағат 10-да басталатынын айта кетейін.

– Ендеше, келесі сұрақ өзінен өзі туындайды. Осы конференцияның мақсат-міндеттері туралы кеңінен тарқатып айтып берсеңіз.

– Жоғарыда айтқан Алашорда үкіметі құрылып, ХХ ғасырдың басында қазақ даласында автономиялық биліктің жұмыс істеуі – ұлт-азаттық қозғалысы тарихындағы елеулі кезең. Алашорда көшбасшылары халықтың арманы болған өзін өзі билеу идеясын іске асыра алды. Ғұмыры ұзақ болмаса да қазақтың тұңғыш үкіметі – Алашорда үкіметі құрылып, қазақ халқының мемлекеттілікке лайықты ел екені паш етілді. Оларға көздеген мақсаттарына эволюциялық жолмен жетуге мүмкіндік берілмеді. Алаш арыстарының ең басты еңбегі – олардың сол аласапыран және қиын уақыттарда толыққанды саяси партия мен үкімет құрып, өз халқының мүдделерін батыл қорғау жағына шыға алуында. Олар бар қазақтың қамқорына, сүйенішіне айналу үшін қолдан келгеннің бәрін жасады.

Меніңше, «Алашорда» көшбасшыларының заңдық тұрғыда ақталғанына қарамастан, өкінішке қарай, әлі күнге дейін Алаш қозғалысына толық баға бермей жүрміз. Алаш қозғалысы – заманалық маңызы бар құбылыс, оның идеялары мен бағдарламалары ұлттық мемлекеттілікті қалыптастыруды мақсат етті. «Алаш» партиясының саяси тұжырымдамасына, өмір жолы мен қызметіне қарап отырып, олардың саяси, экономикалық, әлеуметтік мәселелерге, ұлттық құндылықтарға көзқарастарының ХХІ ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғырту кезеңінде де өзектілігін

жоймағанын байқаймыз. Яғни, бұл – біз үшін теориялық қана емес, бұл, ең алдымен, ұлт игілігіне қызмет етуі тиіс практикалық мәселе. Конференцияның мақсаты – Алаш қозғалысының, Алаштың көшбасшы қайраткерлерінің мемлекеттің құрылысына, әлеуметтік-экономикалық, ұлттық салаларға қатысты қозғарастарына берілген бағалар мен пайымдауларды, ғылыми тұжырымдарды жаңа заманның талаптарына, сұраныстарына сай зерделеуге ұмтылу, Алаштың аманатына адалдық танытып, оның идеяларының іске асырылуының тәуелсіздігімізді бекемдеп, нығайта түсуге қызмет ететініне қоғамдық пікір туғызу.

Алаш идеясы – Қазақ елін Еуропа жолымен жаңғырту. Оған басқа ұлт өкілдерінің күдікпен қарауына негіз жоқ екенін көрсету

– Кешіріңіз, сөзіңізді бөлейін. Конференцияны қандай пішінде өткізбекшісіздер? Алаш мұрасы – тым ауқымды мұра. Оны бір конференция шеңберіне сыйғызу да оңай емес қой...

– Сондықтан да біз Алаш қайраткерлерінің көзқарастарын жүйелеуге ұмтылып, үш секциялық бағытта тақырыптарға бөліп қарастыруды жөн деп таптық. Оның біріншісі: «Алаш» көшбасшыларының мемлекеттілікке, ұлттық құндылықтарға көзқарастары» бойынша баяндамалар жиынтығын құрайды. Кез келген ұлт үшін мемлекеттілік басты құндылық болып табылады. Әлихан Бөкейханов айтқандай, мемлекеттілігі жоқ халық – жетім халық. Алаш идеясының өзегі де ұлттық мемлекеттілік дербестік. Бүгінгі Қазақстан Республикасы – Алаштың бұл арманының іске асқанының көрінісі. Алаш көшбасшылары қазақ қоғамын біртіндеп Еуропа деңгейіндегі өркениеттің озық жетістіктерімен ақылға қонымды ұштастыру негізінде сол замандағы нақты жағдайларға бейімдеуді өздерінің анық та айқын мақсаты тұтты. Қазақтың белгілі тарихшысы Манаш Қозыбаевтың сөзімен айтсақ, «XX ғасырда ұлт-азаттық қозғалысының жаңа сатысы басталды. Оның басы-қасында «Оян, қазақ» ұранымен шыққан, демократиялық Ресейдің құрамында қазақ елін еуропалық жолмен дамытуды, жаңғыртуды көкसेген реформаторлар (Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Мұстафа Шоқай) бастаған ұрпақ жүрген еді» («Егемен Қазақстан», 1996 жылдың 6 желтоқсаны).

Түркістан автономиясын жариялаған Алаш қайраткерлерінің жапондықтарды үлгі тұтқан шығыстық (Мұстафа Шоқай) бағыттағы ұстанымдары да маңызды. Жапонияның өзі Еуропадан үйрене отырып, ілгері дамудың жолына шыққанын ескерсек, олардың ұстанымдарында алшақтықтардың көп еместігіне де көз жеткізесің. Алаш көшбасшыларының ұлылығы да сонда, олардың таптық жіктелуге де, ұлтшылдық томаға-тұйықтыққа да ұрынбауында. Біз осыны да көрсете алуымыз керек. Олар қазақтың жоғын жабайы ұлтшылдық сарынмен жоқтамаған. Өзге азшылықтағы ұлттардың өкілдерінің құқығын шектемейтін қазақ ұлтының елді біріктірушілік идеясын Алашорда үкіметін сайлаған съездің өзінде жария еткен. «Алашорда» Уақытша ұлттық кеңесінің құрамы 25 адам болып бекітіліп, 10 орынның қазақтар арасындағы орыс және басқа ұлттардың өкілдеріне қалдырылуының өзі көп жәйтті аңғартады. Осы кезге дейін Алаш дегенде басқа ұлттың өкілдері осы қозғалысты ұлтшылдық бағытта деп қана пайымдап, оған күдікпен қарайды. Біз осы күдікті жоққа шығаруымыз қажет. Күдік қашанда білместіктен туады. Ал бізде күні кечеге дейін алашордалықтарды тек ұлтшылдық тұрғысынан қарастыру белең алғаны рас. Алаш қозғалысының, оның қайраткерлерінің дәрежесін орыстарға, басқа ұлттардың өкілдеріне, өзім сияқты орыс тілінде білім алған қазақтарға да, бір сөзбен айтқанда, орыс тілді аудиторияларға да түсіндіру қажет. Сол себепті біз конференцияда орыс тілінде де баяндамалар жасауға мүмкіндік беріп отырмыз. Алда өткізілетін шараларда да осындай ұстанымда боламыз. Өйткені, Алашты өзіміз ғана біліп, сол білгенімізбен мақтану үшін емес, Алаш идеяларын түсініп, оны жүрегімен қабылдайтындарды көбейту үшін осылайша істеу керек деп санаймын. Алаш идеясын біржолата ысырып тастауды көздеген кеңестік жүйеде өмір сүрген кездегі ойлау жүйесінен, сол кездегі психологиялық пиғылдан тұтастай арылуға күш жұмсағанымыз абзал. Алаш идеясын әрбір қазақстандық үшін елді ажырататын емес, біріктіруші мақсатқа пайдалануымыз керек.

Екінші – «Алашордалықтардың экономикалық тұжырымдамалары туралы» өтетін секцияның да жүктемесі жауапты. Алаш партиясының, сол партияның негізінде құрылған Алашорда үкі-

метінің бағдарламасының интеллектуалдық-саяси деңгейінің жоғарылығы бұл мәселеге де бүгінгі күннің биігінен, ертеңгі алар асуларымыздың талаптары тұрғысынан келгенді қалайды. Ол сол кезеңдегі беделді саяси партиялардың бағдарламаларынан бірде кем емес. «Алаш» партиясының бағдарламасы, біріншіден, Қазақ елін өзінің бөлінбейтін территориясы бар, отарлық тәуелділіктен азат елге айналдыруды, екіншіден, қазақ халқының өмірін жаңа сапаға көтеруді көздеді. Яғни, олар елде пәрменді реформалық шараларды іске асырғылары келді. Кез келген мемлекеттің тұрақты және тиімді өмірлік қызметі үшін сол елдің экономикалық дамуын қамтамасыз етудің маңызы зор екенін Алаш қайраткерлері жете түсінді. Оны ұлттық басымдықтардың бірі ретінде қарастырды. Алаш-ордалықтардың көбі ұлттық буржуазияның өкілдері болғандықтан да жер мәселесін, кәсіпкерлік, жеке меншік мәселелерін ел экономикасынан бөліп қарамаған, оны экономикалық өсудің негізі деп санаған. Біз «Алаш» қайраткерлерін саясаткер ретінде ғана білмей, олардың әрқайсысының білікті мамандар болғанын да көрсетуіміз керек. Бұл тақырыпқа жаңа қырынан келіп, ашып көрсетуді белгілі практик-экономист, Парламент Мәжілісінің депутаты, «Ақ жол» партиясының парламенттік фракциясы жетекшісінің орынбасары, үш қазақ баласының анасы Екатерина Сергеевна Никитинскаядан сұрап отырмыз. Егемендігіне ие болған ел үшін территориясының тұтастығын қалыптастыру қандай маңызды болса, табиғи байлығы мен қоғамдық игілігін қорғап, экономиканы жаңғырту да сондай маңызға ие.

«Ақ жол» партиясы экономиканы әлеуметтік дамудың міндеттерін тиімді шешудің құралы ретінде қарастырады. Сол себепті де біз «Алаш» көшбасшыларының әлеуметтік жаңғыртуға көзқарастары» мәселесіне үшінші секция аясындағы баяндамаларда ерекше тоқталсақ деп отырмыз. Қазақ қоғамын бірте-бірте өзгертіп, заманға бейімдеуді мақсат еткен «Алаштың» асыл мұраттары біздің қазіргі жедел жаңғыру, модернизация бағытымызбен үндес келеді. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев еліміздегі әлеуметтік, сондай-ақ жаһандық экономикалық және саяси үдерістер үшін тұжырымдамалық маңызы аса зор Әлеуметтік жаңғырту бағдарламасын ұсынып, оның халқымыздың қолдауына

ие болып отырғаны белгілі. «Ақ жол» партиясы Орталық кеңесінің пленумы бұл мәселені арнайы қарап, онда Мемлекет басшысы ұсынған бағдарламаны еліміздің бұдан әрі дамуының стратегиялық бағыты ретінде толық қолдайтынымызды және оны іске асыру үшін белсенді түрде атсалысатынымызды мәлімдеген болатынбыз. Шын мәнінде, бұл бағдарлама мемлекетіміздің дамуына жаңа талаптар қойып, халқымыздың ұлттық мүдделеріне сай келетін жаңа құндылықтар жүйесін қалыптастырып отыр.

«Алаш» отандық өндірісшілерді қолдады

– Алаш арыстарының да армандағаны осы ұлттық мүддеміздің үдесінен шығатын құндылықтар ғой. Әрине, конференцияларыңызда аса маңызды тақырыптарға ден қойып отыр екенсіздер. Оның мазмұнын күні бұрын тұтас ашып беріңіз деуден аулақпыз. Оның үстіне, бәрімізді толғандыратын мәселені көтеретін бұл шараларыңыздан біз де сырт қалмаспыз. Дегенмен, Алаш қайраткерлерінің бүгінгі заман талабына сай келетін кейбір идеяларының шетін шығарсаңыз.

– Біз осыдан бір ғасырға жуық уақыт бұрынғы Алаш армачын бүгінгі Қазақстан бейнесінен көруге тиіспіз. Алашорда үкіметінің төрағасы Әлихан Бөкейханов «қазақтың қойының жүні тоқылып, үстіне киім, әрбір темірі өзіне түйме болуы тиіс», деп сол заманның өзінде нарықтық экономикаға, ұлттық бизнестің дамуына үндеді. «Алаш» қозғалысының көшбасшыларының бірі, сол кезеңдегі ұлт ұстазы болған Ахмет Байтұрсынов: «Біз бай, білімді хәм күшті болуымыз керек. Білімді болуға – оқу керек! Бай болуға – кәсіп керек! Күшті болуға – бірлік керек! Осы керектердің жолында жұмыс істеу керек!» деген еді. «Алаш» идеяларына тереңірек үңіле бастағаннан бері көзім мынаған жетті. Біз қазір ұлттық экономика мен ұлттық бизнестің мүддесін заң шығарушылық жұмыста болсын, әртүрлі жиындарда болсын, барынша қорғап жүргенде Алаш идеяларынан бір сәтте де алшақ кеткеніміз жоқ. Бұл орайда, мен өткен ғасырда қазақ тарихын сомдаған Алаштың ардақты азаматтарының бірі Санжар Аспандияровтың келесі сөздеріне назар аударғым келеді: «Первый период подавления колонизаторских отрывков прошлого, предоставления всех политических прав ранее угнетенными нациями решен и решен блестяще. ... Но это еще

полдела. Надо закрепить сделанное, ибо экономические взаимоотношения между нациями определяют все остальные отношения... Нужно изучать условия развития народного хозяйства каждой отдельной нации, живущей в Туркестане, ибо эти пути развития для каждой из них совершенно самобытны». Тіпті елімізді индустрияландыру бағытында дамытудың қажеттілігіне дейін Алаш білімдарлары айтып кетіпті. Олар отбасында материалдық мүмкіндіктері жеткілікті және жеке бастарының интеллектуалдық қабілет-қарымы мол болғандықтан, еуропалық деңгейде білім ала алған. Көпшілігі орыс тілін жетік меңгерген, мақалаларын орыс тілінде жазған.

Смағұл Сәдуақасов Қазақстанды жедел дамыту ниетімен Голощекинмен оның ұлттық республикалардағы өтірік «индустрияландыру» деп аталған қитұрқы саясатына ашықтан-ашық батыл қарсы шыққан. «Почему Голощекин не может или, вернес, не хочет идти дальше шерстомоек, тогда как само собой напрашивается и организация суконных фабрик», дей келе, Сәдуақасов өзінің «О национальностях и националах» атты мақаласында мынадай өте орынды сұрақ қояды: «Не легче ли железной дороге сразу вывозить из Казахстана готовое сукно, чем два раза таскаться то с вымытой шерстью, то обратно с «московским» сукном из этой шерсти?» Сәдуақасовтың елдің шикізат базасы болып шектеліп қалуына сол кезеңде қарсы шыққаны көрініп тұрған жоқ па? Ал енді ол көтерген осы мәселенің қазіргі күн үшін маңызы жоқ деп кім айта алады? Өмірден қыршын кеткен Алаш азаматы Смағұл Сәдуақасовтың экономикалық тұжырымдамасының өзі бір баяндамаға арқау боларлықтай екен. Қазір еліміз үдемелі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасын жүзеге асыруға бел шеше кіріскен кезде мұны конференциямызда жеке баяндама етіп шығарайық деп ұйғардық. Парламент Мәжілісінің екі шақырылымының депутаты болған қоғам қайраткері, экономика ғылымдарының докторы, профессор Мырзагелді Кемелдің бұл тақырыпты толық меңгеріп, қатысушылардың қызығушылығын туғыза алатынына шүбәміз жоқ. Кеңес үкіметінің құрамында жұмыс істеуге мәжбүр бола жүріп, республика мүддесін жанқиярлықпен қорғаған Алаштың аяулы ұлдарының өмірінен мұндай мысалдарды көптеп келтіре беруге болады...

Меніңше, біз әлі Алаш идеяларының әлеуетін толық аша алғанымыз жоқ. Өз басым, алдағы конференцияда жасалатын баяндамалардан біржақты емес, сан қырлы, жан-жақты мәліметтер аламыз деп үміттенетінімді жасырмаймын. Бос сөздің емес, нақты істердің партиясы ретінде өмірде, күнделікті тәжірибеде қолданылатын құнды ойлар көп айтылғанын қалаймын. Бізге Алаш идеяларының тереңіне бойлай алмай, дилетанттық деңгейде «білгір» болып жүргендердің пікірлері керек емес. Тек дилетанттар ғана Алаш идеяларын елді артқа – ХІХ ғасырға тартатын «изоляциянизм» идеологиясы деп түсінеді. Ал біз Алаш идеяларын елімізді ХХІ ғасырда өркениетті мемлекеттердің қатарына енгізетін, қоғамымызды жаңғыртатын ұстаным ретінде қарастырып отырмыз. Сондықтан да бізге шынайы білімді, жүйелі көзқарасы бар мамандардың пікірлері қымбат. Сол себептен де біз «Алаш» ұлт-азаттық қозғалысы туралы ұзақ жылдардан бері ғылыми-зерттеулер жүргізіп, осы қозғалыстың көрнекті қайраткерлерінің қоғамдық-саяси қызметі мен шығармашылық мұрасына ғылыми талдау жасаумен айналысып келе жатқан алаштанушы ғалымдарды: Дихан Қамзабекұлын, Амантай Шәріпті, Зиябек Қабылдиновті, Омар Темірбековті, Қайрат Сақты, Алматыдан Халықаралық «Қазақ» тілі қоғамының президенті, академик Өмірзақ Айтбаев ағамызды, Семейден алаштанушы ғалым Тұрдықұл Шанбайды конференциямызға қатысып, баяндамалар жасау үшін шақырып отырмыз.

– Алаш арманы, қазақтың бүгінгі ең үлкен бағы да, ең үлкен байлығы да болып отырған – тәуелсіздігіміз. Ендеше, біз Қазақстан Тәуелсіздігінің бастауында тұрған Алаш арыстарына қандай құрмет көрсетсек те артық емес. Қалай ойлайсыз, осы бағытта біз тым кешеуілдеп жатқан жоқпыз ба?

– Орынды сұрақ қойып отырсыз. «Ақ жол» партиясының парламенттік фракциясы Үкіметке Алаштың 95 жылдығын қалай атап өткелі отырғанын сұрап, депутаттық сауал жолдадық. Алаш арыстарының рухын жас ұрпаққа сіңіру үшін бұған мемлекет кешенді түрде келіп, баса назар аударуы тиіс. «Алаш» мәселесі бойынша ортақ тұжырымдар қалыптастырып, бұл тақырыпты зерттеудің ұстанымдарын айқындай түсу қажет. Ең алдымен, мектеп оқулықтарында жеткілікті көлем берілуі керек. Ал қазір

«Қазақстан тарихы» оқулығында бар болғаны бір жарым бет қана. Жас ұрпақ тарихымызды жетік білмейді, осы кемшіліктің орнын толтыруға күш жұмсауымыз керек. Әрбір қалада Алаш қайраткерлеріне ескерткіштер орнатылуы тиіс. Мәселен, біз депутаттық сауалымызда Алаштың ордасы болып, Алашқала аталған қазіргі Семейдегі Ертіс өзенінің сол жағалауындағы Алашорда үкіметі мен Алаш партиясы тұрған үйге ескерткіш тақта орнатып, ол үйді мұражайға айналдыру кезек күттірмейтін мәні зор мәселе екенін атап өттік. Жоғары оқу орындарында Алаш идеясын оқыту жүйеге айналуы керек. Алаш мұрасы мен тарихы туралы кітаптар мемлекеттік тапсырыспен шығарылуы тиіс. Біз өз тарапымыздан партиямыздың Ақылдастар алқасының мүшесі, елімізге танымал ақын Ханбиді Есенқарақызының тікелей бастамасымен Алаштың көрнекті қайраткерлерінің бірі Сұлтанбек Қожановтың басқаруымен 1920-1926 жылдары Ташкент қаласында шығып тұрған, Алаш ардақтыларының мінбері болған «Ақ жол» газетінде төте жазу түрінде жарияланған материалдарды қазіргі әліпбиге көшіріп, жазылған 2 томдық зерттеу кітаптарын жарыққа шығарып беруге көмектесетінімізді айттық. Уәде бердік, орындаймыз. Бұл да ортақ іске қосқан үлесіміз болмақ.

Бірақ тек кітап шығарумен ғана іс бітпейді, олар кітапханалар сорселерінде шаң басып жататын болса, одан не пайда? Соны оқуға оқырмандардың қызығушылығын тудыратын, Алаш идеяларын іске асыра алатын тетіктерді іздестіре беруіміз керек. Біз бір конференциямен барлық мәселені шешіп тастаймыз деп отырған жоқпыз. Баспасөз беттеріне шыққан Алаш тақырыбындағы ғылыми еңбектерге, тарихи, журналистік зерттеулерге студенттер, жас ғалымдар және журналистер арасында бәйге жариялап, оның қорытындысын жыл сайын шығарып тұруды жоспарлаудамыз. Орыс тілді аудиторияларды Алаштың бай мұрасына тарту, үрей мен күдіктен арылту мақсатында орыс тілді бұқаралық ақпарат құралдарында шыққан жұмыстар үшін байқаудың жеке номинациясы белгіленеді. Байқау жеңімпаздары атанғандар осы жұмыстарын негізге ала отырып, біздің келешекте өткізетін конференцияларымызда баяндамалар жасайтын болады. Яғни, біз «Алаш» партиясының жолын қуған партия ретінде дәстүр қалыптастыру ниетіндеміз.

Алдымызда – «Алаштын» 100 жылдығы

– Ниеттеріңіз жақсы екен. Бірақ мұндай жүктемелердің бәрін бір партияның алып жүруі қиын ғой. Бұған бүкіл қоғам жұмылдырылуы керек шығар... Азат Тұрлыбекұлы, сұхбат бергеніңіз үшін рахмет айта отырып, әңгімеңізді қысқаша түйіндеуіңізді сұраймын. Конференция қорытындысымен қандай да бір құжат қабылдана ма?

– Біз қазірдің өзінде жеке-дара емес, Еуразия университетінің алаштанушы ғалымдарымен қоян-қолтық жұмыс жасап жатқанымыздан хабардар еттім. Алдағы уақытта да бірлесіп жұмыс істеуге дайынбыз. Мен мынаны ашық айтқым келеді: «Алаш» жеке ұйымның, жеке партияның басыбайлы меншіктеп алатын «мүлкі» емес, біз Алаш жолымен жүреміз деп тірлік жасап, іс тындырамыз деп ниеттенгендердің неғұрлым көп болғанын қалаймыз. Былтырғы жылы «Нұр Отан» партиясы Әлихан Бөкейхановтың 145 жылдығына орай ғылыми-практикалық конференция ұйымдастырды, шетелдерден де ғалымдар шақырылды. Оған біраз ақжолдықтар, мен де қатыстым. Басқа партиялар, қоғамдық ұйымдар үшін де, әсіресе, ғылыми қауым үшін бұл бағытта атқарылғаннан атқарылмаған істер көп. Енді 5 жылдан кейін, 2017 жылы Алаш қозғалысының – Алашорданың құрылғанына 100 жыл толады. «Ақ жол» – бір күннің партиясы емес, саяси ұйым ретінде еліне, мемлекетіне қызмет еткісі келетін, мемлекетшіл азаматтардың партиясы. Біз ұзақ мерзімді стратегиялық бағдарларымызды белгілеп, партияның бүгінгі ғана емес, ертеңгі істерін жүйелеуіміз керек. Сондықтан да осы бағытта жұмыс істеп, Алаш қозғалысының 100 жылдығына дейінгі аралықта қоғамдық санаға ой енгізіп, Алашорданы, Алаш қайраткерлерін лайықты ұлықтау қажет екендігіне Қазақ елі Үкіметінің, баршаның көзін жеткізіп, табандылықпен түсіндіре береміз. Біз «Алаш» қозғалысының 100 жылдығын еліміздің өміріндегі аса маңызды кезеңдік оқиға ретінде бағалап, оның дайындығына Үкіметті, Парламентті, басқа да мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдарды қазірден кірісуге шақырамыз.

– Әңгімеңізге рахмет. Ойға алған істер үдесінен шыға беріңіздер

Әңгімелескен Самат МҰСА,
«Егемен Қазақстан».

АЗАТ ПЕРУАШЕВ:

**Нужно развеять миф об «узколобом национализме»
движения «Алаш» (газета «Бизнес и Власть»,
23 ноября 2012 года)**

Идеи «Алаша» имеют прежде всего практическое значение

– 23 ноября партия «Ақ жол» проводит конференцию «Актуальность идей движения «Алаш» в XXI веке». Азат Тұрлыбекұлы, что подтолкнуло вас к проведению этого мероприятия?

– Действительно, мы инициировали проведение этой конференции. Демократическая партия Казахстана «Ақ жол» всегда заявляла себя одним из последователей движения «Алаш». Это подчеркивается и в предвыборной платформе, и в других документах нашей

партии. Мы считаем, что очень важно распространять и примерять к требованиям нынешнего дня идейное наследие видных деятелей «Алаша», которые и сегодня могут служить примером в служении народу и стремлении к лучшему.

Как известно, в текущем году движению «Алаш» исполняется 95 лет. Этот юбилей имеет совершенно точную дату – на проходившем в г.Оренбурге с 5 по 13 декабря 1917 г. втором всеказахском курултае был создан Национальный Совет – первое в современной истории казахское правительство Алашорда. Таким образом, 13 декабря 1917 года – день образования Алашорды.

Этому юбилею и посвящена научно-практическая конференция «Актуальность идей движения «Алаш» в модернизации казахстанского общества в XXI веке», которую мы проводим в эти дни при поддержке Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева.

К участию в нашей конференции приглашены ведущие алашведы, известные учёные, общественные деятели, представители творческой интеллигенции, студенты ВУЗов, журналисты. Двери

конференции открыты для всех интересующихся данной тематикой. Пользуясь предоставленной возможностью, сообщаю, что конференция начнёт работу в 10 часов утра 23 ноября, в Астане, во дворце «Тілеп Қобыз» по ул. Ханов Керей и Жанибека.18.

– В таком случае расскажите о целях и задачах этой конференции.

– Отмеченное выше создание автономного правительства Алашорды в начале XX века, считается расцветом казахского национально-освободительного движения. Лидеры Алашорды воплотили мечту народа о самоуправлении. И хотя жизнь первого казахского правительства оказалась недолгой, она послужила доказательством, что наш народ способен к собственной государственности.

К сожалению, этому правительству не удалось достигнуть поставленных целей эволюционным путём. Но самая главная заслуга деятелей Алаша – создав полнокровные партию и правительство в то крайне нестабильное и трудное время, они вышли на защиту коренных интересов своего народа и сделали всё что было возможно, чтобы стать поддержкой и опорой всех казахов.

Думаю, что несмотря на юридическую реабилитацию руководителей Алашорды, мы, к сожалению, до сих пор по достоинству не оценили всего сделанного ими. Получившее большое историческое значение появление движения Алаш, его идеи и программы имели целью становление национальной государственности. Изучая политическую платформу партии «Алаш» и жизненный путь её лидеров, можно заметить, что многие их взгляды на политические, экономические, социальные и национальные ценности не потеряли своей актуальности для модернизации казахстанского общества и в XXI веке.

Поэтому для нас наследие Алаша представляет не только теоретико-исторический интерес, а является прежде всего практическим вопросом. Цель конференции – попытаться исследовать востребованность взглядов ведущих деятелей Алаша на государственное строительство, социально-экономические и национальные вопросы в современных условиях, изучить существующие концепции и мнения. Другая задача – через освещение идейного

наследия Алаша, побудить общественность к пониманию истинного значения нашей независимости.

Главная идея Алаша – модернизация казахской нации по европейской модели

– Извините, я вас прерву. А в каком формате пройдёт конференция? Наследие Алаша – весьма обширно. Его вряд ли возможно уместить в рамки одной конференции...

– Именно поэтому мы, систематизируя подходы деятелей Алаша, решили что будет правильно рассматривать их на трёх тематических секциях. Первая секция будет обсуждать взгляды лидеров Алаша на государственность и национальные интересы. Для любой нации главной ценностью является государственность. Как отмечал Алихан Бокейханов, «Народ без государства – сирота». Сердцевина идеи Алаша – государственная самостоятельность. Сегодняшняя Республика Казахстан – реальное воплощение этой мечты.

Руководители Алаша считали своей ясной целью постепенное и осмысленное приближение казахского общества к европейскому уровню и лучшим достижениям цивилизации того времени.

Говоря словами известного казахского историка Манаша Қозыбаева, «В XX веке начался новый этап национально-освободительного движения. Во главе него, с лозунгом «Проснись казах», шли реформаторы, мечтавшие о модернизации и европейском пути развития казахского народа в составе демократической России (Әлихан Б., Ахмет Б., Міржақып Д., Мұстафа Шоқай)» («Егемен Қазақстан», 6 декабря 1996 г.).

Важны и взгляды деятелей Алаша, объявивших Туркестанскую автономию, которые рассматривали в качестве примера восточное, японское направление (Мұстафа Шоқай). Если иметь в виду, что и Япония пошла именно по европейскому пути развития с национальной спецификой, то эти подходы, как выясняется, не так уж и отличались.

Особое величие лидеров Алаша состоит в том, что в то трудное время они сумели избежать как классового антогонизма, так и национальной и социальной вражды. Считаю, что об этом нужно говорить прямо: они искали решения нужд казахов без единой нотки узколобого национализма.

Прямо на избравшем правительстве Алашорды съезде была заявлена идея национального объединения казахского народа, не ущемляющая, а защищающая права представителей национальных меньшинств.

О многом говорит уже тот факт, что из 25 членов в утвержденном составе Временного национального совета Алашорды, 10 мест было отдано русским и представителям других национальностей.

К сожалению, среди многих русскоязычных казахстанцев до сих пор имеет место настороженное восприятие движения Алаш, как крайне националистического и изоляционистского, что порождает недоверие к его идейному наследию.

Мы должны развеять эти опасения как безосновательные, и связанные больше с советской пропагандой и нынешними спекуляциями, чем с действительными взглядами движения Алаш.

Сомнения происходят от незнания. И действительно, вплоть до последнего времени, Алашорду по инерции большевистского агитпропа рассматривали преимущественно с точки зрения национального вопроса, как и сама эта тема обсуждалась преимущественно в казахоязычной среде. Именно в «совковом» представлении алашевцы – этакие бай-националисты, полубелогвардейского-полубасмаческого образа.

Между тем, многие лидеры Алаша были высокообразованными интеллигентными людьми, прекрасно владели как родным, так и русским языком, оканчивали учебные заведения в России и писали статьи в русскоязычной прессе. Они безусловно были лучшими сыновьями и патриотами казахского народа, и никогда не были ксенофобами. При этом ими прямо ставился вопрос о государственном статусе казахского языка, без ущемления представителей других народов.

Думаю, что для адекватного восприятия и популяризации идей Алаша, важно не только гордиться их знанием, но и приобщать к нему всё более широкую аудиторию. Поэтому, пришло время, активно приобщать к идейному наследию первой отечественной политической партии и русскоязычную аудиторию, и самих казахов, вроде меня получивших образование на

русском языке. Тем более, что обширное творческое наследие «Алаша» включает и большой массив русскоязычных документов (публикаций, деловой переписки и т.д.). Для этого на нашей конференции будет дана возможность выслушать ряд докладов и на русском языке, и мы будем придерживаться такого подхода в дальнейшем.

Возвращение «Алашу» его подлинного, просветительского и цивилизационного содержания – наш гражданский долг в восстановлении исторической справедливости и преодолении одного из самых стойких стереотипов тоталитарной системы.

Идеология Алаша – это не идеология разделения казахстанцев по национальному признаку, а идеология прогрессивного, цивилизованного, про-европейского развития страны, на основе государственной самостоятельности (автономии).

Не менее важна для нас и тема второй секции – «Экономические взгляды лидеров Алашорды». Интеллектуальный уровень рассмотрения экономических вопросов в программе партии «Алаш» и правительства Алашорды, вызывает уважение даже с высоты сегодняшнего дня.

По этому компоненту программа партии «Алаш» по достоинству стоит в одном ряду с политическими программами ведущих партий того времени. Эта программа, в частности, стремилась закрепить наличие единой и неделимой территории казахского народа, формирование государственности, свободной от колониальной зависимости. Важнейшей задачей ставилось повышение жизни казахского народа на новый качественный уровень.

Лидеры «Алаша» осознавали, что в любом государстве, для стабильного и успешного жизнеобеспечения, крайне важно достижение эффективной экономики. Они рассматривали экономику как основной потенциальный ресурс национального развития. Алашординцы вплотную подошли к проработке глубоких политических и социально-экономических реформ.

Поскольку многие из деятелей Алашорды были представителями национальной буржуазии, они понимали, что основой экономического роста должны быть вопросы землепользования, предпринимательства и частной собственности.

Поэтому сегодня недостаточно знать только о политических взглядах деятелей «Алаша», необходимо изучать их подходы в конкретных сферах и отраслях, специалистами которых они являлись. Чтобы приоткрыть для себя эту тему, мы попросили сделать соответствующий доклад на нашей конференции известного экономиста-практика, секретаря Комитета по финансам и бюджету Мажилиса Парламента РК Екатерину Никитинскую.

Для становления и закрепления независимости важны как неделимость территории, использование природных ресурсов и постоянное экономическое развитие, так и растущее благосостояние народа и его социальная динамика. Поэтому мы планируем отдельно заострить внимание конференции на подходах лидеров «Алаша» к вопросам социальной модернизации казахского общества (третья секция).

Нужно отметить, что благородные устремления «Алаша», ставившие себе целью разбудить, «осовременить» казахское общество, созвучны с нашей сегодняшней повесткой дня. Глава государства Н.А.Назарбаев предложил программу Социальной модернизации, концептуальное значение которой очень важно для общественных, экономических и политических процессов в стране. Пленум Центрального совета партии «Ак жол» также поддержал этот вопрос. Потому что эта программа предъявляет новые требования к определению задач развития Казахстана, формирует новую систему ценностей, отвечающую национальным интересам нашего народа.

«Алаш» - за отечественных товаропроизводителей

– Мечтой «Алаша» была реализация национальных интересов. Какие из них не потеряли свою актуальность и сегодня?

– Сегодняшний Казахстан и есть прямое воплощение этой мечты. Почти сто лет назад председатель правительства Алашорды Алихан Букейханов говорил, что «шерсть барана должна стать одеждой казаху, а железо стать пуговицей», и даже в те времена призывал к развитию национального бизнеса, рыночной экономики.

Один из лидеров движения «Алаш», просветитель Ахмет Байтурсынов призывал: «Чтобы не отстать от других, мы должны

быть образованными, богатыми и сильными. Для знаний нужно учиться, чтобы стать богатыми – надо заниматься делом, а источник силы – в нашем единстве».

Сегодня мы, защищая, например, интересы национального бизнеса в законотворческой работе, сами того не подозревая, часто идём по стопам «Алаша». Просто напомним слова одного из деятелей «Алаша» Санжара Аспандиярова (кстати, из статьи, написанной им на русском языке): «Первый период подавления колониаторских «отрыжек» прошлого, предоставления всех политических прав ранее угнетенным нациям, решен и решен блестяще. ...Но это еще полдела. Надо закрепить сделанное, ибо экономические взаимоотношения между нациями определяют все остальные отношения... Нужно изучать условия развития народного хозяйства каждой отдельной нации, живущей в Туркестане, ибо эти пути развития для каждой из них совершенно самобытны».

Лидеры Алаша ещё век назад говорили о необходимости индустриального развития Казахстана, переработки местного сырья. Так, Смагул Садуакасов открыто выступил против Голощекина и его псевдо-«индустриализации» в национальных республиках: «Почему Голощекин не может или, вернее, не хочет идти дальше шерстомоек, тогда как напрашивается и организация суконных фабрик?», - вопрошал Садуакасов в статье «О национальностях и националах». И задает очень уместный вопрос: «Не легче ли железной дороге сразу вывозить из Казахстана готовое сукно, чем два раза таскаться то с вымытой шерстью, то обратно с «московским» сукном из этой шерсти?».

Очевидно, что С.Садуакасова уже в то время не удовлетворяла роль Казахстана как сырьевой базы. Кто скажет, что поднятая им проблема не является актуальной и сегодня? Одна только экономическая концепция Смагула Садуакасова, который ушел из жизни молодым, может стать лейтмотивом отдельного исследования. Можно привести и много других примеров из жизни деятелей Алаша, защищавших интересы республики и национальной экономики.

Сегодня, когда наша страна приступила к реализации форсированной индустриально-инновационной программы, мы решили вывести эту тему на конференцию. И надеемся, что доклад док-

тора экономических наук, профессора Мырзагелды Кемеля, вызовет живой интерес у аудитории.

В целом же думаю, что мы до сих пор не раскрыли всего идейного потенциала движения «Алаш». Поэтому я и мои коллеги надеемся получить из докладов на предстоящей конференции новые взгляды и новые подходы, способные интеллектуально обогатить и нашу сегодняшнюю жизнь.

Как партия реальных дел, «Ак жол» заинтересован, прежде всего, в практическом значении этого мероприятия. Меньше всего хотелось бы его превращения в говорильню для дилетантов. Потому что только дилетанты могут рассматривать Алаш как идеологию «изоляциизма», тянущую страну назад – в XIX век. Мы же рассматриваем идею Алаша, как концепцию неустанной модернизации общества, как мотив и технологию развития нашей страны на один ряд с цивилизованными государствами XXI века.

Поэтому нам дорого мнение специалистов, имеющих глубокие знания и прогрессивные подходы к применению и приумножению этих знаний, духовных преемников Алаша.

По этой причине мы пригласили к участию в конференции известных учёных-алашеведов, - таких как Дихан Камзабек, Амантай Шарип, Зиябек Кабылдинов, Омар Жалел, Кайрат Сак, Турдыкул Шанбай, президент международного общества «Қазақ тілі», академик Омирзак Айтбай и другие. Все они являются профессионалами, много лет занимаются научным анализом творческого наследия выдающихся деятелей движения «Алаш».

Мы ждём и выступлений молодых исследователей, способных представить обществу смелые, новаторские подходы в данной сфере.

– Деятели Алаша стояли у истоков сегодняшней Независимости Казахстана. Как вы думаете, насколько адекватно признаны их заслуги?

– Спасибо за вопрос. Недавно парламентская фракция партии «Ак жол» направила на имя Премьер-Министра депутатский запрос о том, как Правительство собирается отметить юбилейную дату, 95-летие Алаша.

Пять лет назад, празднования по случаю 90-летия Алаша проходили только на областном уровне, о мероприятиях на государ-

ственном уровне, по крайней мере, нам, неизвестно. Возможно, они и не проводились именно из-за деформированного представления о взглядах этих людей, ошибочного недоверия к их идеологии, о чём я сказал выше.

К сожалению, мы с большим опозданием – почти на 100 лет! – всё ещё рассуждаем о признании роли деятелей Алаша, пробудивших наш национальный дух и политическую волю.

Для исправления этой несправедливости, правдивая история и идеологические воззрения Алаша должны подробно описываться в школьных учебниках, популярных периодических изданиях. Досадно, что в учебнике по «Истории Казахстана» ей отвели только полторы страницы. Думаю, в каждом областном центре были бы уместны памятники алашординцам – ведь в состав движения входили представители практически всех регионов Казахстана, а также нынешних приграничных районов России и Узбекистана. И подавляющее большинство из них стали жертвами политических репрессий в 30-е годы.

В депутатском запросе мы также отметили, что здание, находящееся в г. Семей, где размещалось правительство Алашорды, необходимо преобразовать в музей. Считаю, что этим мы только отдали бы должное своим предшественникам.

Со своей стороны, партия «Ак жол» решила профинансировать выпуск 2-х томного исследования, подготовленного советником партии Ханбиби Есенқарақызы, где собраны и переведены с арабской графики на современную казахскую письменность материалы, опубликованные в газете «Ак жол», которая была трибуной «Алаша» и выпускалась в 1920-26 г.г. под редакцией одного из выдающихся деятелей движения Султанбека Кожанова.

Однако нельзя ограничиваться лишь изданием книг. Какой толк, если они будут лежать и пылиться на полках библиотек? Нужно пробуждать массовый интерес к этой тематике, продолжать дело и идеи «Алаша» во всех сферах – и в государственном строительстве, и в экономике, и в общественной жизни.

Конечно, невозможно решить все подобные вопросы на одной конференции. Для продолжения работы в этом направлении, ДПК «Ак жол» планирует организовать ежегодный конкурс публикаций среди студентов, молодых ученых и журналистов по тематике «Алаша».

В целях расширения аудитории, избавления от необоснованных мифов, будет утверждена отдельная номинация конкурса для работ, вышедших в русскоязычных СМИ. Победители конкурсов будут приглашаться для выступления с докладами на наши последующие аналогичные конференции. То есть, мы намерены сформировать новую традицию широкого изучения, преемственности и развития подходов, некогда заложенных лидерами этого движения.

Впереди – 100-летие «Алаша»

– Хорошие намерения. Однако, наверное, нелегко одной партии брать на себя всю эту нагрузку? Азат Турлыбекулы, благодарю Вас за интересное интервью, и в заключение, хотел спросить: Будет ли принят какой-нибудь документ по итогам конференции?

– Я уже отметил, что в этом вопросе мы далеко не одиноки. В частности, в настоящее время мы тесно сотрудничаем с Евразийским Университетом, готовы и впредь работать совместно.

«Алаш» не является «собственностью» какой-либо одной организации или партии, мы желаем, чтобы последователей «Алаша» было гораздо больше. В прошлом году партия «Нур Отан» организовала научно-практическую конференцию в честь 145-летия Алихана Букейханова, в работе которой участвовали многие акжоловцы и я в том числе. Работы в этом направлении предостаточно и для других граждан и организаций.

Но я хотел бы обратить ваше внимание на следующее. Через 5 лет, в 2017 году исполнится 100 лет со дня основания движения «Алаш» и правительства Алашорды.

Партия «Ак жол» считает, что эту дату необходимо отмечать на государственном уровне. Причём не в виде тоев или празднеств, а именно через вовлечение широкой общественности в осмысление ценности нашей независимости, наполнение её глубоким политическим, экономическим и социальным содержанием.

Мы рассматриваем предстоящее 100-летие «Алаша» как очень важное историческое событие и призываем Правительство, Парламент, другие государственные органы и общественные организации приступить к его подготовке с сегодняшнего дня.

Қазақстанның «Ақ жол» Демократиялық партиясының төрағасы Азат Перуашевтің Астана қаласында өткен Алаш қозғалысының 95 жылдығына арналған «XXI ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғыртудағы «Алаш» қозғалысы идеяларының өзектілігі» атты ұлттық ғылыми-практикалық конференциясындағы кіріспе сөзі (23 қараша, 2012 жыл)

Құрметті жиналған қауым!

Осы конференцияны өткізуге бастамашылдық жасап отырған Қазақстанның «Ақ жол» демократиялық партиясы өзін «Алаш» қозғалысының ізбасарларының бірі деп жариялаған болатын. Бұл тұжырым біздің сайлауалды Тұғырнамамызда да, Партияның өзге де құжаттарында көрінісін тапқан. Алаш қозғалысының, Алаштың көрнекті қайраткерлерінің идеялық мұраларын тарату және оны бүгінгі күннің, келер ұрпақтың кәдесіне жаратудың маңызы зор. Осыған орай, біз **«XXI ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғыртудағы «Алаш» қозғалысы идеяларының өзектілігі»** атты ұлттық ғылыми-практикалық конференция өткізуді жоспарлаған едік. Соны бүгін Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық Университетінің қолдауымен жүзеге асырғалы отырмыз. Біздің конференцияның жұмысына қатысу үшін жетекші алаштанушылар, белгілі ғалымдар, қоғам қайраткерлері, Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары, сарапшылар, шығармашылық интеллигенция өкілдері, жоғары оқу орындарының оқытушылары мен студенттері, БАҚ өкілдері келіп отыр. Біз конференция жұмысына қатысу үшін келген барлықтарыңызға ризашылығымызды білдіреміз.

Өздеріңізге мәлім, биылғы жыл – Алаш қозғалысының 95 жылдығы. 1917 жылдың 5-13 желтоқсанында Орынбор қаласында өткен екінші жалпықазақ съезінде Ұлттық Кеңес құрылды. Яғни, 1917 жылдың 13 желтоқсаны – қазақтың алғашқы заманауи үкіметінің - Алашорданың дүниеге келген күні. Алашорда үкіметінің құрылып, XX ғасырдың басында қазақ даласында автономиялық биліктің болуы ұлт-азаттық қозғалыс тарихында елеулі кезең болып саналады. Алашорда көшбасшылары халықтың арманы болған өзін-өзі билеу идеясын іске асыра алды.

Ғұмыры ұзақ болмаса да қазақтың тұңғыш үкіметі құрылып, қазақ халқының мемлекеттікке лайықты ел екені паш етілді. Оларға көздеген мақсаттарына эволюциялық жолмен жетуге мүмкіндік берілмеді. Алаш арыстарының ең басты еңбегі – олар сол қиын уақытта толыққанды саяси партия мен үкімет құрып, өз халқының мүдделерін батыл қорғау жағына шыға алуында. Алаш қозғалысы заманалық маңызы бар құбылыс, оның идеялары мен бағдарламалары ұлттық мемлекеттікті қалыптастыруды мақсат етті. Алайда, өкінішке қарай «Алаш Орда» көшбасшыларының заңдық тұрғыда ақталғанына қарамастан, әлі күнге дейін «Алаш» қозғалысына толық баға бермей жүрміз. Біз әлі Алаш идеяларының потенциалын толық аша алғанымыз жоқ. Конференцияның мақсаты – Алаш қозғалысының, Алаштың көшбасшыларының әлеуметтік-экономикалық, саяси-құқықтық, ұлттық-мәдени салаларға қатысты көзқарастарына берілген бағалар мен пайымдауларды, ғылыми тұжырымдарды жаңа заманның талаптарына, сұраныстарына сай зерделесуге тырысу. Алаштың аманатына адалдық танытып, Алаш идеяларының іске асырылуының тәуелсіздігімізді нығайта түсуге қызмет ететіне қоғамдық пікір туғызу. **Яғни, бұл біз үшін теориялық ғана емес, бұл ең алдымен, қоғамымыздың жаңғыруына, ұлт игілігіне қызмет етуі тиіс практикалық мәселе.**

Біз Алаш қайраткерлерінің көзқарастарын жүйелеуге ұмтылып, үш секциялық бағытта тақырыптарға бөліп қарастыруды жөн деп таптық. Оның **біріншісі:** «Алаш» көшбасшыларының мемлекеттілікке, ұлттық құндылықтарға көзқарастары» бойынша баяндамалар жиынтығын құрайды. Алаш идеясының өзегі де ұлттық мемлекеттік дербестік. Бүгінгі Қазақстан Республикасы - Алаштың бұл арманының іске асуының көрінісі. Алаш көшбасшылары қазақ қоғамын біртіндеп Еуропалық деңгейдегі өркениеттің озық жетістіктерімен ақылға қонымды ұштастыру негізінде сол замандағы нақты жағдайларға бейімдеуді өздерінің анық та айқын мақсаты тұтты. Алаш қозғалысының, оның қайраткерлерінің дәрежесін орыстарға, басқа ұлттардың өкілдеріне, өзін сияқты орыс тілінде білім алған қазақтарға да, бір сөзбен айтқанда, орыс тілді аудиторияларға да түсіндіру қажет.

Сол себепті біз конференцияда орыс тілінде де баяндамалар жасауға мүмкіндік беріп отырмыз. **Осы кезге дейін Алаш дегенде басқа ұлттың өкілдері осы қозғалысты ұлтшылдық бағытта деп қана ойлап, оған күдікпен қарауда. Біз осы күдікті жоққа шығаруымыз қажет.** Алаш идеясын әрбір қазақстандық үшін елді ажырататын емес, **біріктіруші мақсатқа** пайдалануымыз керек. Алаштың асыл аманаты бізді бірлігімізді нығайта беруге үндейді.

Екінші, «Алашордалықтардың» экономикалық тұжырымдамалары туралы» өтетін секцияның да жүктемесі жауапты. «Алаш» партиясының бағдарламасы, біріншіден, қазақ елін өзінің бөлінбейтін территориясы бар, отарлық тәуелділіктен азат елге айналдыруды, екіншіден, **қазақ халқының өмірін жаңа сапаға көтеруді көздейді.** Яғни, олар елде пәрменді реформалық шараларды іске асырғылары келді. Кез келген мемлекеттің тұрақты және тиімді өмірлік қызметі үшін сол елдің экономикалық дамуын қамтамасыз етудің маңызы зор екенін Алаш қайраткерлері жете түсінді. Оны ұлттық басымдылықтардың бірі ретінде қарастырды. Алашордалықтардың көбісі ұлттық буржуазияның өкілдері болғандықтан да жер мәселесін, кәсіпкерлік, жеке меншік мәселелерін ел экономикасынан бөліп қарамаған, оны экономикалық өсудің негізі деп санаған. Біз «Алаш» қайраткерлерін саясаткер ретінде ғана білмей, олардың әрқайсысының білікті мамандар болғанын да көрсетуіміз керек. Бүгін осы тақырыпта баяндамалар жасаушылар Алашордалықтардың экономикалық тұжырымдамасына жаңа қырынан келеді деп сеніп отырмыз.

«Ақ жол» партиясы экономиканы әлеуметтік дамудың міндеттерін тиімді шешудің құралы ретінде қарастырады. Сол себепті де біз «Алаш» көшбасшыларының әлеуметтік жаңғыртуға көзқарастары» мәселесіне **үшінші** секция аясындағы баяндамаларда ерекше тоқталсақ деп отырмыз. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев еліміздегі әлеуметтік, сондай-ақ глобалды экономикалық және саяси үдерістер үшін тұжырымдамалық маңызы аса зор Әлеуметтік жаңғырту бағдарламасын ұсынып, ол халқымыздың қолдауына ие болып отырғаны белгілі. «Ақ жол» партиясының Орталық кеңесінің Пленумы бұл мәселені арнайы қарап, Мемлекет басшысы ұсынған бағдарламаны

еліміздің бұдан әрі дамуының стратегиялық бағыты ретінде толық қолдайтынымызды және оны іске асыру үшін белсенді түрде атсалысатынымызды мәлімдеген болатынбыз. Шын мәнінде, бұл бағдарлама мемлекетіміздің дамуына жаңа талаптар қойып, халқымыздың ұлттық мүдделеріне сай келетін жаңа құндылықтар жүйесін қалыптастырып отыр. Қазақ қоғамын бірте-бірте өзгертіп, заманға бейімдеуді мақсат еткен «Алаштың» асыл мұраттары біздің қазіргі жедел жаңғыру, модернизация бағытымызбен үндес келеді. Оған бүгінгі конференцияда жасалатын баяндамаларды тыңдағаннан кейін көздеріңіз жетеді деп ойлаймын.

Өз басым, бүгінгі конференцияда жасалатын баяндамалардан біржақты емес, сан қырлы, жан-жақты мәліметтер аламыз деп үміттенетінімді жасырмаймын. Бос сөздің емес, нақты істердің партиясы ретінде өмірде, күнделікті тәжірибеде қолданылатын құнды ойлар көп айтылғанын қалаймын. Бізге Алаш идеяларының тереңіне бойлай алмай, дилетанттық деңгейде «білгір» болып жүргендердің пікірлері керек емес. Тек дилетанттар ғана Алаш идеяларын елді артқа - ХІХ ғасырға тартатын «изоляцияцизм» идеологиясы деп түсінеді. Ал біз Алаш идеяларын елімізді ХХІ ғасырда өркениетті мемлекеттердің қатарына енгізетін, қоғамымызды жаңғыртатын ұстаным ретінде қарастырып отырмыз. Сондықтанда бізге шынайы білімді, жүйелі көзқарасы бар мамандардың пікірлері қымбат. Сол себептен де біз баяндамалар жасауға «Ақ жол» партиясының басшыларын ғана емес, «Алаш» ұлт-азаттық қозғалысы туралы ұзақ жылдардан бері ғылыми зерттеулер жүргізіп, осы қозғалыстың көрнекті қайраткерлерінің қоғамдық-саяси қызметі мен шығармашылық мұрасына ғылыми талдау жасаумен айналысып келе жатқан белгілі Алаштанушы ғалымдарды шақырдық. Олардың баяндамаларын конференция барысында тыңдайтын боласыздар.

Конференцияның бағдарламасы сіздерге таратып берілген. Оны қайталап, айтып жатудың қажеті бола қоймас. Бүгінгі ғылыми-практикалық конференциямыздың жұмысын бастайық. Конференцияны ашық деп жариялауға рұхсат етіңіздер.

Дихан Қамзабекұлы,
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университетінің
проректоры, ҚР ҰҒА
корреспондент-мүшесі,
профессор

АЛАШ - ТЕМІРҚАЗЫҚ

Қазір Алаш тарихы кеудесінде – жаны, бойында қаны бар кез-келген отандасымызды ойландырады, толғандырады. Неге? Біріншіден, олар бүгінгі болмысымызды, қасиет-қадірімізді сол кезбен салыстырады. Екіншіден, сапалы жаңаруда ұлттың «алпыс екі тамырына» әсер беретін Алаш жолын қалайды. Біз әлеуметтанушы емеспіз, бірақ қарапайым байыпқа салсақ, байқайтынымыз: ұлт тарихын жақсы білетін 10 адамның 9-ы Алаш десе «ішкен асын жерге қояды». Бұған, әрине, қуанамыз. Үзілмеген үміт үшін, жалғасқан рухани-тағылымдық сабақтастық үшін!

Дәл бүгін Алаш бізге неге жақын және неге алыс?

Мемлекетті маңызды істерге, шешімді қағидаттарға жұмылдыратын – саясат болса, біз содан Алаш тағылымын байқай алмай жүрміз. «Алаш тағылымы» деген не? Ол – иман мен тазалық, ой мен істе бірлік.

Елшіл барша ғалым айтып-жазып жатқандай, біздің бар салада отарсыздандыру үдерісі жүру керек еді. Алаш – осы жолдағы біздің әрі әліппемізге, әрі нұсқаулығымызға жарар темірқазық-тын.

Қоғамның ең жанды, ең мәнді буыны мен тетігі – білім. Күнде сөз болып жүрген тазалық та, отарсыздандыру да, идеология да осы білімнен басталып, біліммен аяқталады. Өкінішке қарай, аталған салаға Алаш рухы, тәжірибесі, мұрасы жетпей тұр...

Бүгінгі есін жиып, етегін жапқан азаматтардың бәрі кеңес кезеңінде туып, сол шақтың шындығымен суарылғандықтан, бірер мысал айтайық. 1920 жылы большевиктер өкіметі толық орнағанда, мынандай сұмдық жағдай байқалған: азық-түлікке, әлеуметтік мәселелерге байланысты ірілі-ұсақты жауапты орындардың бәрінде халықты бұрын сүліктей сорған адамдар отыра берген. Біз Қазақстанды айтып отырмыз! Жеке қауіпсіздігі үшін олардың басым көпшілігі коммунистік партия қатарына өтіп те алған. Осы жағдай 1921 жылы Қазақстанды алапат ашаршылыққа алып келген (бір қызығы аштық десе, біз 1932 жылғы қырғынды ғана айтамыз). Сонда әлгі қой терісін жамылғандар титықтаған қазақты сұраушысы, жоқтаушысы жоқтай қолдан қыруға себепші болған. Сенбесеңіздер, өжет, елшіл қайраткер Смағұл Садуақасұлының «Қостанай-Торғай» атты еңбегін оқып көріңіздер.

Осы тұста тағы да «қызық» жағдай қалыптасқан. Ұлт ахуалын көріп, шырылдаған Алаш қайраткерлері «аштарға жәрдем» (помгол) комиссияларына кіріп, қиналған өңірлерге сәл бақуаттау өңірдің малын апарып көмектесіп жүргенде, олардың үстінен «ішіп қойды, жеп қойды» деген арыздар түсірілген. Мысалы, 1926 жылы жазушы Ж.Аймауытұлы осы жағдаймен «істі» болған. Ол ашық сотта мықты дәлелдің арқасында ғана әупірімдеп аман қалған.

Көрдіңіздер ме қара суды қалай теріс ағызуға болатынын? 1921 жылы Смағұл Семейдегі отаршылдардың сарқыншағын тый-ям дегенде, Орынборға бірден шақырылып, әуре-сарсаңға түскені тағы да бар...

Біз мұны неге айтып отырмыз? Қазақтың ғасырлар бойы аңсап, күресіп қол жеткізген азаттық нәпақасын біреулердің жырым-жырым етуді көздегенін сезген соң айтып отырмыз.

Қазақстанда Алаш жолы орнаса, біз әрбір шараны жүзеге асырмас бұрын «осыны Әлихан, Мұстафа, Ахметтер қалай жасар еді?» деп ойланар едік. Олар да құдайы көршілерімен санасқан, алайда толық теңсіздікке жетпеген ұлтының мүддесін жоғары қойған.

Енді аз-кем тарихқа үңілейік. Тарихи оқиғаларға параллель жүргізсек, 1917 жылдың оқиғаларын 1991 жылдың оқиғаларымен салыстыруға болады. Деректерді сөйлетейік:

1917 жыл, 22 сәуір – Закавказье Федеративтік республикасы жарияланды.

1917 жыл, 13 маусым – Украина халық республикасы жарияланды.

1917 жыл, 27 қараша – Қоқанда Түркістан автономиясы (мұхтарият) жарияланды.

1917 жыл, 29 қараша – Башқұрт автономиялық республикасы жарияланды.

1917 жыл, 18 желтоқсан – Белоруссия тәуелсіздігін жариялады.

1917 жыл, желтоқсан – Финляндия, Литва, Латвия тәуелсіздігін жариялады.

1918 жыл, ақпан – Эстония тәуелсіздігін жариялады.

1917 жыл, 13 желтоқсан – Орынборда Алаш Орда үкіметі жарияланды. Қазақ зиялылары осы күні Сырдария облысының съезінен (1918 жыл, 6-9 қаңтар) кейін Түркістан қазақтарымен қосылған біртұтас Алаш автономиясын жариялаймыз деп шешеді.

Жоғарыдағы хронологияны 1991 жылға түсіріңіз. Жүз пайыз болмаса да, реті мен үрдісі аумайды. Бағы да, соры да күрделі Башқұртстан амалсыз жер ортасында қалып кетті. Финнің айы сол кезде-ақ оңынан туған. Ұзағынан! Балтық бойы сол шақта да, фашизмнің алды-артында да тәкаппар күйінде қалған. Өздеріне пайдалы елдік тәкаппарлық! Эстонияның 1918-дің ақпанына қарай жылжуының объективті себебі бар. Қазақ сол жолы да, кейін де тәуелсіздігін соңыра жариялаған. Тәуекелсіздігі дей алмаймыз, ойланғаны һәм байыптағандығы. Абзалы, жарияланғаны! Мәселе оның мазмұнында ғой.

Дұрыс-ақ! Біз мұнымен не айтпақ болдық? Жаңа тәуелсіздігіміздің 21 жылында тақыр жерге шықпағанымызды қайта-қайта сезінуіміз қажет. Тарих деген, өткеннің сабағы деген – жай бір нәрсе емес, ол – тәжірибеміз бен білігіміз. Біреу ұмытып жатса, есіне салайық! Біреу әдейі бұрмаласа немесе қасақана білгісі келмесе «мырза, қай елде тұрып жатырсыз?!» дейік.

Соңғы 20 жылдың ішінде Алаш мұрасы біршама жарияланды, халыққа жетті. Бірақ мұраны тану, бүгінгі өмірде қолдану, олардың тағылымын алу жағынан үнемі біржақтылыққа ұрынып келеміз. Мысалы, Алаш зиялыларына «жансыз портрет ретінде қарау» көзқарасы берік орныққан. Олардың мұрасын «кезендік дүние» есебінде бағалаудан арыла алмай жүрміз. Егер біз «Әлихан Бөкейхан, Мұстафа Шоқай, Ахмет Байтұрсынұлы, Халел Досмұхамедұлы, Смағұл Садуақасұлы, Сұлтанбек Қожанұлы

мұрасы ХХ ғасырдың басындағы шындықтың ғана ауқымын танытады, бүгінге жарамайды» десек, онда біз ол арыстарымызды, тіпті тарихтың өзін қажетсізбенген болып шығамыз. Ал егер олардың шығармаларындағы сол күннің мұнарасынан қарағанда да, бүгіннің биігінен шолғанда да ұлт тіршілігін ілгерілететін негіздерді байқасақ, мәселеге түпкілікті, әлеуетті күшпен оралуымыз қажет. Мұстафа Шоқай өз естеліктерінде Ақмешіттегі бір қайраткер туралы: “Ол исламға, мұсылман дініне имандай сенетін. Бүгінгі күнгі жасаған күнәларым ертең алдымнан шығады деп есептейтін” дейді. Мұстафа Шоқай осы арқылы бір жағынан, сол кезеңдегі адамдардың тазалығын айтса, екіншіден, ұрпаққа аманат жүктеп, жалпы адамдардың сөзі мен ісінің бір жерден шығуын міндеттеп отыр. Ал соны құлағына іліп жатқан қай шенеунік бар? Әлихан Бөкейхан: «Бәріміз бұл сұм дүнияға қонақ. Арғында орынбасарың табылсын!» деп жазады.

Жалпы, Әлихан мен Мұстафалардың аңсаған тәуелсіздігі - біреудің есебінен, тарихи тұлғаларды мансұқтап жеткен немесе ағымдағы бір конъюктураға қызмет ететін тәуелсіздік емес, ол - ұлттың нақ өзіне қызмет ететін тәуелсіздік. Қазіргі кезде, екіншіше қарай, қайраткерлеріміз күнделікті өмірде, қызмет барысында Алаш зиялыларын ауызға алмайтын болды. Мысалы, Парламент депутаттарының сөзін сабақтаған кезде “Әлихан Бөкейхан былай деп айтқан еді, Мұстафа Шоқай бұй деген, Ахмет Байтұрсынұлының мынандай тұжырымдамасы бар, Халел Досмұхамедұлы бұл жөнінде төмендегідей ой айтқан...” дегенін естіген жоқпыз. Сонда бүгін өзін «қайраткер» санап жүргендер тарих мойындаған қайраткерді ауызға алмаса кім болғаны? Бұдан бір-ақ қорытынды шығады: мұндай сабаздар өз бетімен кітап оқымайды немесе ұлт тарихын мүлде білмейді. Осыдан соң халыққа, өзімізге қаратылып айтқан ауыр сұрақ алдымыздан шығады: саяси қайраткерлер арасындағы тарихи сабақтастық қайда қалды? Тарихтың түзігінен, қателігінен сабақ алу деген ұғым бар емес пе?

Алаш зиялыларының портретін іліп, кітаптарын сөреге тізіп қойып, сонымен шаруаны шектегеннен не ұттық? Кітап ашылған жоқ. Портрет портрет күйінде тұр. Бұрынғы еткен бабаларымыздың суретшілер ойша кескіндеген көркем бейнесін тұсымызға іліп қойып жүрміз ғой. Алаш тұлғаларының портреттері де сол дерегі

аз тұлғалардың бейнесіне ұқсап барады. Ал шындығында бұлар – отаршылдықпен, әділетсіздікпен бетпе-бет келіп күрескен, азат рух пен тазалық туралы ұшан-теңіз үлгі-өнеге, мұра қалдырған теңдессіз қабілет иелері, тіпті тәуелсіз мемлекет құру идеяларының авторлары емес пе! Олардың шығармаларындағы барлық дерлік ой-тұжырымдар бүгінгі күнмен берік сабақтасып жатыр. Мысалы, Смағұл Сәдуақасұлы жиырма жасында үлкен саясаттың биігіне көтерілді. Жастар одағын басқарды. Жиырма бес жасында оқу-ағарту комиссары (министр) болды. Оның сол кезде жазған еңбектерінде бүгінгі күннің талғамы мен талабына сай келетін көп нәрсе бар. Қазіргі білім реформасына, дін мәселесіне қатысты негізгі тұжырымдардың барлығы да сол тұста айтылған. Смағұл дінге байланысты былай дейді: “Орыстың погтары ертеңнен кара кешке дейін шоқынудан басқаны білмеді. Қазақтың молдалары бір жағынан дінді үйретсе, екінші жағынан балаларға хат танытуды үйретті (Соңғы жұмыс үшін орыстарда учитель дегендер болушы еді)”.

Көрдіңіз бе, дінге деген көзқарастың қай бағытта өрістегенін? Жалпы, қазақтың арғы танымындағы “Аңқау елге - арамза молда” дегендегі молда — “учитель” ұғымындағы мұғалім деген сөз. Ел аңқау болса, оған көп тәлім-тәрбиесі жоқ, ниеті бұзық мұғалім сабақ үйретеді, сөйтіп қате бағытқа салады деген мағынада айтылып отыр.

Осы Смағұл – ұлттың ары мен иммунитеті еді. Кремль функционері Ф.Голощекин Қазақстан басшылығына келіп, «кіші октябрь» экспериментін бастағанда көп қазақ атқамінерлері «Сіздік дұрыс!» деп құрдай жорғалап, табанын жалаған. Сонда бір С.Садуақасұлы тұтас қазақ арының кейпінде оған қарсы тұра алды. Оның елшіл жүрегі – арыстанның жүрегі еді демей-ақ қояйық. Кенесары жүрегінің бір бөлшегі еді. Айтпақшы, осы Смағұл 1922 жылы И.Сталиннің қабылдау бөлмесінде тұрып, бұл басшының қабылдауынан шыққан орынборлықтарды (қазағы да бар) көріп, кіру ниетінен бас тартқан. Досына жазған хатында Кене ханның рухтас ізбасары: «Жүрегінде титтей таза еті болса, қазақ ішкі кикілжіңі туралы бөтенге тіс жармауы керек» дейді. Өне, ұлтқа адалдықтың бір белгісі. Тағы бірде өздерінің түк бітірмегеніне қарамай халықты орынсыз сынайтындарға қаратып: «Бұлар сол «жаман қазақтан» байқаусызда туып қалғандар ғой» деп жазады.

80-жылдардың соңына таман кеңес қоғамында «қайта құрудың» әсерімен әртүрлі бастамалар көтерілді. Тарихты қайта

қарап, көп жамандықтан арылуымыз керек деген ыңғайдағы ой-пікірлер үстем тұрды. Кеңес дәуірінде екі саланың (мәдениет, сыртқы істер) министрі болған Мүсілім Базарбаев осы мәселені жиі айтатын. “Кеңес тұсында жазған көп кітаптарымадағы ойларды мен қазір сызып тастауға бармын. Қайтадан жазуым керек” дейтін. Өмірінің соңғы кезінде ол төрт-бес кітабын қайта жазды. Мүсекең арылу, айығу дейтін ұғымдарға қатты көңіл бөлді. Бұл шақта грузин киношебері Тенгиз Абуладзенің «Покаяние» атты фильмі жұрт аузында жүретін. Ал бізде алғаш «Ф.Голощекин - Қазақстанды дамытқан қайраткер» деп мақала, 1986 жылғы Желтоқсандағы жастар ұстанымын «А.Байтұрсынов құйыршықтарының әсері» деп кітапша жазған үлкен лауазымды тарихшылар ләм-мим деместен «тәуелсіздік құрылысшыларына» айналып кете барды. Сонда дағдарған халық іштей тынып, Мәшһүр Жүсіпше: «Түзуліктің заманы оянды ма? Бұзылғандар әдетін қоя алды ма?..» деп жүрді.

Біз, бәріміз де, тәуелсіз жаңа қоғамға бір ыңғайда, бір ниетпен өттік деп айту қиын. Көптеген қайраткерлеріміз комсомолда, партияда қызмет істеді. Олардың біразы қазіргі тәуелсіз қоғамды құруға психологиялық жағынан да, моральдық жағынан да даяр емес еді. Бірақ бәрі де «бір кісідей» кірісіп кетті. Әрине, оларға мұндай жаңа қоғам құру үшін арнайы даярланып, басқа бір жерде жетіліп кел деп айту да қиын. Уақыт оны күтпейді. Әр азамат іштей соған даяр болып, жан-жүрегімен жаңа қоғамға қызмет етсе, қателіктерін мойындап, арыла білсе, тәуелсіздіктің негізгі қағидаттары, жақсы мен жаманды айыратып ұстанымы тезірек орнығар еді. Бірақ бүгінгі күннің іс-әрекетіне, мінез-құлқына қарап, кейде тәуелсіздіктің кірпішін түзу қалап жатырмыз ба, жоқ па – ойланyp қаламыз. Обыр коррупция билік былай тұрсын, ақ парақтай болуға тиіс жас балалардың да жүрегін жаулап алған сынайлы. Тәуелсіз әлеуметтанушылар жүргізген зерттеулерге сенсек, 14-16 жастағы мектеп оқушыларының 65 пайызы «бәрін ақшамен шешуге болады» деген көзқараста жүрген көрінеді. «Әділет» деген атқа ие сала әділетсіз болса, басқа салалардың атын да, затын да тексеріп жату артық шығар. Діннің айналасында да кіршіксіз тазалық болмай тұр. Мемлекеттің дінге қатысты анық, мүдделі ұстанымы болуы тиіс. Жастар арасындағы отаншылдық, белгілі бір саяси ұйымдарға кіру кеңес тұсының науқаншылдығындай қалыпқа түскені де ойлантады.

Сонда қастерлі нәрселердің мансұқталғаны қалай? Алаш зиялылары мұндайға жол бермес еді. Бұл ретте амалсыз тарихтағы жас алашшылдар құрған «Жас азамат» ұйымының ісін еске аламыз. Бұл – патша тұсында жасырын қызмет жасаған «Бірлік» ұйымының жалғасы болатын. «Жас азамат» адал ағаларындай «ұлт ісі жолында өлсек – бір шұқырда, тірі болсақ бір тобеде табылармыз» дейді. Үлкен Алаш та, жас Алаш та ақжүректік деген ұғымды қатты қастерледі. Яғни, Отанға, ұлтқа шексіз берілді. Халықтың есебінен күн көру, білімсіз-ақ бедел хәм ақша табу дегенді білген жоқ. Қандай лауазым иеленсе де ағартушылық қызметін (миссия) қатар алып жүрді. Мысалы, сол кезде өзімен бірге кітапханасын көшіріп жүрген зиялылар туралы аңыздар айтылған. Ә.Бөкейхан сол шамада кітапханасының бір бөлігін «Бірлік» ұйымының жастарына сыйлаған. Ал қазір кейбір шенеуніктердің ұлттық мүддені қорғамақ түгіл, балаларын қазақ мектебіне де бермейтіндігі туралы баспасөз жиі жазады. Лауазымға қолы жеткен қазіргі қазақ азаматы бала-шағасына «бұйыртқан» материалдық игіліктерін көрсетуге әуес. Халық бәрін көріп отыр. Бұл да Алаш тұлғаларының өмірлік ұстанымына үш қайнаса сорпасы қосылмайтын нәрсе.

Әрине, бүгінгі мемлекеттік қызметкерлердің арасында оқығаны мен тоқығаны, білімі мен білігі, адамшылығы мен жауапкершілігі байқалып тұратын азаматтар да бар. Бірақ, ұятымызға қарай, солардың қатары аз ба деп қаламыз. Бұрын (кенес тұсында) баспасөзді оқып, мәдени-әдеби өмірді байыптай алатын шенеуніктер кездесетін. Қазір «керек кезде мақаланы тапсырыспен жазғызамыз» деген түсініктегі сабаздарға – «бәрі бидай» немесе бәрі ақша! Тазалығың да, салт-санаң да, ғылымың да, тарихың да – көк тиын. Әрине, өкінішті әрі қорқынышты! Қалай дегенде ел мен иманға күзетші зиялының саны «шешуші салмақтан» (критическая масса) төмен болмауы тиіс. Ұзын-сонар тарихымызды таразыға салып жіберсек, «шешуші салмақты» арттыратын – Алаш жолы болып шығады. Ендігі біздің бүкіл үмітіміз бен іс-әрекетіміз, әсіресе БАҚ-тың күші сол азшылықты көбейтуге, Алаш жолын насихаттауға бағытталғаны жөн.

Алаш – өркениет бағытындағы Қазақ елінің, зиялылардың айнымас темірқазығы.

**Кабульдинов Зиябек
Ермуханович,**
Директор Научно-исследо-
вательского центра «Евразия»
при ЕНУ им.Л.Н. Гумилева,
доктор исторических наук,
профессор

ЧАЯНИЯ АЛАШСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ И ПЕТИЦИОННОЕ ДВИЖЕНИЕ КАЗАХОВ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В начале XX столетия почти шестимиллионное казахское население стало выдвигать свои социально-экономические и политические требования, которые стали возможны благодаря, в первую очередь, появлению небольшого но сильно консолидированного слоя образованной, талантливой, патриотически настроенной национально-демократической интеллигенции. Это были люди самых разных профессий: учителя, юристы, муллы, ветеринары, переводчики, медики, учащиеся школ, училищ и семинарии, а также студенты различных вузов Российской империи. Они относились к первой и второй волне алашского движения: если старшее поколение было в возрасте 35-40 лет, то идущей за ними молодежи было всего лишь около 16-25 лет. Они сумели сформулировать основные чаяния и нужды казахского этноса, направляя общество в сторону противодействия колониальной экспансии царского правительства.

И во главе всего этого движения стояли «отцы» казахского национально-демократического движения конца нового времени А.Букейхан и А. Байтурсунылы [1].

Деятели алашского движения акцентировали внимание народа на срочном решении земельных, религиозных, социально-эконо-

мических и культурно – образовательных проблем. Одной из специфических и наиболее возможных для той непростой ситуации форм и методов борьбы казахского населения за свои права была подача многочисленных петиций, первые из которых были составлены и отправлены в вышестоящие инстанции в 1902-1903 годах. Что примечательно, в них содержались категоричные требования немедленно остановить пагубную для номадов политику христианизации, создать все условия для развития мусульманских учебных заведений и деятельности мулл. Одним из «возмутителей спокойствия» был авторитетный религиозный деятель Северного Казахстана Науан Хазрет (Наурызбай Таласов –З.К.) [2]. Итак, если инициаторами составления первых петиций были религиозные деятели, то со временем ситуация стало меняться самым коренным и решительным образом. Всему виной стала первая русская революция, когда инициатива по составлению петиции стала переходить к образованнейшей части казахского общества: А. Букейхану, А. Байтурсынулы, Ж. Акпаеву, Т. Нурекену и другим.

Кому же были адресованы первые петиции светски образованных казахов? Откуда они отправлялись? Какие требования выдвигались казахской элитой сто лет тому назад? Что более всего волновало традиционное казахское общество? Какие угрозы для степняков появились в начале непростого 20-го столетия? Естественно они были адресованы уездным начальникам, военным губернаторам, генерал-губернаторам, Министру внутренних дел и даже самому российскому императору Николаю II. А коллективные обращения телеграммами шли из Казани, Уральска, Лепсы, Каркаралинска, Омска и других городов Казахстана и сопредельных регионов.

Пожалуй, одним из крупных и содержательных петиций, поданных в адрес колониальных властей, была Каркаралинская петиция. В июле 1905 года на Кояндинской (Ботовской) ярмарке (вблизи г. Каркаралинска) состоялся съезд представителей казахской знати, где была выработана петиция-обращение к царю. Кстати, эта ярмарка была одной из крупнейших в степи и она была основана в конце 40-х годов 19 столетия [3].

Сперва петицию подписали 42 влиятельных и состоятельных казахов Каркаралинского уезда Семипалатинской области: бии,

волостные управители, а позднее к ней присоединились степняки других уездов двух областей. По мнению, М. Тынышпаева «каркаралинцы оказались самыми деятельными и сознательными из киргизов... 42 киргиза, подписавших петицию царю (эти 42 человека – представители 21 волостей, состоят исключительно из волостных управителей (21 чел.) и народных судей (21 чел.)... все они отказались давать показания и не приехали в город»[4].

Обращение была оформлена в виде телеграммы, составлена в Омске и послана в г. Каркаралинск по почте, откуда 22 июля 1905 года, за подписью 42, именовавшими себя «доверенными» от казахов Каркаралинского уезда, и она была отправлена на имя царя через местную почтово – телеграфную контору.

Самое центральное место в петиции отводилось требованию немедленно допустить жителей степи к работе в Государственной Думе. В частности, здесь содержались следующие строки: *«Почему занятия скотоводческой культурой должно лишать киргиза избирательного права, когда такового права не лишает занятия торговлей, земледелием, рыболовством и другими промыслами?»*.

Представители царской администрации к составлению подобного рода протестных документов относились крайне негативно. Об этом свидетельствует одно письмо военного губернатора Семипалатинской области Степному генерал – губернатору от 19 июля 1905 года: «Составление киргизскими обществами подобных выше приведенному приговором петиции ни в каком случае не может быть допускаемо». Кстати, копии таких петиции были посланы в редакции центральных российских газет, например, «Сын отечества» и «Русские ведомости» для публикации.

Итак, 22 июля 1905 года один из вариантов такой петиции в переводе на русский язык *Темиргалия Нурекена* был адресован и в адрес министра внутренних дел. Этот вариант петиции был наиболее полный и состоял из 47 пунктов. И содержание этой петиции наиболее полно отражало насущные проблемы казахского традиционного общества начала XX века. Так, в обращении в одной из первых статей предлагалось на должности волостных управителей, аульных старшин и писарей, и вообще, должностей, замещаемых казахами, назначать исключительно образованных и грамотных степняков. При вступлении на свои должности они должны

были обязательно давать присягу во избежание злоупотреблений. Вместо крестьянских начальников, должности которых были введены в 1902 году, предлагалось введение должностей мировых посредников. По мнению авторов петиции на эту работу должны были быть назначены казахи с достаточным уровнем образования. Как известно, крестьянские начальники из числа бывших ротмистров, сразу же стали защищать интересы пришлого казахского населения.

Для того, чтобы исключить или же свести к минимуму противостояние различных группировок при выборах на должности низовой местной колониальной администрации также предлагались некоторые профилактические меры: заменить выборных, которые отличались чрезмерной необъективностью и заинтересованностью в выборе того или иного кандидата. А вместо выбывших выборных следовало заменить таковыми из других волостей уезда. Также было выдвинуто предложение о не допуске к выборам ранее отстраненных выборных.

Самое главное: предлагалось и обосновывалось необходимость участия представителей от казахов в высшем законодательном органе страны - Государственной Думе России: «Его Императорскому величеству Государю Императору. В Омске совещание Чиновников различных ведомств во главе с генералом Сухотиным высказались против допущения представителей от киргизов в земском собрании в духе проекта Министра А.Г. Булыгина; подобное недалновидное решение объяснимо лишь незнакомством с характером развития и стремлением главной массы населения степного края, на которое это устранение произвело удручающее впечатление..... Какие же могут быть серьезными основания, не греша против элементарной справедливости и истины, выделять шестимиллионных киргизов в особую бесправную группу. Правда - мы занимаемся скотоводством и интересы скотоводческого хозяйства заставляют нас кочевать, а не бродить, как думают, летом 3-4 месяца, но следует ли из этого лишать такого важного драгоценного политического права участвовать в земском собрании. Почему занятия скотоводческой культурой должно лишать киргиза избирательного права, когда такового права не лишает занятия торговлей, земледелием, рыболовством и другими промыслами?

...Не доказано, чтобы киргизы общественные и государственные задачи понимали хуже русских крестьян, не говоря уже о других оседлых инородцах... Кто будет защищать интересы киргизов? Кто может правильно выяснить назревшие их нужды и способы их удовлетворения, если не будут участвовать в земском соборе избранные нашим народом на общепринятых теперь основаниях представители?...Нас не желают знать, считают чем-то низшим, бюрократия смотрит на нас с высока и пренебрежительно... Во всяком случае мы не повинны в том, что нас не знают те, кому сие подлежит знать...Подписана 42 доверенными от Каркаралинского уезда, 22 июля 1905 года» [5].

Ввиду того, что административные реформы сопровождались миссионерской политикой в своем обращении номады настойчиво просили Министра внутренних дел подчинить духовное управление казахов напрямую Оренбургскому Духовному собранию как это было до введения реформ 1868 года [6].

Содержались требования свободно строить культовые здания: мечети и медресе, а также открывать типографии для издания газет и книг, в том числе и религиозных. Были выдвинуты требования свободного совершения хаджа в священные для каждого мусульманина места - Мекку и Медину, а также объявления запрета посещения мест проживания казахов православными миссионерами. Было выдвинуто требование и наложения запрета перехода казахам, не достигшим совершеннолетия в другую религию, под которым подразумевалось - православие. В то же время считалось логичным беспрепятственный обратный переход неофитов в лоно ислама из других конфессий.

В медресе просили разрешить преподавание арабского, персидского и турецкого языков, а также свободного ремонта обветшавших или постройку новых мечетей и медресе в казахской степи. Предлагалось в каждой волости назначить специальных сборщиков, которые должны собирать религиозные налоги (закят, фытыр и т.д.). Последние предполагалось использовать для стипендий ученикам из бедных семей для обучения в религиозных учебных заведениях.

Особый интерес представляет уникальные и оригинальные подходы алашских деятелей к вопросу школьного дела и улуч-

шения статуса государственного языка. Кстати, они не потеряли своей актуальности и по сей день. Так, в документе предлагалось обязательное преподавание в школах азов мусульманства, а только затем - обучение «русской грамоте». В школах должно быть категорически запрещено обучение христианству как чуждой номадам конфессии.

Составители петиции пытались добиться, чтобы «начальники над киргизским народом знали бы киргизского языка». Одним из прогрессивных пунктов петиции можно отметить пункт, касающийся обязательного ведения делопроизводства на казахском языке. И чтобы следствие осуществлялось без переводчика. Все писаря, рассыльные и стражники должны были быть из числа казахов. Эти меры были направлены на усиление не только позиции языка степняков, но и предупреждения злоупотреблений со стороны толмачей.

Авторы петиции выражали открытый протест и по вопросу административной высылке степняков без суда и следствия. Как известно, генерал-губернатор Степного края получил возможность ссылать казахов по одному только подозрению. Эти меры, введенные еще со времени введения административных реформ 60-90-х годов девятнадцатого столетия.

Бракоразводные дела просили изъять из ведения военных губернаторов и уездных начальников. При убийстве наряду с законным наказанием просили в казахском обществе оставить выплату куна, согласно прежних казахских обычаев, идущих еще со времен Тауке хана.

А при окружном суде должны были обязательно быть присяжные заседатели, а обвиняемые обязательно должны были иметь защитников. Составители петиции просили, чтобы суд биев подчинить Министерству юстиции, а не местным колониальным властям, которые практически полностью свели на нет достоинства некогда авторитетного в степи древнего института судопроизводства.

Ввиду того, что к началу XX века заметно и остро обострился земельный вопрос, авторы петиции не могли не уделить этому вопросу особого внимания. *Во-первых*, авторы петиции требовали возвращение 10-верстного пространства, а также кабинетных (гор-

нозаводских) земель. Кстати, еще в 1866 году авторитетная группа старших султанов Области сибирских киргизов обращалась военному губернатору вернуть 10-верстную полосу земли, «где покоятся кости их предков и отцов»[7].

Отобранные в течение последних 20 лет у казахов земли должны были быть возвращены прежним ее хозяевам. А свободные земли в районе казахских кочевий исключительно предлагалось передавать мусульманам-переселенцам из Кавказа и России. Зимние и летние стоянки должны были оставаться во введении самих казахов. Как видим, составители петиции категорически были против чересполосного расселения с представителями иной веры. Здесь будет уместно заметить, что среди представителей даже европейских национальностей были случаи отказа селиться рядом: например, украинцев и немцев с русскими крестьянами [8].

В документе содержались и требования, связанные с свободным допуском казахов к пользованию лесом. Содержались и просьбы передачи в пользование казахов соленых и рыбных озер, находящихся в районе их кочевий. Предусматривалась и сдача этих озер в аренду через доверенных и уполномоченных от казахского населения, а вырученные от аренды деньги предполагалось аккумулировать в депозитах, которые можно было использовать для заготовки продовольствия.

Не обошли они и вопросы эксплуатации природных богатств. В промышленном деле казахи просили разрешения самим заниматься горным делом, также как и открытием собственных заводов и рудников, а в случае нежелания ими заняться горнорудным делам авторы петиции просили разрешения на сдачу своих земель, где находились полезные ископаемые, в аренду всем желающим от имени своих обществ.

Казахские доверенные просили уравнять казахов в правах приобретения недвижимости в любом регионе Российской империи с остальными жителями края. Была выражена надежда и свободное занятие государственной службы.

Таким образом, подача активная деятельность алашовцев, где первую скрипку играли Алихан Бокейхан и Ахмет Байтурсынулы, в том числе и при составлении Каркаралинской петиции, стала одним из важных моментов в общественно- политической жизни Ка-

захстана начала XX века. В них в концентрированной и целостной форме были выражены наиболее насущные проблемы казахского традиционного общества. Подача петиции в адрес вышестоящих государственных органов демонстрировало заметную политическую зрелость казахского народа. Оно же свидетельствовало о решимости лучшей части народа защитить ущемленные права своих соплеменников.

Безусловно, Российская империя была вынуждена считаться с мнением образованной части степняков. Качественно и квалифицированно составленная петиция свидетельствовала о заметном росте самосознания казахского народа. Составители петиции продемонстрировали высокую степень решительности и организованности, но царизм на выполнение этих требований по большей степени не пошел, так как они не отвечали сущности колониальной политики Российской империи. В то же время она сыграла положительную роль при допуске казахов в состав I и II Государственных Дум России.

Список использованной литературы:

1. Кабульдинов З.Е. *История Казахстана* - Алматы: Атамұра, 2012 – с.289
2. Букейханов А. *Избранное*. - Алматы, 1995 – с.74.
3. Коңиши Н. *Труды по казахской этнографии*. - Павлодар: ЭКО, 2005, с.50-51.
4. Тынышпаев М. *Киргизы и освободительное движение // История казахского народа*. - Алма-Ата, 1993. - с.26-27.
5. ЦГА РК (Центральный государственный архив Республики Казахстан), Ф.537, Оп.1 Д.2, ЛЛ.14-14 об.
6. Добросмыслов А.И. *Тургайская область. Исторический очерк // Известия Оренбургского отдела РГО*. - Тверь, 1902. - Вып.17. - с.427-456
7. Кабульдинов З.Е. *Хрестоматия по истории Казахстана*. - Алматы, 2012. - с.118.
8. *Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Настольная и дорожная карта для русских людей. Киргизский край*. - СПб, 1903. - Т.18. - с.119.

Бәкір Әбдіжәлел Қошқарұлы,
саяси ғылымдарының докторы,
Қазақ гуманитарлық заң
университетінің профессоры

«АЛАШ» ПАРТИЯСЫ: ҰЛТТЫҚ МЕМЛЕКЕТ ИДЕЯСЫ

Ресейдегі 1905-1907 жылдарғы тұңғыш буржуазиялық-демократиялық революция қазақ халқының саяси санасының оянуына, ұлт-азаттық қозғалыстың дами түсуіне, қазақ қауымында да отарлық езгіге қарсы бағытталған әлеуметтік-саяси күштің қалыптасуына жол ашты. Ондай күш Алаш қозғалысы еді. Оның басында бірсыпырасы Ресейдің Санкт-Петербург, Мәскеу сияқты қалаларда оқыған, өз заманына сәйкес жоғарғы білім алған, озық ойлы Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы, Мұстафа Шоқай және т.б. сол кездегі қазақтың алдыңғы қатарлы зиялылары болды. Олар Қазақстанда кеңес өкіметін құрғандардан қай жағынан болсын биік-тұғын.

Ал 1917 жылғы Ақпан революциясының патшалық монархияны тақтан түсіруі Алаш жетекшілерінің жігерін тасытып, рухын көтерді. Бұл оқиға қозғалыстың алдына жаңа міндеттер қойды. Содан қазақ өлкелерін жаппай шарпыған ұлт-азаттық күресті жаңа деңгейге шығаратын саяси ұйымның қажеттігі туды. Ондай құрылым 1917 жылдың 21-26 шілдесінде Орынбор қаласында өткен бірінші Бүкілқазақтық съездің шешімімен дүниеге келген тұңғыш ұлттық-демократиялық «Алаш» саяси партиясы болған еді.

Қазақ қоғамының сол кездегі саяси ойының бірден-бір жарқын көрінісіндей, халқымыздың төл тарихында терең із қалдырған

«Алаш» сияқты партияның саяси сахнаға шығуы патшалық Ресейдің Қазақстанды отарлау саясатының терең дағдарысын көрсететін, сондай-ақ қазақ қоғамын жаңа саяси-құқықтық, әлеуметтік-экономикалық және рухани негізде қайта құрудың қажеттігін танытатын факторлар болатын. Оның бағдарламасының жобасы 1917 жылдың қараша айының 21-інде «Қазақ» газетінде жарияланды. Ұлттық даму мен ұлттық теңдік үшін күрес идеясына суарылған, өзінің мазмұны мен саяси мәні жағынан бұрын-соңды қазақ тарихында болмаған бұл бағдарлама жобасы кейін Алашорда автономиясы мемлекеттігінің басты құжатына айналды.

Дүниежүзінің алдыңғы қатарлы елдерінің тәжірибелерін тиімді пайдалана отырып, бағдарлама авторлары тәуелсіздік жолды, демократиялық дамуды таңдайтындықтарын ашық айтты. Осыларды негіздейтін мемлекеттік-құқықтық идеяларды ұсынды. Бұл мәселелердің бәрін жаңа партия кеңестік қантөгіс, таптық күрес жолымен емес, ұлттық бірлік негізінде, күрделі саяси реформа арқылы жүзеге асырмақ болды.

10 баптан тұратын қысқа ғана бағдарламада қазақ даласының өзекті мәселелері: сөз бен баспасөз бостандығы, жиналыс еркіндігі, тең құқықтық негізде білім беру, оқу орындарында ана тілінде оқыту, дін ісінің мемлекет ісінен бөлектігі, билік пен сот, ел қорғау, салық, жерді сатпау және т.б. идеялар бар еді. Осылардың ішінен ұлттық мемлекетке қатысты кейбір қағидалар туралы ойларымызды ортаға салсақ.

Алаш қозғалысының негізгі идеясы сөзсіз еркіндік пен дамудың алғышарты ретінде қазақтың ұлттық мемлекетін құру болатын. Мұны ерте түсінген Алаш көсемі Әлихан Бөкейхан мұндай мемлекет дегенде қазақтың ұлттық ерекшеліктерін сақтай және сана-сезімін оята отырып, ортағасырлық әлеуметтік-экономикалық мешеуліктен алып шығатын Батыстық буржуазиялық қатынас жолын таңдағаны белгілі.

«Алаш» партиясының бағдарламасында ұлттық мемлекет туралы тікелей сөздер жоқ. Алайда онда ұлттық мемлекетті басқарудың құрылымы мен сипатына байланысты бірнеше принципті қағидалар бар. Оны «Мемлекет қалпы» (мемлекеттік құрылым- Ә.Б.), «Жергілікті бостандық» және «Билік һәм сот» деп аталатын бірінші, екінші және бесінші тараулардан байқау қиын емес.

Бағдарламаның «Мемлекет қалпы» атты алғашқы тарауында болашақ мемлекеттің құрылымы арнайы сөз болады. Ресей демократиялық, федеративтік республика болуы керек деген сөздерден басталып, одан ары демократияның мағынасы мемлекетті жұрттың билеуі, федерацияның мағынасы құрдас мемлекеттер бірлесуі, әр мемлекеттің іргесі бөлек, ынтымағы бір болып, әрқайсысы өз тізгінін өзі алып жүреді деген сипатта түсініктеме беріледі. Осындағы тең, іргесі бөлек және өз тізгіні өзінде дегенде бағдарлама авторлары тәуелсіз мемлекетті мезгеп отыр [1,7]. Ал тәуелсіздік сол елдің байырғы тұрғын халқының ұлттық мүддесіне қатысты екені белгілі.

Бағдарламада аса маңызды “Жергілікті бостандық” деген тараудағы өз тізгіндері өзінде болып біріккен қазақ облыстарының Ресей республикасы федерациясының бір бөлігі болуы, реті келсе, қазақ автономиясы сыбайлас жұрттармен әзірге бірлесе отырып, реті келмесе, бірден-ақ өз алдына жеке болуы сияқты ұсыныстар да көп нәрсені аңғартады. Осындағы «қазақ автономиясы» деген тағы да дербестікті, тәуелсіздікті танытып тұр.

Сонымен қатар «Алаш» партиясының негізін салушылар би, болыс, ауылнайлардың жұртқа пайдалы, жұрт үшін қызмет етуге ықыласты болуларына ерекше көңіл бөлген. Бұл сонау антикалық заманның кеменгері Аристотельдің мемлекеттің дұрыс түріне әкімдер халық, ел пайдасын ойлаған, билік қоғамға қызмет істеген мемлекеттерді жатқызған идеяларымен ұласып жатыр. Сондай-ақ бағдарламада жергілікті органдардың «таза қызметшілерін» халықтың қалауымен, яғни сайланып қойылуы және олардың жергілікті халықтың тілін білуі, олардың кәзіретіне кім болса да, мойынұсынуы сияқты принципті мәселелер қарастырылған.

Ғылым мен білімге арналған бағдарлама тарауында бастауыш мектептерде оқудың ана тілінде жүргізілуі алға тартылған. Қазақтың өз тілінде орта мектебінің, университетінің болуын күн тәртібіне қоя отырып, авторлардың оқу жүйесінің ұлттық ерекшеліктеріне ерекше көңіл бөлуі біздердің бүгінгі күніміз үшін де ерекше өзекті екенін айта кетсек артық болмас. Бұл, әсіресе, білім, ғылым басшыларының ағылшын тілінің қамқорын көбірек соғып, қазақ тілін бір айтуға уақыт таба алмай жүргендерінде тағылымды.

Бағдарламаларды оқи отырып, ондағы идеялардың тереңдігі мен молдығына таң қаласың. Алаш көсемдерінің сол кездегі адамзат тарихы мен мәдениетінің әлемдік қол жеткен әлеуметтік-саяси мұраларынан толық хабардар болғандары тіпті бүгінгі заман биігінен қарағанның өзінде-ақ айқын аңғарылады. Пікірімізге тағы бір дәйек келтіре кетейік. Бағдарламадағы Мемлекеттік Дума үкімет үстінен қарайды, оның ісіне бақылау жасайды деген ойлар мемлекетті басқаруда парламенттік-президенттік республика принциптеріне сәйкес келетін жаңаша көзқарастың нәтижелері болатын. Бұл ойлардың мәні қазір де әсте жойылған жоқ. Мұндай идея Алаш басшыларында жайдан-жай тумаса керек. Президенттік институт шығыстық менталитентке сәйкес көбіне-көп жеке билеге жалғасып жататынына соңғы жылдардағы Орта Азия, Араб елдеріндегі оқиғалар дәлел бола алады.

Алаш көсемдерінің қазақтың егеменді, тәуелсіз, «іргесі бөлек» ұлттық мемлекетін құру турасындағы негізгі идеясы 1917 жылдың желтоқсанында Орынборда өткен Бірінші Бүкілқазақтардың съезінде жүзеге асты. Тоғыз күнге созылған съезд Автономия құру туралы шешімге келді. Оның атын «Алашорда» болсын деген қаулы қабылданды. Алаш автономиялық мемлекетінің уақытша Халықтық кеңесі құрылып, Ә.Бөкейхан соның төрағасы болып сайланды. Алайда жаңа замандағы ұлттық мемлекеттің үлгісіндей болған «Алашорда» автономиясы бар-жоғы екі-үш жылдай ғана өмір сүрді. Кеңестік тоталитарлық жүйе қазақ халқының азаттықты аңсаған идеяларының жемісіндей болған Алашорда мекемелерін таратып тынды. 1919 жылы Алаш қайраткерлеріне саяси айламен кешірім жасалғанымен, кейін олар түгел дерлік әр түрлі қуғын-сүргінге ұшырап, қырып-жойылды.

Сөйтіп, қазақ әлеміне шоқ жұлдыздай жарқырай шыққан Алаш жетекшілерінің талайының ғұмырын қиған асқақ арман, биік мақсат жүзеге аспай, 70 жыл Қазақстан көп жағдайда патшалық Ресейдің жалғасы болған кеңестік Ресейдің құрамында болды. Сөйтіп бергені аз емес, бірақ алғаны әлдеқайда көп болған кеңестік заманда Қазақстан Мәскеуге бағынған, өз тізгіні өзінде емес, өзін өзі билей алмаған, принципті мәселелерін тек орталық шешетін тәуелді республикалардың біріне айналды. 70 жылда Қазақстан басшыларының арасында екі-ақ қазақтың болуы да көп нәрсені

аңғартса керек. Ең негізгісі – қазақ қауымы адамзат қоғамының толыққанды мүшесі ретінде саяси һәм рухани еркіндікте болмады. Сондықтан Қазақстан мемлекет ретінде де, қазақ халқы ұлт есебінде де толыққанды қалыптаса алмады. Соның зардаптары қазіргі күнге дейін жалғасып, алға еркін жылжуымызға көп кедергі келтіріп отыр.

Құдайға шүкір, 1990 жылдардың басында тағдыр сыйлап елімізде азаттық таңы атты. Кезінде Ақпан революциясын «Қазақ» газетінің «киіз туырлықты қазақтың оң жағына ай, сол жағына күн туды» деп жазуының, Әлихан Бөкейхан, Мұстафа Шоқай, Міржақып Дұлатұлылардың «Азаттық таңы атты. Тілекке құдай жеткізді. Күні кеше құл едік, енді бұ күн теңелдік. Қам көңілде қаяу арман қалған жоқ» деулерінің шын реті енді келген еді [3, 297].

Алайда елең-алаңында ұлттық қайта түлеуге ұмтылу тәуелсіздікке жетуден ары ұзап кете алмады. Социалистік интернационализм идеясымен уланған санамыз Алаш арыстары аңсаған азаттықтың асқақ идеясымен батыл жаңғыртылмады. Мемлекетіміздің алғашқы құжаттары - егемендік туралы Декларация мен Тәуелсіздік туралы Конституциялық заңда атап көрсетілгендей, ұлттық мемлекеттілікті сақтау, қорғау және нығайту жөнінде шаралар қолданылады деген аса мәнді қағида көп ұзамай ұмытылды. Оның үстіне қоғамымызда орын алған таңдамай, талғамай Батысқа табыну факторлары кешегі қоғамдағы ұлтсыздық сананың қайта белең алуына жол ашты. Мұның барлығы белгілі дәрежеде ұлттық болмысымыздың күңгірт тартуына алып келді. Ресми қолданыстарда «көп ұлтты Қазақстан», «қазақстандық ұлт» деп мемлекет құраушы қазақ ұлтын, «ұлттық идея», «ұлттық мәдениет» пен «ұлттық идеология» сияқты ұғымдарды мойындай бермеушілік және т.б. соның нәтижесі еді.

Меніңше, тағы бір аса маңызды мәселеге назарларыңызды аударар кетсем деймін. Біз кейде Қазақстанның географиялық, тарихи жағдайларын ескере бермейтін сияқтымыз. Осы кезге дейін қазақтың көк әлеміне шыққан ұлыларымыздың қалыптасуын алып қарасак, атойлап тұратын мынандай факторды ескермеу мүмкін емес. Ұлы Абайдың әлемдік дәрежедегі рухани шыңға көтерілуі, оның өз халқының сан ғасырлық ұлттық құндылықтарын терең

игеруінің, Батыс пен Шығыстың озық мәдениетін бойына сіңіре, үйлестіре білуінің арқасында ғана мүмкін болғаны белгілі. Мұндай мысалдарды жалғастыра беруге болады.

Кезінде Мұстафа Шоқайдың «Батыс тәрбиесін алған зиялылардың аянышты жері – рухани жақтан өз халқына өгей болып қалуы еді» деп жазуы, «шығыс рухы» ұлттық рухымыз болуы керек екендігі туралы пікірлері де қазір құнсыз емес [2,176-177]. Бүгінде «Алаш» партиясының бағдарламасындағы «әділдікке жақ болу, нашарларға жолдас, жебірлерге жау болу» идеяларын толыққанды атқара алмай отырғанымыздың да түп төркіні осында жатыр. Қоғамда ұмтылыс бар, бірақ әзірше ұтылыс басымдау болып отыр.

Қазіргі Шығыстың қайта оянғанымен де санасу қажет. Әсілі, қазақ жалғыз Батыспен ұзаққа бара алмаса керек. Демократия тек Батыстан тарады, экономикадағы нарықтық қатынас бәрін шешеді деп ойлау - біржақты түсінік. Қазақтың да дала демократиясының тәлімді жағы аз болған жоқ. Нарықтық қатынас кедейліктен құтқаруға ықпал етеді, адамға игілік әкеледі деумен қатар жеке меншік психологиясының адамзат қоғамындағы сан түрлі қақтығыстар мен соғыстардың негізгі себептері болып отырғанын ешкім жоққа шығара қоймас. Нарыққа көшкелі бері елімізде, бұрынғы посткеңестік кеңістікте қылмыстың бұрынсоңды болмаған түрлерін көріп, естіп жүрміз. Сол себепті де рухани дүниеге, имандылыққа көбірек көңіл бөлетін Шығыстың болмысын, өзіміздің ұлттық ерекшеліктерімізді терең танып-білу, оны мүмкіндігінше молырақ игеру жастарымыз үшін де, Еуразиялық кеңістікте орналасқан Қазақстанды отаным деп санайтын басқа этнос өкілдері үшін де аса қажет деп санаймыз. Ұлтым, отаным деп тынымсыз соғып тұрған жүрегі мен намысы бар, мүмкіндігінше Батыс пен Шығыстың рухани құндылықтарын терең игерген азамат қана қазір әлемдік деңгейден көріне алады.

Тәуелсіз мемлекетіміздің ұлттық сипаты басым болмай, еліміздегі халықтарды топтастырушылық рөл атқаруға тиісті осы аймақтың байырғы тұрғыны әрі иесі қазақтың шынайы бұл ұлттық идеясы жалпы қазақстандық деңгейге көтерілмейінше алда тұрған аса зор міндеттерді шешу қиын. Бұл мемлекеттік мәртебеге ие болғанына 20 жылдан асса да, тәуелсіз сананың қалыптаса

алмауынан жоғары білімді қазақ жастарының көбісінің, облыс орталықтарында, ірі қалаларда тіпті қазақ мектептерін бітірген ұл-қыздарымыздың орыс тілінде сөйлеуге икем болып тұру да көп нәрсені аңғартса керек. Ана өз тілінде сөйлемей, баласы анасының тілінде сөйлемейді дегеннің көріністерін күнделікті өмірде аз кездестіріп жүрген жоқпыз. Бүгінгі дін ұстанып, мешітке барып жүрген жастарымыздың исламның ханафи бағытынан тайып, әр түрлі ағымдарға түсіп, бірсыпыра қаракөздеріміздің түрлі шетелдік секталардың ығынан шыға алмай жүргендері жасырын емес. Бұлардың барлығы ұлтымызды ұйыстара түсуге көптеген қиындықтар келтіріп отыр.

Өркениетті елдер тәжірибесі алдымен мемлекет құраушы ұлттың идеяларын шешеді. Онсыз ол ұлт елдегі басқа этностардың басын біріктірушілік сияқты қоғам үшін аса маңызды миссияны атқара алмайды. Бұл мемлекеттің ұлттық сипаты жағдайында ғана мүмкін бола алады. Бәлкім мұны бұрынырақ айта беруге қиын да болған шығар, ал қазір қазақ өз жерінде қайтадан басымдыққа ие болып, 60 %-дан еркін асып отырғанда, жалтақтамай айтуға әбден болады ғой деп есептеймін.

Қорыта келгенде, Алаш қозғалысының, оның саяси партиясының ұлттық мемлекет турасындағы идеясын оқып, білуіміз, оны тәуелсіз еліміздің мемлекеттілік ілімімен ұштастыра алуымыз қазіргі жаңа әлемде құрып жатқан жаңа Қазақстанымызды кемел келешекке жетелейтіні даусыз.

Өмірзақ Айтбайұлы
*Халықаралық «Қазақ тілі»
қоғамының президенті,
филология ғылымдарының
докторы, профессор,
ҚР ҰҒА-ның академигі*

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ЖӘНЕ АЛАШ ТАҒЛЫМЫ

Ел басына төнген кешегі қара түнектің көбесі сетінеп, әділеттің ақ жалауы көтерілгені бері қазақтың ұлттық мәдениеті аспанында шуақты нұрын төгіп жарқырай жайнаған рухани көсемдер туралы, олардың өмірі мен шығармашылық өнері жайлы, азаматтық болмысы мен қайраткерлік қарымы туралы біраз дүниелер жазылып, көпке беймағлұм көмескі жайлардың көзі ашылғандай. Өлгеніміз тіріліп, өшкеніміз жанғандай, рухани қазынамыздың олқы тұсының орны тола бастады. Негізгі тақырыпқа көшпес бұрын, тарих тұңғиығына батып мәңгі жоғала жаздаған Ахмет Байтұрсынұлы сияқты Алаш ардагері арыс ұлдарымыздың асыл еңбектерін көздің қарашығындай сақтап, осы күнге жеткізген жеке адамдарға, архив қызметкерлеріне және бұларға жабылған жаланы жұлып тастап ақтауда ат салысқан еліміздің естияр азаматтарына жұрт риза екенін айта кеткіміз келеді.

Қазақ халқы жалпы архив жинау ісін дағдыға айналдырмаған ел. Соған қарамастан өзімізде де, өзге шет елдерде де халықтың тарихына, мәдениетіне, тіліне әдебиетіне, өнеріне т.б. кәсіп, тіршілік жоралғысына қатысты дүниелердің сақтала бергені қандай олжа. Осыдан ойға түседі. 1987 жылы күз айында сапардың сәті түсіп, маған Америка Құрама Штаттарына барып қайтуға тура келді. Бір күні Мадисон қаласындағы университетке соғып, оның кітапхана қорымен таныстық. Сонда біз таңқаларлық жағдайға тап болдық.

Әлгі кітапханада қазақ мәдениетінің, ғылымының, өнерінің бұрынғы, қазіргі өкілдерінің бар дүниесі тізіліп тұр. Өзімізде жоқтың бәрі осында. Компьютер арқылы бар сұрағымызға жауап алдық. әл-Фарабиден М. Шахановқа дейін түгел жинақталған. Бір мезгілде көзімізге оттай басылып Ахаң туралы мағлұматтар кетті. Жеті қат жер астына кеткен әйгілі «Қазақ» газетінің топтамасы сонда тұр. Біз оның бірнеше санын көшірме жасап ала келген едік. Бұл да өзінше бір мұражайлық ескерткіш болып «Қазақ тілі» қоғамында сақтаулы.

Жалпы қазақ қағаз жинамаған, сөз жинап дағдыланған халық қой. Ахаңның да көп дүниесі көңілде жатталып, көкейде түйіліп қалған. Соның бәрі кейін шығып жатыр. Мұның үстіне ата мұрасын індете іздеп, көп шындықтың бетін ашуға атсалысып жүрген жастар (Ғ. Әнесов, А. Мектепов) әкелген деректер бар. Жиналып келгенде Ахметтану ғылымының негізін кешегі Мұқтар Әуезов, С.Сейфуллин, Смағұл Сәдуақасов, Міржақып Дулатов т.т. тәрізді қазақ мәдениетінің тарландары қалады десек, сексен сегізден бері қарай ол толығы түсті деп толық айтуға болады. Бұл күн өткен сайын ауқымдана бермек.

Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ мәдениетінің тарихында үлкен бір дәуірді алып жатқан алып тұлға. Ол өзінің құдай берген талантын туған халқына деген сүйіспендікпен сұғарып, толассыз еңбекпен шыңдаған қайсар да қаһарман ғалым. Ол – қараңғылық тұңғығынан жарық жұлдыздай жарқырап шығып, айналасына нұр, шуақ себумен өткен ағартушы. Не оқыту жүйесі, не өзіндік жазуы қалыптаса қоймаған, мал соңына ерген, малмен бірге ұйықтап, малмен бірге жусаған қалың ұйқыдағы халқының қамын жеп, сауатын ашпақ боп сары масадай ызындаған үлкен ақын, тілім деп түн ұйқысын төрт бөлген талантты тілші, шебер аудармашы, түркі тілдес халықтар тұлға тұтқан түрколог, қоғам ісіне араласқан мемлекет қайраткері. Бұл санамалап отырған атақ, дәреже, лауазымдардың өзінен өзі келмегені мәлім. Ол талмай ізденіп тамаша туындылар берген. Өмірдегі өзінің басты мақсатын – туған халқына қызмет ету деп түсінген Ахаң (Ахмет Байтұрсынұлы) небір тар, тайғақ кешулерден өте келе тамаша еңбегімен қазақ халқының ары мен ұятына айналған өте күрделі де, көсем тұлға.

Оның дүниеге келер тұсы патша ағзамның бұратана елдерді билеп төстеудің айла-шарғыларын емін-еркін іске жаратып жатқан кезі болатын. Қазақтың әлденеше ғасырға ұласқан хандық, билік құрылымының быт-шыты шығып, «күштілерім сөз айтса, бас имеймін шыбындап» деп тұрған сәті еді. Ахметтің дүниеге келуі қалыптаса бастаған халықтың тұтастығының береке-бірлігінің сәні кетіп, ел-жұрты «балапан басымен, тұрымтай тұсымен» жүріп жатқан дәуір еді.

1873 жылдың қаңтар айының соңғы күндерінің бірінде бұрынғы Торғай уезі Тосын болысына қарайтын Ақкөл жанындағы Сартөбек деген жерде Байтұрсын шаңырағында Ахмет есімді сәби келеді дүниеге.

Текті тұқым, жақсы тәрбие, құнарлы топыраққа түскен дән тәрізді, жемісін молынан береді емес пе? Ахмет те тумысынан зейін де зерек бала болып өседі. «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілесің» демекші Ахаң ең алғашқы тағлымды, жөн-жосықты өз шаңырағынан алады. Өз әкесі Байтұрсын, оның әкесі Шошақ Үмбетей еліндегі көзі ашық, көкірегі ояу, пікірін ашық та айқын айта білетін өте батыл болғанға ұқсайды. Әуелі Шошақ, кейін Байтұрсын балаларын Араб елдері мәдениетінен сусындатқысы келген. Иран, Түркияға жіберіп те оқытуды ойлаған.

Сонымен бірге Шошақ әулеті, әсіресе Байтұрсындар ешқандай әділетсіздікке төзбейтін қайсар тұқым болса керек. Көпшілікке белгілі оның бір мысалы – осы аймаққа билігін жүргізіп тұрған ояз Яковлевтің оспадар қылығына, озбырлығына шыдай алмай Байтұрсынның қарсылық білдіргені. Ал Яковлев шабармандары Байтұрсынның әділ талабына құлақ асудың орнына, таяқтың астына алады. Бұған да төзген ол Яковлевтің өзіне: «Мына бассыздық пен заңсыздықты тоқтатыңыз» дейді. Сөйтсе ояз «Сен, киргиз ит, жөніңді біл!» деп оны бетіне түкіріп жіберсе керек. Міне, бұл қорлыққа көне алмаған Байтұрсын Яковлевті аттан жұлып алып басын жарады да, жандайшаптарына тұра ұмтылады.

Бұл оқиғадан бүкіл ел дүрлігіп, іс насырға шабады. Дереву жазалау отрядтары ойда жоқта шыққан қару-жарақсыз қарсылықты аяусыз жаншып, Байтұрсынның Ақтас және Собалақ дейтін екі інісімен бірге ұсталып, кісенделіп патша үкіметі тарапынан 25 жылға итжеккенге айдағандығы мәлім. Білімсіздіктің, тіл

білмеудің зардабын әбден тартқан сол Байтұрсын айдалып бара жатқан сәтінде үміт етері Ахметке: «Аш-жалаңаш бол, қорлық көр, бәрібір оқы, балам. Тым болмаса артымда маған хат жазып тұратын халге жет» дегенін қайсыбір қариялар аңыз ғып бертінге дейін айтып жүріпті.

Бүкіл елге әсер еткен бұл сұмдық оқиға көпке дейін ұмытылмайды. Ахмет онда 12-13 жас шамасында екен. Естияр баланың көз алдында болған бұл сурет оның жадында мәңгілікке қалып қояды. Сондықтан да болар, ол 1909 жылы Семей түрмесінде отырғанда жазған «Анама хат» деп аталатын өлеңінде:

... Оқ тиіп он үшімде ой түсіріп,
Бітпеген жүрегімде бар бір жарам.
Алданып тамағыма оны ұмытсам,
Болғандай жегенімнің бәрі харам.
Адамнан туып, адам ісін етпей
Ұялмай не бетіммен көрге барам?!

(Өлең 1911 ж. Орынборда жарық көрген топтамасынан алынды). Осы бір-екі шумақ өлеңнен балаң Ахметтің бүкіл өмір бойы істеген ісін, ой-арманын, мақсат-мүддесін аңғаруға болатын сияқты.

Оқуды арман еткен зерделі жасалдымен Торғайдағы екі сыныптық орыс-қазақ училищесін үздік бітіріп, одан соң Орынбор қаласындағы мұғалімдер даярлайтын қырғыз (қазақ) мектебін 1895 жылы тамамдайды. Ахаңның ресми алған жүйелі білім осымен шектеледі. Алайда Ахаң көтерілген биіктен оның тағылымы мол тамаша өміріне көз жіберіп, байқасақ, білімдар ұстаз, гұлама ғалым, қоғам қайраткері т.т. болу үшін институт бітіріп, үлкен-үлкен атақ-лауазымды болу тіпті де қажет емес сияқты. Табиғат силаған дарынның арқасында Ахаң онсыз да бір адамның қолынан келер кереметтей істер тындырды. Ол істері сан салалы, сан алуан: ағартушылық, оқу-білім, ғылым, әдебиет, мәдениет, тарих, тағылым т.т.

Мұның бәріне тоқталып, саралап айту тұрмақ, санамалап шығудың өзі қиын шаруа. Дегенмен, Ахаң туралы сөз болған соң, оның өмір жолының ұрымтал тұстарын аттап өтуге болмайтын сияқты.

Ахаң өмірінің алғашқы қадамдарын бала оқытудан бастайды және ол өз мақсатын:

Адамдық диканшысы – қырга шықтым.

Көлі жоқ, көгалы жоқ құрга шықтым.

Тұқымын адамдықтың шаштым, ектім.

Көңілін көтеруге құл халықтың – деп, бейқам жатқан халқын сауаттандырып, өнер-білімге, мәдениетке жетектеу деп біледі.

Әрине, бұл тұста Ахаң тәрізді оқыған, білім алып, әлгіндей мектептерді бігірген, орысша сауат ашқан өзге де қазақтардың қарасы көріне бастаған-ды. Бірақ, бір ғажабы, олардың көбі халық, ел мүддесі деген, сөздерден гөрі ұлыққа жағынып, сол халықты қалай қанап, қалай пайда тапсам екен дейтіндер болатын. Олардың тілмаштыққа қолы жетіп, губернатор кеңселерін жағалап жүргенде, Ахаң ағартушылық жолына түсіп, «Қайтсем халқыма пайдамды тигізем, қалай көзін ашам, ұйқысынан қалай оятам» деп, күндіз-түні соның амалын қарастырады. Ұмытылмас өнеге бізге мирас.

Осы орайда, қазақтың бірен-саран да болса көзі ашық оқыған жастарын жинап елшілдік ұранын үдетіп, ел мұңы, халық қамы деген күрделі мақсаттардың іске асуын көздей бастайды. Жалғыз ағартушылық жолмен аса алысқа ұзап кете алмайтынын сезген Ахаң, біртіндеп күрескерлік жолға түседі. Жан-жақты әрекет етуге талпыну, ізденіс 1896 жылы Ахаңды Алекторовқа алып келеді. Оған барудың да өзіндік сыры бар еді. Алекторов ол кезде Омбыда отырып Ақмола, Семей оқу жүйесін басқарып тұрған болатын. Онымен қазақ даласындағы бала оқыту жайы туралы кеңеседі. Бұл кездесу оған екі түрлі әсер қалдырып, көп нәрсеге көзін аша түскендей болады. Ол жайында Мұқаң (М. Әуезов): «Біреуі – Алекторовтың қазақ турасындағы отаршылдық саясатының басын біліп, көздеп жүрген мақсатын сезген болар, атақты Ильминскийдің жолымен қазақтың көзін ашу үшін осы оқу керек деген саясатты тұтынып жүргендігін сөздерімен білдірген Алекторовтың ниетімен жақын келіп танысқан соң, Ахмет қазақ халқының халінің ауырлығын ұғып, ел турасындағы түкпірлі ойы сол кезде ояна бастаған.

Алекторовпен танысудың екінші әсері – Ақаңның жолы ашылып, пікірі ашылып, бұрынғы білім-өнер жүзіндегі шала білініп, көмескілеу түсініп жүрген нәрселерін таза білуіне себеп болған».

Бұл жерде Мұқанның өз кезінде ашып айтуға аузы бармай, астарлап отырған бір жайы бар сияқты. Ол орыс оқымыстыларының миссионерлік мақсатының Ахаң зердесіне жетуі, содан тіксінуі. Олар қазақтарды орысша оқыту арқылы орыстандыруды көздеген ғой. Осыдан секем алған Ахаң ширыға түседі. Қазақты өнер, білімге жетектеу өзгелердің емес, өзі тектес оқығандардың халық алдындағы парызы деп түйеді.

Ахаңның осындай мақсатты көздеп, саяси көзқарастарын шындай түсуі Қарқаралыда өмір сүрген 1896-1907 кезеңімен байланысты. Осы кезде Ахан айналасына әлеумет өміріне зер сала бастаған бірен-саран көзі ашық, оқыған қазақ зиялылары топтана бастайды.

Қарқаралыда ағартушылық жұмыспен айналысып жүрген Ахаңды алты жолдасымен 1907 жылы тұтқындалып, абақтыға жабылады. Ол он екі жылдай өмір сүрген Қарқаралысымен қоштасып, Семейге айдалғанда бүкіл қазақ баласының бойындағы арылмас дерт, арсыздық пен арамдық атаулыға сес білдіргендей, мынадай жолдарды түзеді:

Кош, сау бол, Қарқаралы, жуылмаған,
Айдай бер қалса адамың қуылмаған.
Әдепті, сыпайы елдің қалпында жоқ.
Жасырын дыбыс шықты шуылдаған.
Бүркеніп, арсыздардың шайнауына
Жем тапты пісірмеген, қуырмаған.
Шыққан соң талғамайтын доңыздарың.
Қасыңа қиын болар жуу маған.

Семейде сегіз айдай ешқандай тергеусіз, сотсыз тас қамауда жатқан Ахаң ақыры қазақ өлкесінен бір жарым жыл мерзімге Орынборға жер аударылады. Сол кеткеннен мол кетеді. Ол онда 1917 жылдың аяғына дейін тұрады. Жазалы адам ретінде айдалған Ахаңның бұл сапары оның өміріндегі ең нәтижелі де өнімді еңбек еткен жылдар еді деуге болады. Ол ғылым, білімге бұрынғыдан да тереңірек үңіліп, әділетсіздік жайлаған мына қоғамды бұрынғыдан да бетер ащы тілмен түйрей, шеней түседі. Қазақ балаларын оқытудың әдістерін, қазақ тілі, әдебиеті, өнері, тарихы, мәдениеті туралы өрелі ойлар айтып, бастауыш мектептерге арнап оқулықтар мен оқу құралдарын жаза бастайды. Халық мұраларын, ауыз

әдебиет үлгілерін, эпос, ертегі, жұмбақтар жинап бастыру ісімен айналысады. Ғылыми зерттеу жұмыстарымен шұғылданады.

А. Байтұрсынұлының қазақ елінің жоғын жоқтап, санасына сәуле құюға байланысты жасап жүрген еңбектері елге тарай бастайды. Әсіресе сол кезде Уфадағы «Ғалия» медресесінде оқып жүрген қазақ жастарына Ахаңның туындылары, елдік істері қатты әсер етеді. Сол жастардың ұйғаруымен елден қаржы жиналады да, газет шығару мәселесі қозғалады. Ол бейресми газет «Қазақ» деп аталады да, оған редакторлыққа А. Байтұрсынұлы шақырылады. Міне, сол 1913 жылдың басынан 1918 жылға дейін бас редакторлық міндетін мүлтіксіз атқарған Ахаң елге жеткізсем, ұқтырсам деп жүрген көкейіндегі көптеген мәселелерді енді хатқа түсіріп, жария етуге мүмкіндік алады.

1911 жылы Орынборда басылған «Маса» жинағы халықты өз тағдыры үшін күреске шақырған, жұртшылықты шырт ұйқысынан оятқан дабылды топтама болатын.

Ақын қалғыған халқын тым болмаса маса боп шағып оятайын, ойландырайын деген мақсат көздейді. Ол бұл жолда талай қаққы жеп, тауқымет шегерін де, тіпті өліп те кетерін білген. Бірақ біле тұра ол алған бетінен қайтпайды:

Үстінде ұйықтағанның айнала ұшып,
Қаққы жеп, қанаттары бұзылғанша,
Ұйқысын аз да болса бөлмес пе екен,
Қоймастан құлағына ызыңдаса?!

Сары маса болып ызыңдаған өзі екенін Ахаң 1909 жылы Петербургте басылған «Қырық мысалындағы» «Малшы мен маса» деген туындысында жасырмай, ашық айтады:

Мысалы қазақ – малшы ұйықтап жатқан,
Жыланды пәле делік аңдып баққан.
Пәленің түрін көрген мен – Сармаса
Халықты оянсын деп сөзбен шаққан.

Ойлаймын осы сөз де жетеді деп,
Қатты айтсам, сөзім батып кетеді деп,
Ұйқысы ашылмаған жұрт өзіңді
Қорқамын сармасадай етеді деп.

Өз тағдырының түбі не боларын алдын ала болжап, көрегендікпен айтып кеткен Ахаңның түбіне жеткен, шынында да, өзіміз емес пе едік? Халық басына төнген қатерден қорғанудың амалын тым болмаса сауат ашу арқылы үйретпек болған асылымызды ұйқылы-ояу халімізбен аяқ-қолын байлап бердік қой. Осыны бір ойлап, сабақ алсақ етті. Неге десеңіз, ұлттық сана мен ұлт мәдениеті жолындағы күресте осынау опасыздық пен алауыздық салқыны әлі де жетерлік-ау деп сезіктенесің. 50-70-80 жылдар ылаңы не ойлатпайды кісіге. Тәуелсіз ел болған қазіргі күйіміздің өзі көп жағдайда көңілге жұбаныш әкеле қоймайды. «Бірінді қазақ, бірін дос көрмесең, істің бәрі бос» (Абай) екенін түгел ұғып біттік пе?!

Жаңадан тәй-тәй басып, Ахаң сияқты бірен-саран оқыған саналы азаматтардың арқасында оң-солын танып, енді-енді ес жиып келе жатқан қазақ елі үшін «Қазақ» газетінің атқарған қызметі ұшан-теңіз екенін тағы да айтсақ артық емес. Бес жылға таяу уақыт үзбей оқырманымен қауышқан бұл газет кезінде лайықты көкейтесті мәселелерді бірінен соң бірін жариялап, жұртшылық мағлұматын кеңейтумен болды. Жалпы қазақ халқы қазан төңкерісіне өзінің санасын ғана емес, қоғамға, әлеуметтік өмірге деген саяси көзқарастарын да недәуір қалыптастырды дер болсақ, ондай күрескерлік қасиет осы «Қазақ» газетінің арқасында айқындала түскенін айту керек. Кезінде бұл газетті ұлтшыл-буржуазияшыл орган деп тиым салып тастамағанда талай тарихи шындықтың көзін ашып, халқымыздың революцияға дейінгі рухани, мәдени өмірінен мол мағлұмат беретін еді. Газеттің игі мақсат-мүдделері оның бірінші санында-ақ ашық айтылған. Оның негізгі мақсатты жұрт пайдасына тиімді шаруасымен айналысу екенінен бастайды... Қазақ арасына ғылым, өнер жайылуына басшылық ету, басқа жұрттардың халінен хабар беріп, таныстыру. Сол мақсаттарды орнына келтіру үшін заңдарды, хакімдердің бұйрық-жарлықтарын білдіріп тұру. Государственная дума һәм Государственный совет жұмыстары турасында жете хабар беру, ішкі һәм сыртқы хабарларды жазып тұру, қазақтың бұрынғы және бүгінгі жайын жазу, күнелту, сауда, кәсіп, жер-су, егін-тарап, мал шаруасы жайынан кеңесу; оқу, оқыту, мектеп, медресе, школа, ғылым, өнер, тіл, әдебиет турасында жөн көрсету, адам һәм

мал дәрігерлігі жайын жазу («Қазақ» №1, 1913, 2 ақпан), қалың бұқараға кезінде аян болған.

Газет әлденеше рет жабылып, қайта тіріліп, шығынданып, сотталып жатса да көздеген мақсатын түгелімен орындады деп тұжырым жасауға болады. Тіпті кейде бұдан да шығыңқырап, әлемдік ой-пікірге азық болар мәселені де қозғап кеткен сәті бар.

Айта кететін бір жайт: осы газет және оның редакторы А. Байтұрсынұлы жайында жазылған материалдарда тіпті кейінгі уақытқа дейін «ұлтшыл, буржуазияшыл» дейтін ала таңба қалмай келеді. Бұрынғысы бір сәрі, ал Ахаңның ақталғанынан кейін де есімі дұрыс аталмауы, газеттің бағасы кешегі коммунистік идеология тұрғысынан қаралуы түсініксіздеу. «Газеттің олқылықтары мен кемшіліктері болып еді» деп баяғы жалтаққа баспай, мәселенің ақиқатын ашық айтатын, уақыт жеткен сияқты. Өйткені Ахаңның о бастағы рухани өмірінің қалыптасуы осы газетке де тікелей байланысты. Сонда ғана біз Ахаң сияқты Алаш ардақтысының алыптардың ұстанған бағыт-бағдарын, оның өз халқын прогреске алып шығар дұрыс жол болғанын айқындай түсеміз.

А. Байтұрсынұлының қазан төңкерісіне дейінгі өмір жолының қайсыбір тұстары міне осындай. Бұл жолдың тіпті де оңай болмағанын баяндаған азын-аулақ деректерден-ақ байқауға болар. Қит етсе, түрмеге жабу, бостандықта жүргенінің өзін де үнемі аңдуда, тексерісте болу, тіпті басқан қадамын былай қойып, ашқан аузын, жазған сөзін бағып, қия бастырмай тұншықтыруға шыдау үшін адамға қандай күш, жігер, қайрат керек. Өстіп жүріп, тығырықта өмір кешсе де Ахаң елім, жерім, халқым деп тыныстауын бір сәтке де тоқтатпаған, ол ел мүддесіне жарарлық, халық санасын ашарлық қыруар дүниені берді. Бұл ел деп соққан үлкен жүректің ыстық махаббатынан ғана туындайтын қазына.

Ахаң өмірінің төңкерістен кейінгі бөлігі де тіпті күрделі, тіпті қайғылы. Жан түршігерлік азапқа бола туылған жан дерсін.

Жаңа үкіметтің мүшесі, Қазақ автономиялық республикасының оқу ағарту халық комиссары, соның жанындағы ғылыми-әдеби комиссияның председателі, Бүкілресейлік ВЦИК-тің мүшесі, Кирвоенкомның мүшесі, КазЦИК-тің мүшесі, сондай-ақ Академиялық Орталықтың председателі ретіндегі аз уақытқы шуақты күндерді басынан кешіргені болмаса, ең ауыр, ең қасіретті,

шегінен асқан сұмдық пен зұлымдықтың тақсыретін артқан қаралы кезең бұл.

Төңкеріске дейінгі өзі айқасқан надандық пен қараңғылық жыл өткен сайын құбылып, тәсілденіп, әлденіп алғандай Аханның қыр соңынан қалған емес. Қайта зұлымдық пен қорқаулық, арызқойлық пен алауыздық дертін індеттей үдетуші қаскүнемдер жаңа заманның терісін айналдырып киген бөрісіндей боп, жақсылықтың ұрығын шашушы жандардың соңынан шам алып түскені мәлім.

Ахаң болса, езілген ел өміріндегі қазан төңкерісін саналылықпен қабылдап, Кеңес үкіметіне үлкен үміт артқаны мәлім. Өзінің ел мұңы, халық қамы деген әу бастағы мақсат-мүддесімен жаңа үкіметтің бағыт-бағдары сәйкес келіп жатқандай боп көрінгесін де ол Кеңес үкіметіне қолқабыс етуге тырысты. Армандай болып алғызбай жүрген көп шаруаның бағы енді жанар деген үмітпен ол іске аянбай-ақ араласты. Жоғарыдағы сана-малап шыққан қызметтің бәрі соны дәлелдейді. Бірақ Аханның ақ ниетінен арамдық іздеуші, іс-әрекетінен контрреволюциялық бүлік күтуші қара ниеттілер оған аттап қадам бастырған жоқ. Басқан ізін аңдумен болды. Ол бұрын патша чиновниктерінен, болыстардан, тілмаштардан, жандарымнан қаққы жесе, енді бостандық туының астында бірге жүрген жерлестерінен, большевиктерден, қызыл жағалылардан көрді көресіні. Аңдыған жау алмай қоймайды. Ол бір емес, бірнеше рет алды.

«Мылтықтың басуына, құланның қасуы» тура келгендей, дәл осы кезде қазақтардың сорына Қазақстан тарихының қаралы беттерін толтырып кеткен Ф.И. Голощекиннің «кіші октябрь» басталады. Ал бұл «кіші Октябрьдің» қазақ халқына қандай қасірет әкелгені тарихтан мәлім. «Асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын» деп, зіркілдеген Голощекин жендеттері негізгі күн көрісі, тіршілігі, тынысы мал болып саналатын халықтың сол жанды жеріне қанжар сұқты. Малын сыпырып алды. Тігерге тұяғы, ішерге тамағы болмай қалжыраған қарапайым шаруа адамы басы ауған жағына кетіп, жол-жөнекей қырылып жатты. Ахаң сияқты көреген адамдар бұл сұмдықтың боларын алдын ала сезіп, дабыл қаға бастаған. Бірақ бұлардың сөзіне құлақ асудың орнына, төңкеріс рухына кері әсерін тигізіп, кедергі жасап отырған байшыл-

ұлтшыл алаш партиясының бұрынғы көсемінің бірі бұрынғысын көксерп жүр деген жаламен ақыры ол 1929 жылдың 4 маусымында 30 адаммен бірге қамауға алынады. Солардың басы болып қара тізімге алдымен Ахаң ілінеді. Мұның, әрине, өзіндік себебі де жоқ емес. Голощекинге әлгіндей жаппай қыру саясатын емін-еркін жүргізу үшін халықтың санасын оятып, көсемдік көрсетіп жүрген осындай ірі тұлғалардың көзін алдымен жою керек еді. Ал Ахаң, бүкіл қазақтың ақыл-ойы мен ар-ұятының символына айналып кеткен әйгілі қоғам қайраткері, әрі рухани көсемі болатын. Сөйтіп Ахмет Байтұрсынов Голощекин тырнағына ілініп, Мәскеудің Бутыркасында 1929 жылғы шілдеден 1931 жылдың қаңтарына дейін отырады да, содан соң Архангельск облысының барған адам жол басшысыз қайтып шыға алмас алыс түкпіріне жер аударылады.

Бұдан ол «Қызыл Крест» ұйымы арқылы (М. Горькийдің жұбайы Е.П. Пешкованың араласуымен) мерзімінен бұрын босанып, 1934 жылы қайтып оралады. Бірақ бұл бостандықтың да өмірі қысқа болды. Небәрі үш жылға жетер-жетпес уақыттан кейін 1937 жыл 8 қазанда қайтадан қамауға алынып, ақыры атылады.

Жалпы оның ағартушылық, ғалымдық, қайраткерлік, ақындық, аудармашылық қасиетін саралай түскенде еріксіз мынадай ой жетегіне еруге тура келді. Ахаңның алдында қазақ халқы үшін оның болашағы үшін мол қазына тастап кеткен үш алыптың, Абай, Ыбырай, Шоқанның болғанын білеміз. Бір ғажабы, осылардың мұрасын терең зерттей отырып, олар көтерген мәселелерді бар жанымен ұға отырып, ол осы үшеуінен тартылатын үш арналы жолды бір өзі таңдап алғандай. Шынында қараңыз. Шоқанның ғалымдығы, Ыбырайдың ағартушылығы, Абайдың ақындығы мен ағартушылығы А. Байтұрсынұлының өмірлік мұратына айналған. Және бұларды заманға лайықты нақты істермен жалғастыра, дамыта түседі. Сондай-ақ тыңдаушысы мен оқытушысы аз болған үш алыптан гөрі ол азынаулақ болса да өз еңбегінің нәтижесін көрген адам.

Абайдың бір де бір өлеңін өткен уақыттың жайын ғана жырлайтын, кезеңдік дүние деп қарай алмайтынымыз сияқты Ахмет туындыларының да шеңбері бір ғана сәттің ауқымымен шектеліп қала алмайды. Оның әрбір сөзі дәл бүгінгі біздер үшін де әсерін

жоймаған барынша көркем, мейлінше мағыналы. Тіпті көп өлеңі бүгінгі тіршілігіміздің айналасында боп көрінеді. Мысалы:

Тықылдап, құр пысықсып сөйлейтін көп,
Екпіндеп, ұшқыр атша қарқындаған.
Бос белбеу, босаң туған бозбала көп,
Киіздей шала басып қарпылмаған («Қазақ салты»)

Деген шумақ бүгінгі біздерді айтып тұрғандай емес пе?! Бас пайдасынан басқа уайымы жоқ, жақын-жуық, халық, ұлт мүддесі деген ұғымға миығынан күліп қарайтындар аз ба, қазір, мына бір екі жол соларды нұсқап, дәл басып көрсеткендей.

«... Жаны ашып, жақын үшін қайғырар ма,
Жаны – мал, жақыны – мал, малдың құлы»

(«Досыма хат») болған жандарды ащы сын садағымен түйрейді. Ал «Жұртыма» деген өлеңінде қазақтың тағы бір тиімсіз мінезіне қадалады:

«... Келгенде өзді-өзіңе мықтымсындар,
Қайтейін өзге десе көңгішінді
Сықылды сынық бұтақ төмендесең,
Кім жұлмас оңайдағы жемісінді?!»

Бұл «Күштілерім сөз айтса, бас изеймін шыбындапты» нақтылай ұластырып жатқан шумақтар. «Қолда барда алтынның қадірі жоқ, қолдан шығып кеткен соң өкіндім-ай» деп халық өлеңінде айтылатын ежелгі, дәстүрлі өлең табиғатына жаңаша нәр беріп, неге болса да тәубешіл, неге болса да құдай ісі деп, еш әрекетсіз қарап отыратын мінез-құлықтағы дертті аямай сынға алады.

Ахмет Байтұрсынұлының аудармашылық қызметінде мысал жанры өзгеше орын алады. Басқа емес дәл осы жанрға баруының өзінде үлкен мән жатыр. Қазақ бойындағы ежелден қалмай келе жатқан әлгіндей ездiк пен бойкүйездiк, намыссыздық пен жігерсіздік, алаяқтық пен алауыздық, жалқаулық пен жағымпаздық т.б. толып жатқан ес жиғызбас әдетті сынау, шенеуге келгенде ақын осы жанрды дұрыс таңдайды. Оның сыншылдығы да, сыршылдығы да осы мысал өлеңдерінде барынша ашыла түседі. Әсіресе шымшыма әзілмен әспеттелетін пәлсапалық түйін мен тағылым тәрбиелік мәні зор тұжырымдары естен кетпей көңілде жатталып қалады. Мұның бәрі, біздіңше өлеңдегі ой мен сөздің, мазмұн мен түрдің өзара жымдасып, қабысып жатуынан.

Сонау Эзоп пен Лафантеннен бастау алатын И.А. Крыловтан баян табатын бұл мысал әңгімелерге Абай да, Ыбырай да қызыққан. Бұларды қазақша сөйлетудің олар да керемет жолын тапқан. Ол әлі игеріліп бітпеген тағылымдық өнегесі таусылмайтын өз алдына бір мектеп. Ахмет бұл дәстүрді де әдемі жалғастырып, көркем аударманың дамуына зор үлесін қосып кеткен.

Қаршадайынан ел деп езіліп, халқым деп қайғы жеп азап пен тозақтың бәрін бастан кешіріп, ақыры қара түнек надандықтың құрбаны болған аяулы да ардагер Ахаң мен сол сияқты кемеңгерлер жүріп өткен жолды аузың барып қалайша жайбарақат әңгімелей аласың. Сол бір бәйгеге басын тіккен есіл ерлердің шер мен сырға толы еңбек жолы жаныңды қалай күйзелтпесін. Неге бұлай болды, қаншама халықты және саналы жолға салып, болашаққа жетелеген ел көсемдерін зәбірлеген, олардың тұқым-тұяғымен жер бетінен жойылып кетуіне себепші болған кімдер? Жалғыз Сталин бе, болмаса жалғыз Голощекин бе? Бұл жауыздардың сұрқия саясатын алақайлай үдетіп, дамытып, «құлпырта» орындағандар бар емес пе? Солардың аты неге аталып ардың, адамгершіліктің сотына неге салынбайды?! Адам баласы тарихында бұрынсоңды болмаған осынау теңдесі жоқ жауыздықтың авторлары мен орындаушыларын халық талқысына салмай, санада шөгіп қалған, бұғып жатқан арсыздық пен сатқындықтан сірә да арыла алмаспыз.

Ойлап қаралықшы, ағайын. Біздің халқымыздың басына төнген қатер тек осы ғана ма? Тең жартымыздан айрылдық деп күніренеміз. Ол рас, әрине. Бұл бүкіл бір әлемге, бір халыққа аз қайғы емес. Бұл оның өмірі толмас өлшеусіз қасіреті. Бірақ біздің қазақтың көрген тозағы осы ғана ма, ол құрбандығымен тазарып адалданып бітіп пе еді. Жоқ, ағайын, бақсақ, біз ұлттық тәуелсіздік, ұлттық тұтастық үшін күрес алдында өз жүрегіміз бен санамызға өшпес қара дақ түсірген халықтың бірі екенбіз. Елдің тең жартысы аштықтан қырылып, ширегі шет елге қашып құтылды дейміз. Рас. Ол елде Атамекенде аман-есен халық, ұлт атына ие болып қалғандардың бәрінің бірдей ары, жаны таза деп айта аламыз ба? Халқымызды қырғынға ұшыратқандар, Барса келмеске айдатқандар, сатқындар әлі де жүрген жоқ па екен арамызда алшаң басып, ойланалықшы!

Әшейінде әділеттің ақ жолын ұстаған боп, кезеңі, реті, сәті келгенде аянбай қимылдайтын бұлар кеше де, яғни 1986 жылғы желтоқсанда көрсетпеп пе еді көресіні. Ендеше олар әлі тірі, сақ. Тек бой тазалап, жауыздығын жасырып арамызда әлі жүр. Бар бәлені, дертті ендеше өз бойымыздан іздесек етті.

Халқымыздың жан саулығына өлшеусіз зор зиян келтірер осынау көр мінез бен арам пиғылдан арылмай тәуелсіздігіміздің іргесі нық болмай ма деп қорқамыз. Ол неше алуан түрге еніп құбылады. Ол біресе, қоғамшыл, біресе партияшыл, біресе ұлтшыл, халықшыл боп өрекиді.

Міне Ахаң жайында әңгіме қозғағанда осындай да ойлар мазалайды. Жалпы А. Байтұрсынұлы оқуы енді ғана басталды деп білеміз. Қазақ халқының тәуелсіздігі үшін, оның сауатты да білікті ел қатарына қосылуы үшін ақтық демі біткенше күрескен осынау ұлы адамның аты ұлт жүрегінде мәңгі сақталуы тегін емес. Ендеше ол адамзаттың асыл перзенті, қазақтың ұлы тұлғасы. Сондықтан да оны **қазақтың ұлттық мәдениетінің Хантәңірі** деп бағалаймыз.

Шанбай Тұрдықұл,

*Алаштану ғылыми-зерттеу Орталығының директоры,
Семей қаласы.*

АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ ПАССИОНАРЛЫҚ ҚУАТЫ

Тәуелсіздік алған жиырма жылда Қазақ Елі адамзатқа бейбітшілік, даму тілейтін, әрі сол жолдағы жарысқа адалдықпен, біліммен әділетті түсе алатын мемлекет

екенін әлемдік қауымдастыққа дәлелдей алды. Қазақ Елінің осындай қуатқа ие болуы кездейсоқтық емес еді, жас мемлекетке күш беретін қуат көздері көп болатын. Сол қуат көздерінің ішіндегі бірегейі – Алаш қозғалысы. Қазақ этносы үшін оның статусы – асқақ. Алаш алыптарының барлығы биік мәдениет, терең білім иелері болатын. Бүгінгі Алаштану ғылымына талаптың күшті болатыны сондықтан. Алаш ұғымы – қазақ этносы үшін қасиетті метаұғым. Кезінде ғалым Кеңес Нұрпейіс оған мынадай анықтама берген: «Алаш немесе Алашорда қозғалысы – бірнеше құрамдас бөлімдерден тұратын күрделі ұғым. Олардың негізгілері: біріншіден – саяси партия ретіндегі Алаш, екіншіден – мемлекеттік құрылым түріндегі Алаш автономиясы, үшіншіден – осы автономияны (Алаш атты қазақтың мемлекеттігін) басқаруға тиісті оның ордасы немесе Алашорда үкіметі. Басқа сөзбен айтқанда, осы нақты үш мәселенің жиынтығы Алаш немесе Алашорда қозғалысы деген ұғымды бейнелейді»(Нұрпейіс Кеңес. Қазақ қоғамы және алаш қозғалысы. // Кітапта: «Алаштану мәселелері»: Сериялық ғылыми жинақ. / Құрастырған.: Т.Шаңбай – Семей: Алаш-Таным, 2008. -240 б.).

Бүгінгі Алаштану ғылымы – Алаштың тереңіне бойлай алатын байыпты, әлемдік аренада оның мәнін асқақтатып көрсете алатын ғылыми таным мен ғылыми зерттеудің методологиясын іздестіру жолында әрқашанда ізденісте болғаны абзал. Алаш қозғалысы –

этносаяси феномен ғана емес, мәдени-философиялық құбылыс болатын. Оны сол кездегі орталық бірден түсінді, халық санасынан тұтас алып тастауға, теріс түсіндіруге ұмтылыстың күшті болуы сондықтан. Қазақтың барлық-болмысы және оның болашағының алдындағы жауапкершілік деген концептуальды мәселе — алаш идеясында көрініс тапты. Сол кездегі орталықтағы большевиктік бағыттағы басшылар төңкерісшіл танымдағы саясаткерлер болса, алаштың алыптары саясатпен қатар, бір-бір ғылымның басында тұрған марқасқалар еді. Мәселен, сол кездегі орталықтың саясаткерлері қоғамдық аренадан кеткенде, бүгінде олардың идеясы өзімен бірге келмеске кетті. Ал, алаш алыптарының танымы қазақ қоғамына қандай саясат келмесін, жаңарып жанданып отырады. Алаш алыптары сыңар езу бір жақты емес, энциклопедиялық масштабтағы философиялық танымдағы тұлғалар еді. Олар ғалым ғана емес, ғылымның басында тұрған даналыққа құштар пассионарлық тұлғалар болғандықтан ой еркіндігімен ерекшеленді. Не ғылымға, не саясатқа қазық қағып соған өзін байлап қоймады, керісінше екеуін де халқына қызмет етудің жолы деп түсінді. Сондықтан да халық алдында алаш алыптарының абыройы асқақ болды. Алаш қозғалысының пассионарлық қуатының мәні осында болатын.

Алашта бар елдік рухты байқамау және аттап өту қазақ дүниетанымына қатысты мәселеде ешқашан мүмкін емес. Бұл бүгінгі қазақ мәдени-философиялық ойтанымының негізгі әрі өзекті мәселесі ретінде қалып отыр. Әрине, оның байқалмағанын ауру ақыл қалайды. Ал, сау ақыл оны санаға үнемі салып отырады. Алаш қозғалысы, ондағы алаш идеясы – тұтас мәдени-философиялық құбылыс дейтініміз сондықтан. Ұлттық дүниетаным мәселесінде адасқан сайын алаш танымы алдыңнан шығып отырады. Ол – алаш идеясындағы барлықтың(болмыс) қуаты. Алаштық сана – алаш алыптары бар кезінде, барлық таласына бел шешіп кіріскен кезінде, патшалық болсын, төңкерісшіл болсын, жалпы империялық санаға үрей әкелсе, бүгінгі жаһандану заманындағы әлемдік жорға санаға да тиімсіз болуы әбден мүмкін. Олай дейтініміз, олар мен ғылымда нақтылы зерттеле бастағанымен, бүгінгі саяси-қоғамдық өмір процесінде Алаш танымын өткен шақтық мәселе ретінде қарастырудың сызы басым.

Алаш идеясы – болмысынан субстанциялық болатын, сондықтан да мәңгілікке құштар еді. Алаш алыптары айтты, Жаратушы адамзат баласын тең қылып жаратты, сондықтан да қазақ та теңдігін алсын деді. Қазақ тіліне таршылық болмасын, қазақ атажұртына, оның байлығына өзі ие болсын деді. Қазақ Еліндегі басқа этнос өкілдеріне өз қатарынан орын берді. Ешкімге қаратылған қарсылық жоқ, адал ниеттен туған ойтаным болатын.

Оған бірінші кедергі «ұйқы» екендігі, оның «өлімге» апаратындығын алаш алыптары тура айтты. «Оян, қазақ!» ұран ғана емес, жан айқайы болатын. Жан айқайы рухқа қауып төнгенде шығады. Осылайша, бірінші сөз, алаштың өз баласына қаратылып айтылды.

Екінші сөз баршасына, сыртқа қаратылып айтылды. Адамзаттың бәрін бауырым деп сүйетін алаш баласының әділетті ойы сол кезде сыртқа ұнамады, ал бүгінде іште оған деген немқұрайдылық пен енжарлық қатар бар. Ұнамау жақсы, өйткені кімге ұнамағанын білесің. Немқұрайдылық пен енжарлық жаман, онда – іш пен сыртты тұтастандырып жіберетін әділетсіздік бар. Ерте тарихтан бері Алаш ұғымы – қазақ танымындағы ең қасиетті метаұғым. Ежелгі Ер Түріктен бері бауырластар, қандастар, туыстар деген мағынаны білдіретінін әр қазақ біледі. Алаштың идеясы да сол – бауыр болайық, туыс болайық, адамзат баласы тең деген терең танымға өріс ашқан болатын. Қазақ та сол адамзаттың бір баласы бәріңмен барлық мәселеде тең болсын деді. Қазақтың тура мағынасындағы, әділетті мағынасындағы ұлтшылдығы, нағыз демократия салтанат құрсын деген идеясы империялық санаға ұнамады. Ол туралы қазақ философы Ғарифолла Есім: «Сондықтан алаштың Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатов сынды озық азаматтарының «Оян, қазақ!» деп көтерген ұраны большевизмге қарсы атылған оқ болды», – дейді. (Есім Ғарифолла. Қазақ ұлтшылдығы. -21-34 беттер. // Кітапта: «Қазақ елі – мәңгілік»: Жазушы, академик, профессор Ғарифолла Есімнің 60 жылдық мерейтойына арналған дөңгелек үстел материалдары. / Құрастырған.: А.Құлсариева. – Алматы: Қазақ университеті, 2008. -240 б.).

Алаш алыптары әділетсіздік жолындағыларға ұлттық сананың ұнамайтынын білді, бірақ олар саналы түрде ауыр болса да әділет

жолын таңдады. Алаш алыптары сау ақыл мен әділетті ту етіп ұстады, әділетсіздік жайлаған сана оны өзіне атылған оқ ретінде қабылдады. Бұл заңдылық болатын. Әл-Фараби, Абай сынды даналар шыққан ұлы даланың пассионарлық қуатты білімпаз ұлдарынан сескенді.

Семейдің сол жағалауының 1917-1927 жылдары Алаш қаласы атанғаны тарихтан белгілі. Қаланың солай аталуына қарашекпенділердің тарапынан қаншама қарсылықтар болды. Алаш дүниетанымында тұтастық бар еді. Сол санадағы тұтастыққа қарсылық бір қарағанда байқалмайтын барлық деңгейде тоқтаусыз жүріп жатты. Соған қатысы бар мың мысалдың бір-екі материалынан үзінді келтірейік. «Воля народа» газетінің 1917 жылы 11 шілдеде жарық көрген №5 нөмірінде осы қала тағдырына қатысы бар мақалада мынадай ой айтылған: *«На днях состоится передача общественного имущества и делопроизводства Слободки городскому самоуправлению. Таким образом, обособленному бытию ее наступает конец. Как известно, Киргизский Комитет предполагал превратить ее в самостоятельный город Алаш (в переводе – отечество)»* (Город Алаш. Сборник документов. Е.Сыдыков, В.Кашляк.(Составители). – Семей. 2010. – 366 стр.).

Сондай-ақ, 1919 жылы 9 көкектегі Семейдегі ерекше комиссиясының мәжілісінің хаттамасында мынандай мәлімет бар: *«С начала февральской революции население Заречной Слободки вновь стало усиленно добиваться выделения и даже образовало свой Исполнительный Комитет, именовав его Алашским (Алаш по-киргизский означает их род.). В своем докладе областному комиссару Алашский исполнительный комитет от 20 июня 1917 года за №20 пишет, что с провозглашением свободы сердце каждого слобожанина /алашица/ забилось радостью, и стало мучить и давить прежнее недовольство властей, у всякого родилась мысль: «Нельзя ли нам начать жить по-новому, как живут другие! У всех единение, дружба и, как читаешь, они устраивают свои хозяйственные дела!». Но недолго продолжалась эта радость: 6 апреля месяца сего года пришло постановление областного исполнительного комитета о присоединении Слободки /Алаша/ к г(ороду) Семипалатинску...»* (Восточное отделение Правительства Алашорды. Сборник документов.// Семей, 2010.-425 бет.).

Осыдан байқаңыз, сол кездің өзінде алаш ұғымының мәніне «іштегі» сырттың өзі қаншалықты назар аударғанын. Алаштану ғылыми-зерттеу Орталығы «Күншығыс Алашорда» және «Алаш қаласы» деген құжаттар жинағын шығарды. Онда Алашордаға қатысы бар құнды материалдар жинақталған. Мысалды сол еңбектерден беріп отырмыз.

Алаш қозғалысының болмысына талдау жасауда отандық тарих ғылымы мен филология саласы қайраткерлік көрсетіп отыр. Дегенмен, империялық таным аясында қалған санада алаш қозғалысын орталық пен аймақтың қарым-қатынасынан пайда болған фактор ретінде түсіндіруге ұмтылыс та жоқ емес, онда ұлттық дүниетанымның бүтіндігі деген танымға деген қимастық бар.

Барлық салада, барлық тарапта аласапыран кезеңде жеке тұлғаның серке шығуы адамзат тарихында жиі кездескенімен, тұтас тұлғалар тобының біртұтас жоғары сананың бірлігін көрсетуі сирек. Бұл сол этностың ұлттық дүниетанымының биік сапасын көрсетсе керек. Алаш қозғалысының пассионарлық қуаты дегеніміз осы.

Сол биік сана бүгінде өзін қалай байқатып отыр. XX ғасырдың басында жүзден астам жоғары білімді азаматы бар халық тұтас ұлттық идеяға ұйыды, ал сол халық XXI ғасырдың басында миллионнан астам жоғары білімді азаматы бар болса да этностың болмысына қатысты проблематикада неге немқұрайдылық пен енжарлық танытып отыр. Олай болса этностың тағдырына қатысты мәселеде проблема бар. Мәселен, алаштың алыптары газетті тұрасынан «Қазақ» деп атады. Ахаң, яғни, қазақтың данасы Ахмет Байтұрсынов сол «Қазақ» газетіне қазақтың субстанциялық қазығы не екенін ақиқатпен анық етіп жазды: «Өз тілімен сөйлескен, өз тілімен жазған жұрттың ұлттығы еш уақытта адамы құрымай жоғалмайды. Ұлттың сақталуына да, жоғалуына да себеп болатын нәрсенің ең қуаттысы – тіл». Өз тілімен сөйлескен және жазған жұрттың ұлттығы жоғалмайды екен. Орыс ғалымдары отандық ғылымның орыс тілінде дамығанын қалап отыр. Әйтпесе дейді олар, тілдің сол саласы ғылыми ұғымдар жүйесі қалыптаспаған соң, қатып-семіп жойылады деген мәселені көтеріп отыр. Космос, тағы басқа ғылым саласын айтпай-ақ қояйық, күнделікті тіршілік

қамына қазақ тілі толық ие болмай отыр. Осындайда, ойыңа хакім Абайдың сөзі түседі: «Бағанағы мақтан, бағанағы қуанған, күлген сөздеріміз қайда?». Алаштың дүниетанымдық ұстанымы қазақ философиясының темірқазығы ретінде қарастырылуы көп мәселеге сәулесін түсірер деген ойдамыз.

Саны аз болғанымен, сапасы биік, бойында пассионарлық қуаты бар алаштың дана ұлдары тұтас этносты ұйыта білді. Қазақстан Республикасындағы бүгінгі жаңашылдарға алаш алыптарының биік мәдениеті, асқақ идеясы қашанда үлгі болары хақ.

**Екатерина Сергеевна
Никитинская**

*Депутат,
Секретарь Комитета по финан-
сам и бюджету Мажилиса Парла-
мента Республики Казахстан,
Заместитель Руководителя Пар-
ламентской фракции ДПК
«Ақ жол»*

ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ АЛАШ-ОРДИНЦЕВ

Современное развитие Казахстана наиболее ярко подтверждает необходимость исследования экономических и общественно-политических взглядов Алашординцев, поскольку многие основы становления суверенного, экономически независимого государства закладывались тогда, в ходе трагических политических событий начала прошлого века.

В целом, взгляды Алашординцев принято относить к представителям мелкобуржуазных взглядов. Для данного направления экономической теории характерно отождествлять крупный капитал в целом с торговым и ссудным капиталами, а эксплуатацию трактовать как неэквивалентный обмен, нарушающий закон стоимости. Представители этого направления предполагают достижение гармонизации общества с помощью реформ. К нему можно отнести экономические теории либерального народничества в России 19 в., современные экономические доктрины африканских, азиатских, индийских и т.п. «социализмов». Примером также могут выступать теории «демократического социализма» в развитых капиталистических странах, трактующие гармоничное общественное устройство как некую «смешанную экономику», сочетающую частную собственность на средства производства, свободу предпринимательства, конкуренцию с регулированием экономики буржуазным государством.

Для мелкобуржуазных концепций характерно, с одной стороны, предложение реформистских решений рыночных противоречий, поиск компромисса и «третьего» пути общественного развития, с другой — нередко острая, хотя и не всегда последовательная, критика наиболее одиозных противоречий существующего товарного производства, обоснование необходимости борьбы за обеспечение демократических прав, ограничение власти монополий, национальная независимость и некапиталистический путь развития.

И это в начале двадцатого века было чрезвычайно актуально для становления казахстанской государственности.

Сегодня для нас экономическое наследие Алашординцев — это их рукописи, материалы местных съездов, программные документы.

Еще задолго до Октябрьского переворота лидеры казахского либерально-демократического движения широко пропагандировали свои программные взгляды на социально-экономическое и политическое развитие Казахстана, а сразу же после революции в Петрограде в газете “Казах” от 21 ноября 1917 г. опубликовали проект программы партии “Алаш”, составленной А. Букейхановым, А. Байтурсиновым, М. Дулатовым, И. Гумаровым, А. Жундебасвым, А. Беремжановым, Е. Турмухамедовым.

Программа обеспечила партии “Алаш” большой успех на выборах в Учредительное собрание и объединила представителей различных слоев казахского народа на Втором всеказахском съезде, состоявшемся 5-13 декабря 1917 г. в Оренбурге.

Аграрный вопрос

Насколько справедливы были требования казахской интеллигенции наиболее ярко свидетельствует их позиция по земельному вопросу. Их суть можно свести к следующим положениям. В частности, в резолюции Уральского областного съезда киргиз от 19 апреля 1917г. (председатель съезда Жаканши Досмухамедов) говорилось, что «Окончательное решение земельного вопроса должно исходить из того принципа, что земля должна быть представлена тем, кто прилагает к ней личный труд, безразлично в каком бы то ни было виде: в виде посева, пастьбы скота, огородничества и т.д. Киргизская земля должна быть предоставлена исконным вла-

дельцам ее – киргизам, с принятием надлежащих мер к ограждению интересов киргизской демократии.»

В качестве временных мер до разрешения вопроса в законодательном порядке предлагалось:

- приостановление переселения в область и приостановление землеотводных работ;
- запрещения впредь отчуждения и сдачи в аренду киргизских земельных угодий;
- передача во временное пользование киргиз всех монастырских, архиерейские, церковные, дворянские земли, до настоящего времени незаселенных и необорудованных в хозяйственном отношении;
- предоставление в пользование киргиз все образованные до сего времени переселенческим управлением участки для переселенцев, если участки эти никем не заселены;
- предоставление киргизам права скосить траву в казенных лесных дачах и степях, однако, не допуская ни в коем случае самовольной порубки леса; допустить киргиз пасти скот на опушках этих лесных дач, не допуская скот в лес;
- все состояние в пользовании переселенцев и других лиц по арендным договорам земли оставить в пользовании арендаторов до истечения срока аренды или разрешения земельного вопроса в законодательном порядке;
- вопрос о спорных озерах, все существующие земельные споры, равно и споры о рыболовстве оставить впредь до разрешения их в законодательном порядке, поручив областному киргизскому комитету войти в сношение с заинтересованными сторонами для улаживания могущих возникнуть острых осложнений в пользовании означенными угодьями;
- предоставить право киргизами и татарам иметь постройки на ярмарочной земле. [1, С. 39].

Аналогичные подходы получили отражение в материалах 1-го Тургайского областного киргизского (казахского) съезда (2 – 8 апреля 1917г.) и первого Общеказахского съезда, состоявшегося 21-26 июля 1917 года, на котором присутствовали делегаты от Акмолинской, Семипалатинской, Тургайской, Уральской, Семиреченской, Сырдарьинской, Ферганской областей и Внутренней Букеевской Орды.

В дальнейшем в программе Алаш-Орды указывалось (10 параграф):

«При выработке земельного закона в учредительном собрании в основу должно ложиться наделение землею в первую очередь туземцев. Надел переселенцев крестьян, до окончания полного надела туземцев, не должен производиться. Все ранее отобранные у киргиз переселенцами земли должны быть возвращены обратно. Киргизы должны получать земли с более плодотворной почвой через местные комитеты. Личные земельные участки должны принадлежать только земству, причем при росте населения они отрезываются для прибывших, т.е. надел происходит из этих земель. В Туркестане, кроме наделов землей, должны быть также наделы водой. Пользование землей вообще должно происходить так, чтобы районные и аульные пользовались землей родами, а не отдельными семействами. Продажа земли категорически воспрещается. Все богатства земли: большие леса, реки принадлежат государству и управляются земством.» [1, С. 90-91].

О животноводстве

В связи с тем, что А. Букейханов участвовал в ряде многочисленных исследований уклада жизни казахского населения различных уездов еще в дореволюционный период, им были созданы своеобразные очерки по вопросам рационального обустройства киргиз-скотоводов в плане оптимальных земельных наделов и устройства на зимовых стойбищах.

Их основы нашли свое первое отражение в Материалах киргизского землепользования, собранные экспедицией под руководством статистика Ф.А. Щербины, в составе которой самое активное участие принимал А. Букейханов, составляя схемы землепользования и схемы территориального размещения родов (1903 г.). В них отмечалось, что «вообще устройство киргиз-скотоводов на новых зимовых стойбищах представляет одну из труднейших колонизационных задач. Это дела во всяком случае более трудное, чем устройство переселенца-земледельца. Самой трудности зависят столько же от того, что киргизу-скотоводу требуется в несколько раз больше земли, чем земледельцу, сколько и от сложности тех условий, с которыми соединено устройство зимовников и зимовых стойбищ в каждой местности. Не для идеального, а про-

сто таки для сносного «кыстау» требуется очень многое – естественная защита, наличность пресных водных источников, достаточная площадь для содержания зимой домашнего скота, близость и достаточное количество сенокосных угодий, пригодность части земель для хлебопашества, удобные проходы на другая угодья, близость родовичей, а главное, такой приблизительно характер всех пастбищных угодий, к какому принаровлен исторически состав стад, так как пастбища, годным, положим, для верблюдов и овец, могут быть мало пригодными для лошадей и рогатого скота. Натурально, что для того, чтобы скомбинировать все эти условия, требуется специальное знакомство с местностью и детальное изучение всех ее особенностей. Необходимы, следовательно, если не более сложные, то о всяком случае столь же основательные и осмотрительные работы, как и образование переселенческих участков земле - устроительными чинами...» [2, С. 466-467].

На примере Павлодарского уезда были рассчитаны примерные размеры земельных участков киргизов-скотоводов. Приблизительно в правобережной части уезда одно хозяйство (на 25 единиц скота) располагает в правобережной части уезда 845 десятинами, а в левобережной – 470 десятинами.

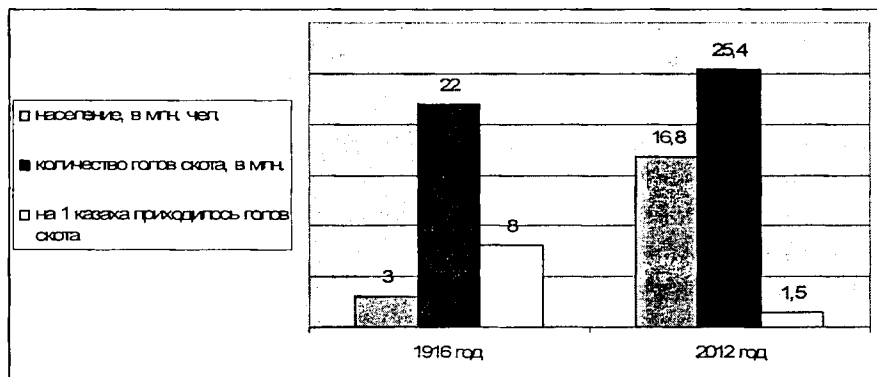
В ходе социалистической перестройки хозяйственной жизни Казахстана кочевому скотоводству был нанесён невосполнимый урон.

Мустафа Чокай писал, что «...новая сталинская теория о социалистическом и даже коммунистическом кочевом скотоводстве появилась после отобрания большей части годных для хлебопашества земель в пользу русских переселенцев. До 1930-го, даже до 1932-33 г.г. самое упоминание о кочевом хозяйстве при советском режиме считалось совершенно недопустимым...

В статье – «Пятнадцать лет Казахстана» («Правда» от 23 окт. 1935 г.) секретарь Казакского Крайкома ВКП Мирзоян с торжествующим видом сообщает, что «Казакстан пришел к своему юбилею, имея 7.120 тыс. голов скота!» Тому, кто не знает прошлого казакского животноводческого хозяйства, цифра эта, пожалуй, может показаться и внушительной. Не уходя далеко в до-революционную эпоху, я ограничусь только данными о казакском скотоводстве за 1927 год. После всех катастроф, непрерывно

продолжившихся с 1916 по 1923 год, на территории, тяготеющей к линии Турксиба, имелось 28.883.480 голов скота. Из этого количества 63% приходится на долю казахского и 14,4% - на долю киргизского населения. На этой же территории численность населения равнялось (в 1916 г.) 5.540.700 душ, из них казахского населения – 49,1% и киргизского – 9,4%». Цифры эти сообщены Тураром Рыскуловым в статье «Туркестано-Сибирская ж. д. и ее значение для народного хозяйства СССР» в книге – «ТУРКЕСТАНО-СИБИРСКАЯ МАГИСТРАЛЬ» (Москва 1929). Следовательно, на долю казак-киргизского населения приблизительно в 3 мил. душ приходилось около 22 млн. голов скота. В нынешнем сов. Казахстане численность населения приближается к 7 млн. душ, а количество скота 7.120 тыс. или 6.400 тыс. Количество же скота в т. н. Сов. Ср. Азии в 1934 г. определялось в 9.617 млн. гол., против около 40 млн. до «Октября.»» [3, С. 20-21].

Сравнение соотношения населения и количества голов скота в 1916 г. и 2012 г.

Сегодня в Казахстане крупного рогатого скота 5,7 млн. голов, овец и коз – 18,1, лошадей 1,6, т.е. всего 25,4 млн. при населении в 16,8 млн. чел. Т.о. на 1 казаха приходилось 7-8 голов скота в 1916г. И в настоящее время эта цифра сократилась до 1,5 голов.

А. Букейханов так писал об экономическом значении лошадей, овец и верблюдов в киргизском хозяйстве:

«...Лошадь является основой благосостояния киргизского (казахского) скотоводческого хозяйства».

«...Верблюды разводятся киргизами (казахами) как рабочий скот, необходимый для перевозок юрт и домашней утвари. общих для всех хозяйств; поэтому понятно, почему верблюд одинаково дорог для хозяйств бедных и богатых».

«...Овца составляет почти 1/5 скотного имущества всех слоев без различия - богатого и бедного – киргизского (казахского) населения. С овцеводством связаны насущные интересы всего кочевого населения. Овцеводство, по числу в нем заинтересованных хозяйств, более нежели коневодство и скотоводство может считаться отраслью народного хозяйства киргиз».

По мнению автора, именно эти животные являлись столпами казахского скотоводства.

Им были выявлены определенные закономерности соотношения указанных видов животных в зависимости от уровня благосостояния хозяйства и их территориального размещения (см Таблица № 1).

Таблица №1

Структура стада в зависимости от уровня благосостояния хозяйств в Зайсанском уезде

Группы	% хозяйств к их общему числу	Составляют % в переводе на лошадь					
		Лошадей	Рогатого скота	Верблюдов	Овцы	Козы	Овцы и козы
I	4.79	-	67.71	8.74	18.00	5.55	28.55
II	19.59	17.34	56.48	5.68	15.86	4.64	20.50
III	36.14	30.75	41.31	4.59	19.16	4.19	23.35
IV	17.53	43.84	28.40	4.13	20.53	3.10	23.63
V	14.70	49.23	22.63	4.18	21.51	2.45	23.96
VI	4.47	54.94	17.73	4.09	21.49	1.75	23.24
VII	1.76	60.86	14.47	3.88	19.46	1.33	20.79
VIII	1.02	71.82	11.02	2.97	13.40	0.79	14.78
По I – VIII	100%	48.06	26.00	4.16	19.21	2.57	21.78

Так, по мере роста благосостояния хозяйства растет количество лошадей, процент рогатого скота и коз убывает. Потребность в верблюдах одинакова в хозяйствах разного благосостояния, такую относительно стабильную группу составляют овцы, составля-

ющие около 1/5 всего скотного имущества в киргизском хозяйстве [2, С. 128].

По мнению А. Букейханова именно «овцеводство, по числу в нем заинтересованных хозяйств, более нежели коневодство и скотоводство может считаться отраслью народного хозяйства киргиз. Овцеводство доставляет им от 1/7 (14,46%) до 1/2 (55,33%) мяса и 1/4 всего количество молока (без «кымыз»-а), потребляемых киргизами в течении года, топлива на 1/4 зимы; шерсть, овчины, часть которых, за удовлетворением домашней в них надобности, поступает на продажу, наконец, овец, продаваемых на рынок. Одно хозяйство продает в год шерсти (от 20 до 60 фунтов по 2,5 рубля за пуд), овчин (6 штук по 40 копеек штука), овец (7 штук по 3 рубля), всего на сумму 25,9 рубля, что составляет 7,51% общего дохода его от скотоводства [2, С. 152].

Им очень точно сформулированы специфические черты киргизского кочевого хозяйства. Так А. Букейханов пишет об этих особенностях: «Киргизское скотоводство, кажущееся на первый взгляд шаблонным и трактуемое с этой точки зрения некоторыми авторами при изучении его, оказывается разнообразным по преобладанию в стаде той или другой породы скота и приспособленным к условиям местности. Состав киргизского стада оказывается вполне определенным для данного места, условия которого являются определяющим моментом характера киргизского хозяйства, в котором преобладает коневодство и скотоводство на равнинах с густою растительностью, в поисках рек с богатыми покосами, или овцеводство в горах с мелкою растительностью. Двенадцать уездов степных областей можно грубо разбить на две области – южную и северную. В южной преобладают горы, почва бедна (здесь возможно при орошении); преобладающими водными источниками являются ключи и мелкие речки; растительный покров редок, трав, в которых преобладает полынь и солянки, мелки; покосов мало или нет совсем; весь скот в течение года кормится на подножном корме; зима менее продолжительна. Южная область, может быть названа полынною. В северной преобладают равнины, почва богата, местами чернозем, наиболее часто встречающимися источниками являются озера и болота, повсюду растет густой, высокий ковыль, много покосов в поймах рек и озер, зима продолжительна,

весь скот в большую часть зимы кормится сеном, только отгонные табуны – «кос»-ы лошадей составляют исключение, оставаясь на подножном корме в степи с буйным ковылем, похороненным под глубоким снегом, недоступным другому скоту. Северная область может быть названа ковыльнойю.

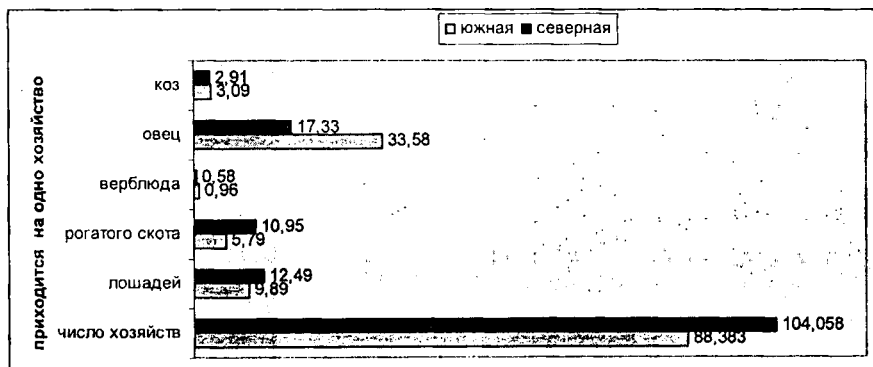
Лошади и рогатый скот вместе составляют на севере более 1/2 (52,94%) и на юге менее 1/3 (29,41%) общего стада, овцы и козы вместе превосходят на юге 2/3 (68,78%), не достигая на севере до 1/2 (45,75%) общего стада (см. Таблица № 2).

Таблица №2

Состав стада в расчете на 100 голов стада и одно хозяйство в Северной и Южной частях Казахстана

Обла-сти	Число хозяйств	Приходится 100 голов стада					Приходится на одно хозяйство							
		Лоша-дей	Рога-того скота	Вер-блюда	Овец	Коз	Ло-ша-дей	Рога-того скота	Вер-блю-да	Овец	Коз	Посевы		Пудов сена
												В пу-лах	В де-ся-ти-нах	
Юж-ная	88,383	18,55	10,86	1,81	62,97	5,81	9,89	5,79	0,96	33,58	3,09	2,55	0	168,60
Се-вер-ная	104,058	28,21	24,73	1,3	39,16	6,59	12,49	10,95	0,58	17,33	2,91	3,82	2,59	1120,42

Состав стада в расчете на одно хозяйство в северной и южной частях Казахстана

Каждое хозяйство южан в два раза беднее рогатым скотом и в столько же раз богаче овцами среднего хозяйства северян, где на одно хозяйство приходится сена в 6 с лишком раз более, нежели

на юге. Рогатый скот самый беспомощный вид киргизского скота на подножном корме, так как он не может выгребать из под снега корм, поэтому киргизы стали разводить рогатый скот там, где больше есть богатые сенокосы. Таковы между прочим местности по Иртышу и Ишиму и вообще север степных областей. Лошади не боятся глубокого снега, лишь бы был под ним густой корм, как на ковыльной степи в северной части степных областей. Овцам не страшен подножный корм при неглубоком снеге, и она не нуждается в сенном кормлении, если есть, как например, на юге степных областей, горные пастбища с неглубоким снеговым покровом. В этих свойствах разного вида киргизского скота и его приспособленности к условиям местности кроется причина, почему преобладают лошади и рогатый скот на севере, а овцы на юге [2, С. 153-154].

Налоги

Не менее справедливы замечания Алихана Букейханова по поводу реформы раскладки податей по благосостоянию.

«... В самом деле, что может быть справедливее платежа податей соответственно уровню благосостояния каждого хозяина? Казалось бы, это – идеал финансово-податной системы, за проведение которого в жизни надо ратовать... Но тот, кто знает уклад окраинной жизни во всех ее проявлениях, кто знаком с подоплекой этой новой системы обложения, тот вместе с якутами крикнет: «остановись, г.г. бюрократы! Не ломайте зря векового уклада миллионной народности, не вносите разрушающего начала в экономику ее...»

... Восемнадцать лет тому назад система обложения инородцев «по благосостоянию», иначе говоря, перенесение, повинностей с кибитки на скот, была введена в Тургайской области, и апологом ее был тот же г. Крафт.

... И с того момента экономическая кривая тургайского населения быстро пошла вниз и теперь, в связи с переселением, стоит на черти того полного обнищания, в каком полвека, после известной эпопеи расхищения земель, прозябает башкирское население.

Полная негодность системы обложения по благосостоянию в скотоводческих районах очевидна уже по одному тому, что объектом обложения взята неустойчивая, постоянно меняющаяся еди-

ница – скот. Скотовод-туземец, ведущий примитивное хозяйство, сам не может поручиться за то количество, которое у него будет завтра.

...Скотовод, имеющий меньше 10 голов скота, считается бедняком, и для того, чтобы повисить свой бюджет, обеспечить себя от голодного существования, он стремится к пополнению своего стада 3-5 животными. Так оно и было до 90-х годов, так как, по местному обычаю, на помощь таким скотоводом приходили более состоятельные хозяева, продавая им скот из-за приплода. С введением же новой системы обложения, на этом стремлении поставлен крест: каждая новая голова подлежит оплате. Получается какая-то абсурдность: человек, и без того с грехом пополам и под давлением угрозы лишиться последней скотины уплывающий подати за свои 5 голов, не может поднять своего бюджета даже ради более исправного платежа, не говоря уже о вполне естественном желании обеспечить семью более сносным существованием!

Сторонники новой раскладки опираются на то, что при старой покибиточной системы скотоводы, насчитывающие у себя до нескольких сотен и тысяч голов, платили повинности наравне с бедняком, имевшим всего 1-5 голов: основание, покоящееся на незнании действительного состояния хозяйства в крае и вообще уклада окраинной жизни. Во-первых, по данным статистики 90-х годов, таких богачей ничтожный процент.

... При этом, по теме же данными, хозяйства 1-ой группы «нужно считать группой бедных хозяйств», которые сводят свой бюджет с значительным дефицитом; хозяйства 2-ой группы также «нельзя назвать устойчивыми» в отношении бюджета, так как малейшее потрясение хозяйства наносит дефицит; только 3-я категория сводит концы с концами. Что же касается богачей, в хозяйстве которых насчитывается более 100 голов, и которое собственно и явились отправной точкой введения раскладки по благосостоянию, то проценты их исчисляется в 1%.

... Во-вторых, те богачи, которые, действительно, пользовались недочетами прежней системы обложения, с большим успехом продолжают пользоваться несовершенством новой.

... Я никогда не забуду ужаса на лице одного из таких богачей, Беркимбаева, когда он узнал, что, по данным моей покибиточной

переписи, у него не 250 голов, как он показывал при раскладке, а ровно в пять раз больше. Он боялся, как бы губернатор, узнав о такой разнице, разжаловать его из «сверхштатных без жалования чиновников особых поручений». Страх был напрасный: губернатор, если бы и узнал о такой проделке, не стал бы подрывать авторитет новой системы обложения, за которую все так распинаются.» [2, С. 328-331].

Он убедительно развенчивает официальную статистику, принимавшуюся за основу, при решении вопросов колонизации и порядка взимания подати в пользу государства.

А. Букейханов пишет: «По данным, «собранным и разработанным» переселенческими агентами, для главного управления землеустройства и земледелия «ясно, за десятилетие от переписи экспедицией Щербины до повторной количество скота в общем увеличилось на 30%; особенно возросло разведение рогатого скота – на 745%, овец на 19%, лошадей – 12%».

Отсюда управление заключает, что «колонизация и кажущееся обездоление в земле повлияли на массу киргизского населения в одной лишь скотоводческой отрасли хозяйства с благоприятной стороны» и... «было бы большой наивностью поверить жалобам представителей киргизского населения об обездолении их через отводы земель переселенцам, об упадке скотоводства за недостатком пастбищ».

Проще говоря: целая народность впала в детство и преть на рожон. В самом деле, когда не было массового переселения, главный промысел туземца находился в упадке, а лишь только хлынула колонизационная волна, скотоводства небывало резко поднялось – до 74%!»

Далее он приводит сравнительный анализ эффективности различных способов обложением скотоводческих хозяйств с учетом происходящих политических процессов и социальной реакции коренного населения.

А. Букейханов продолжает: «... До 1890 года, в степи существовала покибиточная подать и когда переселение не угрожало серьезными размерами, киргизу – скотоводу не было нужды скрывать действительную наличность животных и эти можно объяснить, почему цифры, собранные 1889-1890 гг. ветеринарными

врачами, был и близки к истине. Переложение подати на скот в первый же год понизило цифру наличности животных и первое десятилетие действия этой податной системы убавило численность, как видно из вышеуказанной параллели, почти наполовину. О том, что киргизы умышленно убавляли число животных, знали власти, да и сами киргизы не скрывали, но проверить невозможно.

Когда явилась в степь экспедиция Щербины, киргизы умышленно стали показывать большее число животных, в надежде отрезать путь «урусам» к изъятию свободных земель. Этим и объясняется резкое несоответствие в цифрах официальных отчетов и экспедиции на промежутки одного года.

При повторном исследовании киргизы умышленно удваивали и даже утраивали цифру наличности, так как хотели этим спасти свои угодья от изъятия и в то же время надеялись, что при большем числе животных им будет нарезана большая площадь земли. Вот в этом то мнении инородца, совершенно сбитого с толка современной правительственной политикой, и надо искать происхождения легендарной цифры увеличения на 74% [2, С. 337-338].

Абсурдность последней очевидна для всякого, кто знаком с настоящим положением степного скотоводства. Факт его прогрессивного падения засвидетельствован официальными органами (исключая переселенческих, которым во чтобы то ни стало необходимо доказать процветание киргизского хозяйства), он напоминает о себе неуклонной убылью промышленного киргизского скота на потребительских рынках. На только что закончившемся всероссийском съезде скотоводов Тургайской ветеринарный инспектор Бенкевич, подтверждая шаткость статистических данных о скотоводстве в киргизских степях, считает неоспоримым тот факт, что «количество скота у киргиз сокращается» То же самое мы находим в «Вестник Финансов», отмечающем в своих годовых обзорах прогрессивное падение киргизского скотоводства.

Биржевые комитеты цифрами доказывают количественную убыль киргизского скота на главных рынках.» [2, С. 339-340].

Разумность данных выводов и комментарий очевидна.

О соляной монополии в Западной Сибири

Самое близкое к р. Иртышу, оз. Коряковское обращает на себя наибольшее внимание солепромышленников. Это понятно. Здесь

соленое дело приносить сказочную прибыль капиталисту. По данным памятной книжки Семипалатинской обл. за 1906 г., «для добычи соли на арендованных участках механических двигателей не было. Вся выволочка из соли озера производилась рабочими при помощи лошадей и верблюдов. Для перевозки на берег употреблялись деревянные ящики, помещавшиеся на обыкновенных дорогах». Выработка и вывозка на пристань сдаются издельно киргизам с 1.000 пудов за 38 руб., т.е. 1 пуд соли обходился на пристани 3,8 копейки; если к этой затрате капиталиста прибавить арендную плату приблизительно 1 коп. с пуда, то получим весь расход солепромышленника в 4,8 к. на 1 пуд соли. 1 пуд соли с оз. Карабас обходится в г. Семипалатинск компаниям арендаторов 9 к., а продается по 18,5 к., т.е. капитал приносит 103,3% чистой прибыли! Соль Коряковского оз. идет вниз по р. Иртышу и солепромышленникам доставляет на первой пристани, Черноярк, в 26 верстах от места добычи, 110,5% чистой прибыли.

На 14 дек. 1907 г. были назначены торги на Коряковское озеро в целом на 25 лет на следующих условиях, утвержденных министром торговли и промышленности: 1) срок аренды 25 лет, 2) залог 20 тыс. руб., 3) аренда с 15 тысяч за миллион пудов, 4) построить ж. д. до пристани Черноярки, 5) землю арендовать под жел. дор. и склады на 30 лет, 6) построить склады для соли (ныне же соль в кучах под открытым небом пылится песком), 7) построить бараки для рабочих, 8) иметь врача, 9) соль вырабатывать более совершенными способами (ныне соль засоряется нечистотами рабочих лошадей и верблюдов) и 10) соль не продавать дороже 7 коп. за 1 пуд. По ходатайству старого арендатора, павлодарского купца Осипова, которого поддержал омский биржевой комитет, торги были отменены. Приехавшие торговаться десять лиц уехали обратно.

В виду этого мы вкратце опишем то положение, в котором находится богатейший солеисточник, приносящий сказочный доход арендаторам. Коряковское озеро отдавалось раньше с торгов небольшими участками; каждый из 14 участков отдавался на три года. В 1903 г. на озере работало 5 фирм. Рабочие (по памятной книжке Семипалатинской области за 1906 год, их было на Коряковском озере 2.400) получали за выработку и свозку на пристань

1.000 пудов соли 38 рублей, а казна за аренду получала 45 тысяч ежегодно. Пуд соли на пристани Чернойрке продавался за 6 коп. Считая арендную плату с 1 пуда в 1 копейку, получим, что солепромышленник получал с 1 пуда на преддверий к большому рынку на указанной пристани 1,2 коп. чистой прибыли, или 25% со стоимости аренды и заработной платы, взятых вместе. Эта сказочная прибыль на оборотный капитал при полном отсутствии основного показала недостаточной солепромышленникам. Они составили товарищество. Конкуренция исчезла. В настоящее время (с 1905 до 1908 г.г.) арендаторы Коряковского озера платят казне за аренду вместо прежних 45 тысяч-75, а рабочим за выработку и свозку на указанную выше пристань 1.000 пудов- 28 рублей, или с 1 пуда 2,8 копеек, против прежних 3,8 копеек. Товарищество прибавило к продажной цене 1 пуда две копейки, т.е. ныне товарищество на заработную плату 2,8 и аренду 1 коп., итого 3,8 коп., получает 4,2 коп., или 110,5% чистой прибыли! Отмена торгов оставляет в этом выгодном положении товарищество г. Осипова на неопределенное время. При трехмиллионной ежегодной добыче соли Коряковское оз. дает товариществу 126 тыс. руб. чистого дохода; при этом, в сравнении с недавним прошлым, казна потеряла 2/3 арендной платы, или 30 тысяч, а рабочие также, по 1 коп. с пуда. -30 тысяч; итого от заинтересованные стороны, казна и рабочие, приплачивают капиталисту 60 тыс. руб. в год. Эти красноречивые цифры разъясняют, какие общественные интересы и «беспристрастие в общественных делах» заставили телеграммою просить Петербург главу товарищества Осипова и поддерживающий его омский биржевой комитет об отмене торгов на Коряковское озеро.

На другом большом соленом озере, Карабас, где добывается ежегодно 660 тысяч пудов соли, с 660 рабочими, они получают с 1 пуда добытой и сложенной на берегу соли 0,8 коп. На месте соль продается по 5 копеек за 1 пуд, т.е. с чистым доходом с 1 пуда 0,9 коп., 15.000 пудов или 2,3%, остальная часть 97,7% добычи вывозится на Алтай и Семиречье, при чем в Семипалатинск, в 75 верстах от места добычи, 1 пуд продается по 17-20 копеек, т.е. аренда 3,3 копеек, добыча 0,8 и перевозка до Семипалатинска 5 копеек, итого, 9 копеек, приносит 9,4 копеек или 103,3% чистой прибыли.

Способ добычи здесь, как и на всех соленых озерах Степного края и в том числе на указанном Коряковском озере, примитивный. Киргизы без всяких приспособлений добывают почти непосредственно руками соль, а арендаторы получают сказочную прибавочную стоимость- 212,5% для озера Карабас и 250% для озера Коряковского.

Соляной промысел в Западной Сибири принадлежит к самым отсталым видам производства; в нем не сделано никаких улучшений в технике; ничто так красноречиво не характеризует переживаемый Западною Сибирью период первоначального накопления, как состояние здесь соленого промысла. Связанный в нем капитал, не улучшая производства, не расширяя его, не удешевляя товар, эксплуатирует труд и население. Соляной промысел, подобно многим другим в Сибири, вероятно, ждет своего варяга-иностранного капитала, который и станет «княжить и владеть» им [2, С. 151-154].

Заключение

Все выше сказанное далеко не исчерпывает весь спектр экономических проблем, исследованных и актуализированных алаш-ординцами. К их числу можно отнести и развитие меновых отношений в Казахстане, вопросы справедливой арендной платы, использование общественных фондов, развития промышленных предприятий и другие. Оставленное политико-экономическое наследие воистину многообразно.

В заключении хотелось бы подчеркнуть, что Мустафа Чокай на основе официальных документов зафиксировал в своей книге тот факт, что если только в 1919 году «Ленин ... заговорил о начале агитации и пропаганды среди широких масс кочевников и советовал для этой цели прибегать к услугам граммофонных пластинок, то достоверность приведенного в книге Брайнина и Шафира свидетельства Трофимова о том, что «широкие трудящиеся массы казахского населения не имели никакого отношения к октябрьскому перевороту», не должна ни в ком вызывать никакого сомнения...» [3, С. 13].

Таким образом, именно алаш-ординцы и никто другой знаменовали собой факт становления и накопления национального са-

мосознания на рубеже двух эпох, являясь носителями концептуально оформленных идей либерально-буржуазного пути развития автономно самостоятельного Казахстана. Правильность их заключений относительно рационального хозяйственного обустройства и национальной независимости доказана временем. В этом смысле изучать труды идеологов Алаш-Орды не только нужно, но и должно, поскольку именно они представляют собой единственную применительно к Казахстану и потому особо значимую часть политико-экономических учений конца девятнадцатого начала двадцатого века.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Алаш-орда: сборник документов/сост. Н. Мартыненко. – Алматы: Айқап, 1992. – 192 с.*
2. *Букейхан Алихан: Полное собрание сочинений/сост. С. А. Жусип – Астана: Сарыарка, 2009. Том 1. 564 с.*
3. *Туркестан под властью Советов: статьи, воспоминания/ Чокай-оглы Мустафа.- Алматы: Айқап, 1993. 160 с.*

Мырзагелді Кемел
*экономика ғылымдарының
докторы, профессор*

СМАҒҰЛ САДУАҚАСҰЛЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Әрбір этностың тарихында, этностың қуаты жинақталғанда пассионарлық бұлқыныс міндетті түрде көрініс тауып тұрады. Көптің қолдауына ие бола бастаған мұндай қуат іште қала алмайды, сондай сәттерде ержүрек тұлғалар халықты соңынан ертеді. Әлихан Бөкейханның ұйымдастыруымен, Ахмет Байтұрсыновтың қолдауымен дүниеге келген Алашорда қозғалысы қазақ тарихында осындай бұлқыныс туғызған бір мезгіл еді.

Сол кездердің көсемдеріне әмбебап болуды мезгілдің өзі бұйырды. Себебі қай бағыт болмасын өзгеріс күтіп тұрған сәт еді ол. Сондықтан өткен ғасыр басындағы тұлғалар тіл мен ділді, дін мен тұрмысты бірдей зерделеп, сол бағыттардың әрбіріне қалам тербеге, қалам тербеп қана қоймай, өздері жандарын аямастан тікелей араласуға, ұйымдастыруға, орындалуын тексеруге тиіс болды.

Сол мерзімнің жетекші тобы мен зиялылары елдің ертеңгі экономикалық жағдайы қай бағытта орбитініне бейтарап қарамады, белсені араласты, өз пікір-ұсыныстарын ашық айтты.

Ол заман зиялылары Кеңес Үкіметін ықыласпен қабыл алды, ол үкіметтен халықтың жағдайында бетбұрыс жасар өзгерістер күтті, қалың елді сол үкіметке мойынсұнуға үндеді.

Алаш көсемі Әлихан Бөкейхан 1918 жылдың басында «Мен кадет партиясынан неге шықтым» деген мақала жазып, онда қазақ

елі үшін ең басты мәселеге – жерге меншік көзқарасына өз ойын білдірді: «Кадет партиясы жер адамға меншікті болып берілсе де жөн дейді. Біздің қазақ жерді меншікті қылып алса, башқұртша көрші мұжыққа сатып, біраз жылда сыпырылып, жалаңаш шыға келеді», - деді. Жер жекешеге сатылмайтын болғандағы қуанышын былай бейнелейді: «Қазақ жері өзінің меншігі болып, сатуға болатын болса, біздің жұрт... біраз жылда жердің жақсысын сатып, қайқайып шыға берер еді. Құдай сақтап, біздің қазақ бұл күнге келді. Енді жер жұрт қазынасы болғаны – өз пайдасы».

Әлихан халқын оқу-білімге, кәсіпке үндеді: «Адам баласының өзге хайуаннан айырмасы, бұларда ақыл, қол шеберлігі болады. Ақыл да, ұсталық та оқумен, істеумен жүре ұлғаяды. Дүниедегі жер билігі күннен-күнге ақылды, ұста жұрттың қолына ауып барды», - деп болашақтың қай бағытта дамып келе жатқанын, қазақ та көштен қалмауын тілек етеді.

Ахмет Байтұрсынов та Әлихан Бөкейханмен бір қатарда қазақ халқы кездесіп отырған жүйелі дағдарыс кезеңіне талдау жасап, келе жатқан жаңа толқын – жастарды, қазақ қоғамындағы мерездерді терең түсіне отырып негізгі шешімдерге келіп, бел байлап күреске шығуға шақырады. «Қазақ жерінде өндіріс жоқ, шикізатын сатады, сол шикізатынан жасалған өнімді көп есе қымбатқа сатып алады. Бұл – надандықтан келген кемшілік», - дей тұрып: «Өткенге салауат, ол үшін біреулерге ренжу керексіз, алдымен кінәні өзімізден іздейік. Біз – енжар халықпыз, қиялға берілгішпіз. Біз төніп келген қауіпке уайымсыз қарап отыра бердік, бұдан былай өткенге уайым шеге бермей, сағым кумай, қараңғы қалыпта қала бермей, енді ғана жүйеге түсіп келе жатқан істерімізге батыл кірісейік. Басқалардың қолынан келетін істерге біз де үйренейік. Сонда ғана біз өз үйімізде жетімектің күйін кешпейтін боламыз», - дейді.

Ахмет Байтұрсыновтың идеяларымен үндес, айналысқан бағыттары ұқсас, артынан ерген ізбасары іспеттес Смағұл Сәдуақасов Ахаңнан отыз жылға жуық кейін туылса да, екеуінің зерттеген тақырыптары, айтқан сөздері, үндеген ұрандары бірдей, олар: өрбу заңы, шаруа жайы, оқу мен оқыту, қазақ салты, жәрдем комитеті, кооперация, өндіріс.

Жиырманшы ғасыр басында дүниеге келіп, небары 33 жыл ғана ғұмыр кешсе де, Смағұл Сәдуақасов 15 жасынан бастап-ақ жастар ұйымдарының істеріне араласады. 1918 жылы Омбы политехникалық институты жанындағы кооперация курсы бітіре сала оқытушылар даярлайтын курста кооперация қисынынан дәріс береді, одан соң біржарым жылдай Батыс Сібір кооперативтер бірлестігінде қызметте болады. Осы тақырыпқа 1924 жылы екі кітапша жариялайды.

Смағұлдың 20-жылдардан әрі қарайғы жолы кеңсе қызметіне байланысты болады, ол Қазақ жастар одағының өлкелік бюросының секретары, содан кейін Ахмет Байтұрсыновтың - халық ағарту комиссарының орынбасары, Қазаткомның секретары, Жоспарлау комитеті төрағасының орынбасары, «Еңбекші қазақ» газеті редакторының міндетін атқарушы, Халық ағарту халық комиссариатының бастығы болды. Ташкенттегі педагогикалық жоғарғы оқу орнының ректоры қызметтерін атқарды. Сөйте жүріп ол баспасөз беттерінде түрлі тақырыпқа, әсіресе ауылдың жай-күйі, азық-түлік мәселелесі, кооперация, индустрияландыру жағдайларына қатысты танымдық-көсемсөздік, талдамалық мақалалар жазады.

Ол «Жастарға жаңа жол» деген еңбегінде: «Жер мәселесі – шешілмеген мәселенің бірі. Оны шешу керек. Азық-түлік мәселесі бар. Оған көзқарасымыз айқын болуы керек. Бұл екі мәселе бұрынғыдай болып шешілуі дұрыс емес» дейді. «Қазақстан» деген мақаласында: «Жер асты байлығы мол, солардың иесі жоқ, соны ұқсатып пайда шығара алмай отырмыз. Соны алуға мәдениетіміз әлі кем» дейді.

«Егін салатын, көбінесе, орыс халқы. Мал бағатын қазақ жұрты» дей келе: «осылай жалғасып кете беруі тиіс пе? Қазақ шаруасының өз жерінен ығыстырылып, тек мал бағуға ғана жарайтын жерге ауып жатқанының себебі осы ғой», - дейді.

Кооперация жайын айтқанда автор кооперация деген не, ол қайда пайда болған, оны қалай ұйымдастыру керек дегендерді тәптіштеп түсіндіреді, қалай болғанда бірлесуден ұтымдылыққа жетуге болатынына мысалдар келтіріп, айқын жолдармен көрсетіп береді. Тіпті, кооперацияны насихаттаймын деп «Салмақбай –

Сағындық» деген көлемді хикаят та жазады. Сондағы айтатыны – күшті, білімді, қаржыны кооперациялау нәтижесінде егін салушы ешкімге жалынбастан бірлесіп комбайн сатып алып, бірге пайдаланады, комбайндары ұйымға кірмегендердің егінін орып қаржы табады, оған жанар-жағармай, керек бөлшектер сатып алуға, тракторшыға еңбекақы төлеуге болады, «кедей шалғымен бір жұма шапқан шөбін, кооперативтің машинасы бір-екі сағатта шабады, соның қайсысы тиімді?» - дейді.

Бидайды өндіріп алған соң, оны нанға айналдыратын наубайхана салуды, егістен қалған астық қалдықтарын малға жемшөп етуді кооперация жолымен жасауды түсіндіреді. Малдың еті-сүті ғана емес, терісі мен жүн-жұрқасы да бірлескен жолмен тиімді өңделіп, лайықты бағаланады дейді. Соның үшін фабрика, зауыттар салуға үндейді. Жүн күйінде киіз басуға ғана жұмсағанша жіп иіріп, кездеме тоқу, одан киім тігу, яғни дайын өнім жасауды ұсынады. Осының барлығы кооперациялау жолымен тиімді орындалады дейді.

«Саудагерге жегізбейтін де айла бар. Ол айла – кооперация. Кооперацияның бір негізі – сауданы ұқсату. Кооперация саудагердің өз қаруын өзіне жұмсайды. Халық кооперация арқылы өз саудасын саудагерге істетпейді. өзі істейді. Халықтың сайлаған адамдары қаладан топтап өз бағасымен нәрсе алып келеді. Ол арзанға түседі. Ауылдың жүн-жұрқа, тері-терсегін қалаға алып барып, саудагердің қосатынын өзі қосып, қымбат бағамен өткізеді. Сөйтіп саудагердің көрген пайдасын халық көреді. Осы секілді халықтың ұйымын Европа тілінде кооперация дейді. Сол кооперация бізде де болса, шаруаға тиімді», - дейді.

Смағұл Сәдуақасұлы осыны жазғанда бар болғаны жиырма жастан сәл-ақ асқан еді. Ол кооперацияның үш түрде бөлінеді деп, олардың әрқайсысын барынша түсінікті тілмен жеткізеді. Оның біріншісі – ағылшын ғалымы Рочдель негізін қалаған тұтыну кооперативтері. Елу шақты адам жиналып, қаржы салып бір кәсіп түрін ашады, мәселен – дүкен. Сөйтеді де, қаладан әкелген тауарына он-жиырма пайыз қойып сатады, сөйтіп қаржысын молайтады. Қаржы көбейгенде олар бірнеше жерден дүкен ашады, сөйтіп тауарды қымбатқа сатып жүрген саудагердің жолын қырқады деп

түсіндіреді. Ақша молайғанда кооператив шаруалардың артық өнімдерін жинап қалаға апарып өткізеді, әрі қарай олар қалада шаруалардан жиналған жүн-жұрқа, ет секілді өнімдерді сататын өз дүкендерін ашады. Осылайша бұл жүйе кеңіп, байи түседі.

«Кооперацияның екінші түрі қарыз серіктестіктері, ол – шаруалардың артық ақшасын аз ғана өсіммен жинап алады да қажетсіндерге оған аз ғана қосып несиеге береді. Олар қарызға алған ақшасына түрлі құралдар мен машина сатып алады да, егінінің өнімін өзі өңдейді, машина босаған кезде басқалардың өнімдерін ақшаға өңдеп береді. Кооперативтің бұл түрі тек ақшамен жұмыс істейді, яғни ортақ банк ұйымы десе болады. Кооперативтің бұл түрін немістің Райффайзен деген кісі ойлап тапқан».

Смағұл кооперация жөнінде құрғақ кеңес бергісі келмейді, осы істі өмірге енгізуге шаруалардағы оқығандарға деген, үкіметке деген сенімсіздік те залал келтіруі мүмкін екенін де айтады: «Ауыл шаруасындағы кедейлердің көбі еңбегін біреу жегендіктен емес, олардың өздері еңбек етпегендіктен кедей болып жүр дейді. Кедейдің еңбек етпейтін себебі: еңбегінің жанбайтынына көзі жетеді. Біреуден тұқым сұрап алу керек, біреуден ат сұрайды, біреуден ақша сұрайды. Олар өсімсіз бермейді. Ақырында еңбектеніп салған егіннің өнімінің көбін бергендерге өсімге төлейді. Сөйтіп өмірінде шаруасы құралмайды. Ақырында шаруа: «Бір теңге тепкілесен де кетпейді, мың теңге қайтсемдағы бітпейді» дегенге түседі. Ол ой еріншектікке салындырады. Ұйқыға айналады. Сөйтіп кедей еңбектен шығады», - дейді.

Мұндай жағдай осы күнге дейін жалғасып келеді, оңтүстіктегі мақташылардың бүгінгі жағдайы дәл осындай. Мақтадан өнім алу коп шығын жұмсауды талап етеді, оған шаруаның шамасы келмейді де, жан-жақтан несие алады, кейін алған өнімінің құны қарыздарды қайтаруға бірде жетеді, бірде жетпейді. Бірақ, сонда да олар кооперация жасап, бірігуге асықпайды, себебі ауылдағы шаруаның үлеске алған 2-5 гектар жерінен басқа байлығы жоқ, содай айрылып қалам ба деп қорқады.

Кооперацияның үшінші түрі кәсіп ұйымдары. Бұл – өндірістік кооперативтер. Бұларда адамдардың қаржысы мен мүліктерімен, жерімен бір қатарда еңбектері де біріктіріледі.

Осылардың бәрін лайықты ұйымдастыру үшін ол: «Халықтың тілін білу керек. Білмейді екенсің, білуге тырысу керек. Ел ішінде істейтін жұмысыңды елдің тұрмысына жанастыру керек. Жанастыра алмайды екенсің, онда жанастыруға тырысу керек. Қандай әдемі пікір тұрмысқа жанаспаса құрғақ сөз болып шығады» деп аталық сөз айтады.

«Қазақтардың бүгінгі бірігуінің кемшілігі: ыңғайлы, епті жігіттер елден көп пайда түсіріп алуда. Олар келеді де: «Біз кооперация ашамыз» дейді. Кооперацияның мүшелері төлейтін пай ақшаны сол жерге өз жанынан салады. Сөйтеді де ол көп нәрсе алады. Бірақ «Бірліктен» алған нәрсесін елге апарып, кооперацияға салудың орнына, саудагерше жұмсайды. Әрине, пайдасын бір өзі көреді».

Осы жағдай, Смағұлдың мақаласы жазылғанына 90 жыл өтсе де, бізде әлі қайталанып келеді. Бүгінде де, жалған тұтыну кооперативтері құрылып, «ҚазАгродан» қаржы алып, егіншілік пен мал шаруашылығына салудың орнына, саудагерлікке жұмсап жүр. Сөйтіп Смағұлдың: «Қазақ ішінде кооперация ісіне қатысқысы келіп жүргендер жабайы ғана адамдар. Кооперацияны іргелі қызмет көріп, бұл жұмысқа белсеніп кірісіп жүрген кісі аз: Сондықтан біздің бұл уақытқа дейін жасап келген кооперациямыз тиіп-кетті қылып істей салған ермек. Сондықтан кооперация қазақ ішінде жөнді болмай отыр», - деген сөзі әлі күнге дейін, мемлекетіміздің қолдаймыз деген уәделеріне қарамастан сол кездегі күйінде қалып отыр.

Смағұл Сәдуақасұлы мал шаруашылығының байлығын дұрыстап ұқсатуда да кооперацияны пайдалануды жөн санайды. Бұл ой да біздің бүгінгі қалпымызбен астарлас: Елбасының 2020 жылға қарай ет экспортын 60 мың тоннаға жеткіземіз деген нұсқауы да іргелі жеке меншік иелерімен қоса заң мен халықаралық тәжірибеге негізделген кооперативтер арқылы да жүзеге асырылыларлық жұмыс.

Смағұлдың кооперация жайлы ұсынысы делдалдықпен байып жүрген саудагерлерге, ұсақ шаруаларды сорып жатқан ірі кәсіпорын иелеріне ұнамайды, олар Смағұлды кооперация принциптерін дұрыс түсіндірмейді деп айыптайды. Оған Смағұл:

Мені Ленин салған кооперация жолын басқаша түсіндіретіні деп айыптайды, ал мен коммунистік партия көсемінің өзі ұсынып отырған кооперация идеясы неге басқаша ұйымдастырылады, - дегеннен басқа айыбым бар деп санамаймын дейді.

Смағұл Сәдуақасұлы елді индустрияландырудың да жақтасы болды.

«Ауыл шаруашылығы да, басқа кәсіп те шойын жол арқылы өркендейді. Қазақстанның жері үлкен болғанмен жолы жоқ. Жол жоқтықтың есебіне сауда қатынасы да кем. Өніміңді Европаға апарып сата алмайсың, жақын жердегі орындарға ғана өткізесің. Сол үшін біздің алдымыздағы үлкен мақсұттың бірі – шойын жол салу жұмысы» дейді де, бүгінде жүзеге асырылған «Алматы - Семей», «Қызылжар – Көкшетау – Ақмола жолын Түркістанға дейін салуды», «Жетісу шойын жолын Бишкектен әрі қарай Алматыға дейін жеткізуді» арман етеді.

Смағұл Сәдуақасұлының Әлихан, Ахметтерден айырмасы, ол – Кеңестік Үкіметтің қызметіне араласа жүру үшін коммунистік партия құрамына кірді, биліктің түрлі саласында жүріп, олардың мінезін, пиғылын зерттеді, Үкіметтің қазақ халқына қатысты әрбір шешімдерінің, ел басшыларының сөздерінен туындайтын елдің алдағы тірлігінің бағыттарын бақылап, оларға өз пікірімен үн қатып отырды. Ол 1928 жылы «Правда Востока» газетінде «О национальностях и националах» деген мақала жазып, онда қазақ крайкомының басшысы И.Голощекинді Қазақстанда ірі өндіріс орындарын ашудың керегі жоқ, тек диірмен, жүн жуатын, май шығаратын, цехтар сияқты ауыл шаруашылығына қызмет ететін майда өндіріс болса болды деген сөзі үшін қатты сынға алады. «Голощекиннің бұл сөзі Қазақстан бірыңғай аграрлық ел болып қала беруі тиіс» деген астамшылдық пиғылдан туған, ол «Қазақстанда өндіріс ошақтары болса, қазақ елі өз алдына оқшауланып кетеді» деп қателеседі, сонда Қазақстанда шойынжол салсақ, онымен жуылған жүн тасыған дұрыс па, жоқ, дайын кездеме мен киім тасыған дұрыс па? – деп, қазақтың жүні тек Мәскеуде ғана кездеме мен киімге айналуының қаншалықты қажеті бар, - деген ойын бүкпесіз ашық айтады. «Егер біз өзімізде өндірісті дамытсақ, онда ауылдағы «екі қолға бір жұмыс» таппай жүрген

адамдарды жұмыспен қамтамасыз етеміз, сол арқылы ауыл адамдарын қалалар мен қалалық поселкелерге қоныстандыруға жол ашамыз, яғни елді мәдениетті болуға қарай сүйрейміз, сондықтан біз индустрияландыруды үлкен күшпен дамытуға тиіспіз, сол арқылы біз ауыл шаруашылығын да рационализациялауға жетісеміз», - деген сөзі бүгінде көріпкелдің сөзіндей көрінеді, бұл ойды ол қазақ зиялыларының ішінде алғашқылардың бірі болып айтыпты.

«Бізге керегі – индустриялық-дамыған кәсіпорын, ондай кәсіпорын ешуақытта Рыков айтқандай «оқшау» мекемеге айналмайды, бүкіл Одаққа қызмет етеді», - деп Мәскеудің басшы шенеуніктерімен де келіспейтінін білдіреді. Смағұлдың бұл сөзінен біз бүгінгі «индустриялық-инновациялық даму» бағдарламасының бастауын көреміз және оның көрегендігі мен кемеңгерлігіне бас иеміз.

Смағұл сол кезде белең алған ұжымдастыру, кеңшарлар құру, астық дайындау секілді істердегі зорлық пен әпербақандыққа тайсалмай қарсы шығады. Сол кезде ғой Голощекиннің: «когда я утверждаю, что в нашем ауле нужно пройти «маленьким октябрем», он против всякого Октября... Я утверждаю, что наш аул требует революционных методов. Тов. Садвокасов это отрицает... Мы не против гражданской войны в ауле. Тов. Садуақасов же против такой гражданской войны... в этом суть наших разногласий» дейді «Казахстан на путях социалистического переустройства» деген еңбегінде. Осы сөздерден-ақ сол жылдары басталған аштық пен оған жалғасқан зұлмат билік кінәлі екенін жазбай тануға болады.

Смағұл Сәдуақасұлы 1927 жылы өлкелік VI партия конференциясында сөйлеген сөзінде: «все время доверяться тов. Голощекину не следует, руками Ежова коммунизм в Казахстане не построишь» деп Голощекинмен келіспейтінін айтып, оны ашықтан-ашық ащы сынады. Бұл сөзден кейін Смағұлға қарсы түрлі шаралар жасалынады, оған Голощекин ғана емес, Құрамысов, Исаев сынды елдің өзге басшылары да, Бейсембиев, Джагафаров, Осипов секілді «сыншылар» да қарсы мақалаларды қарша боратады. Сөйтіп, Голощекинге мұндай ауыр сындарды жиі айтуы, оның билік тара-

пынан қысымға ұшырауына, ақыр соңында жұмбақ жағдайда, бар болғаны 33 жасында Мәскеу ауруханасында қаза табуына алып келіп соғады.

Смағұл Сәдуақасұлы 1925 жылы жазылған «Жаңа дәуірдің негізгі мәселелерінің бірі» деген мақаласында: «Баяғы көйлекті шекпенмен киген заман енді қайтып келмейді. Сондықтан мата (кездеме) шығаруды барынша жолға қоюымыз керек, ол үшін жүннен мата тоқитын фабрика керек, сонымен бірге Түркістанның бізге қосылған ауданында өндірілетін мақтадан да мата тоқитын фабрика салуға тез арада қам қылуымыз керек», - дейді.

Бір сөзбен айтқанда Смағұл Сәдуақасұлының экономикалық тұжырымдамалары дер кезінде дұрыс бағыт алған ұсыныстар деп тануға тиіспіз. Оның ауыл шаруашылығын кооперациялау жайлы ұсыныстары болсын. Қазақстанның аграрлық ел болып қалмай индустрияландыруға кошуге тиіс дегені болсын, Қазақстанда темір жол құрылысын жолға қою керек дегені болсын, бүгінгі күндері де өзекті, жүзеге асырылып жатқан бағыттар. Ол Смағұлдың жасаған ұсыныстарының дұрыстығын, елге жанашырлық қызметін корсетеді. Оның экономикалық көзқарастары бүгінге дейін өзекті, елдің ілгері дамуына қызмет етіп келеді.

Жоғарыда біз Смағұл Сәдуақасов кооперацияны елге қарапайым тілмен түсіндіруге тырысып, арнайы көркем шығарма да жазғанын айттық. Сол еңбекте кейіпкерінің аузына мынадай сөз салады: «Біз, міне, бәріміз де жаспыз! Бір-скі ауылдың арасында қыдыруды білеміз!.. Баяғыдан бері қыдырумен келеміз... қыдырумен ата-бабамыз өтті. Қыдырумен әке-ағамыз өтті! Бәрі де әуелде біздей болзбала еді! Осы күні қартайып шал болды. Ертең өледі... Біз де бүгін бозбала! Ертең біз де шал. Бізге де өлім! Біз осы күні не істеп жүрміз! Ертең неге жарамақпыз? Біз неге оянбаймыз? Біз неге ұйқыдамыз?» - депті. Осы сөз бүгін де өзекті емес пе?! Бүгін де осылайша ағысқа ерумен болмаса ата-анасының байлығымен тоқтықтан есіріп жүргендеріміз аз ба?! Смағұл Сәдуақасовтың экономикалық тұжырымдары біздердің әрбірімізді, біздерді қоршаған ортадағы адамдарымызды ойландыра жүруі тиіс.

Жүсіпбек Аймауытовтың Әлихан Бөкейхан туралы мақаласындағы: «Тіршілік тартысы, тұрмыс талқысы адамды адамға айуандай жегізіп, қара пейіл үкімет қорғансыздарды қарадай қанап, қара күндер туғанда, табансыздардың тауы шағылып, имандылар иманынан айрылып, қайғы-қасірет басқанда, көптің ауқымына ермей, толқынға бойын бермей, сүрінгенді сүйеп, жығылғанды жебеп, кім мұндықта, зарлықта жүрсе, сол үшін жанын пида қылып, қолына шырақ ұстап, үмітке, жарыққа жол бастап шығатын қажымас алыптар болады. Ондай адамдар болмаса, дүниеде өзгеріс болмас та еді», - деген сөздері, Әлихан, Ахмет бастаған аға буыннан тартып, Смағұл Садуақасұлына дейінгі қазақ мұңын мұндаған толқынның бәріне берілген баға деп санауымыз керек.

Амантай Шәріп

*Л.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
«Алаш» мәдениет және
рухани даму институтының
директоры, филология
ғылымдарының докторы*

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР ЖӘНЕ АЛАШ ТӘЖІРИБЕСІ

1924 жылы Орта Азия республикаларын ұлттық-территориялық межелеу жүргізілді де, Жетісу мен Сырдария облыстары Қазақстанға қаратылды. Түркі дүниесін дүр сілкіндірген бұл өзгерістің кезінде талас-тартыс, қарама-қайшылық көп болды. Бөліну мен бірігу процестері қатар жүріп жатты. Тарихы мен тағдыры ұқсас ұлттардың арасына сына қағылды.

Сол жылғы наурыздың 10-ы күні Ташкентте өткізілген кеңесте Түркістан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің хатшысы Абдолла Рахымбаев «Түркістанның ұлттық-территориялық межеленуі туралы» баяндама жасап, Орта Азияны ұлт республикаларына жіктеуді бірден-бір дұрыс жол деп бағалады. Оны өзіміздің Санжар Аспандияров, сондай-ақ түрікмен қайраткерлері Недірбай Айтақов пен Қайғысыз Атабаев сөйлеген сөздерінде қолдады.

Ал Ортаазиялық экономикалық кеңестің төрағасы Николай Антонович Паскуцкий мен Сұлтанбек Қожанов екеуі межелену ісін мақұлдамады. Олар экономикалық және саяси-әкімшілік жағынан біртұтас Орта Азия Федерациясын құруды жақтады. Сұлтанбек өз тұрғыластары Мұстафа Шоқай, Тұрар Рысқұлов, Махмуд Бехбуди, Абдурауф Фитрат секілді, «түркі жұрттары бірыңғай түркі тілдес халықты құрайды», «оны жасанды түрде айыруға болмайды» деп

дәлелдеп бакты. Бірақ Паскуцкий мен Қожановтың жоспарлары жүзеге аспай, қолдаусыз қалдырылды.

Орта Азия республикаларын межелеу жөніндегі территориялық комиссияның 1924 жылғы 17 тамыздағы пленумында да, одан кейін Түркістан республикасының басшы ұйымдарының сол жылғы 14 қыркүйекте болған біріккен Пленумында да Қожановтың Орта Азия Федерациясы туралы талаптарына тойтарыс берілді. Кейінгі басқосуда РК(б)П Орталық Комитеті Орта Азия Бюросының пікірін білдірген ТКП Орталық Комитетінің хатшысы, ұлты литвалық Иосиф (Юозас) Варейкис: «...Қазір баршаның көңіл-күйі бірігуге емес, бөлінуге бейім тұр», - деп мәлімдеді. Сөз жоқ, сондай жағдайда Сұлтанбек Қожанов қайраткер ретінде ең алдымен өз елінің жайын қамдады, жоғын құрады. Оны қатты қинағаны – шекара бөлісіне қазақтардың шала-шарпы әзірлікпен келгендігі. Қалыптасқан ахуалға ақыл көзімен қараған ол «Ақ жол» газетінің 1924 жылғы 14 қарашадағы санында жарияланған «Дау тоқтап, іс басталсын» атты мақаласында: «Осы күнге дейін бір болып келген, шаруа жағынан жігі ашылмаған Түркістан енді тозып, төрт-бес мемлекет болып отыр. Басқалар Орта Азия шаруа бірлігін жасап, бірден бөлініп кетпестен, шаруа істерін бір жөнмен жүргізбек болып отырғанда, Орта Азиядан қазақ облыстары шықты саналып отыр. Арқа сүйеу болатындай Қазақстанның шаруа байлығының да, билеу түрінің де шамасы белгілі. Жетісу мен Сырдария шаруа жағынан, әлі де болса, Қазақстаннан гөрі, Орта Азия мемлекеттеріне байланысты», - деп, қазақ жұртының әрі-сәрі күй кешіп отырғандығына қамықты.

Қазақтың сол қалпын «Тоқал ешкі мүйіз сұрап, құлағынан айырылды» дейтін мақалмен меңзеген Сұлтанбек: «Су аққан жерден су ағып», тарысы піскендердің тауығы көбейіп жатыр. Су да жоқ, су ағатын сай да жоқ, тары да жоқ, тарысыз келіп жатқан тауық та жоқ болып, бір шетте шошайып, бүкіл дүниеге өкпелеген немене ұқсап қазақ отыр», - деп суреттеді (Ақ жол, 1924, 26 қараша). Өйткені енді-енді есін жиып келе жатқан Түркістан қазақтарының аяқ астынан басталған мал-мүлік, қазына-қаражат бөлісінде қамсыздықтың салдарынан көп нәрседен құр қалғандығы, сөйтіп шаруашылығын ақсатып алғандығы; талан-таражға

түскен мемлекеттік мекемелердегі қызметкерлердің күнкөріс жолында жан-жаққа босып-бытырап кеткендігі, сөйтіп билік ісінің босаңсығандығы – тағысын-тағы берекесіздіктерге душар болғандығы өтірік емес еді.

Қайраткер-қаламгер Орта Азияны ұлттық-территориялық межелеуден кейін бұл аймақты мекендеген халықтардың араларының мүлде алшақтауына келіспеушілік көрсеткен. Ол сол күндері былай деп жазды: «Қазақстан Орта Азия бірлігіне қосылғысы келеді. Бірақ қосылу үшін екі жақ бірдей сол талапта болуы керек. Орта Азиядағы Өзбекстан барлық мәдениетті аудандарды, барлық байлығы мол, базары қызық қалаларды иемденіп отырып, қазаққа ұсаған ұлтпен бірігіп, сүйемелдесуге әзір мұқтаж емес. Екінші қатар жатқан мемлекет – Қырғыз облысы әзір автономиясымен ыстық-суығы басылмай, жан-жаққа көз салатын емес. Және қазақтан енді бөлініп шыққандықтан, қазаққа тым жақын болудан әзір бой тартып тұр, - қайтадан қырғыз-қазақ болып кетеміз бе деп... Түрікпендер Қазақстанды Орта Азия бірлігіне тілеп-ақ жүр, бірақ олардың жері шалғай және талапкер бір өздері ғана. Сондықтан келесіде тұрмыс шарттары керек қылып, екінші жақтан да жалпы талап туғанша, Қазақстан Орта Азия бірлігінде бола алмайды». Осылайша, ол келешекте қоңсылас отырған түбі туыс елдердің бір-бірімен жаңаша қарым-қатынас жасайтындығына сенеді және «шекара ажырату – екі жақ болып қонып алып, жауласу емес, мемлекет жасау». «мемлекет жасау – қатынаспай қашықтау емес, қанаттасып, сүйемелдесіп іс қылу» деп сөзін түйіндейді (Ақ жол. 1924, 26 қараша).

Әсіресе, «Қазақстан мен Қырғызстан ынтымағы бір болсын!» атты мақаласында (Ақ жол. 1924, 28 қараша) бұл мәселені егжей-тегжейлі қарастырған. Оның ойынша, соя уақыттағы қазақтар мен қырғыздар – Түркістандағы кенже, кейін қалған халықтар. Тұрмыс-тіршілігі, күнкөріс көзі ұқсас, шаруашылықтары шақтас болғандықтан да, бұл екі жұртқа ара ажыратып, бас бөлектегеннің тиімсіздігін қайраткер дәйекті түрде дәлелдеген. Сондықтан оларды өзара септесіп, сүйемелдесіп жұмыс жүргізуге шақырған.

Қазақ қоғамының дерттеріне дәл диагноз қоя білген Сұлтанбек Қожанов ол замандағы Қазақстанның мемлекетшілігіне негіз

бола алатын негізгі ел шаруасы ретінде *бақташылық* пен *диқаншылықты* атады.

Сондықтан да қайраткер шаруашылықтың осы екі саласына жете көңіл бөлгенді жөн көреді. «Орта Азия бірлігі һәм қазақ ұлты» атты мақаласында ол шикізат шығыны жөнінде: «Қазақ мал шаруасы күйзеліп, әлі оңала алмай тұрған 1922 жылда Түркістан мемлекетінің ішкі қажетіне керек болып һәм Түркістаннан шетке жіберілген 26 мың жылқы, 100 мыңдай қара мал, 3 мыңнан артық түйе, жарым миллиондай уақ мал, 55 мың жылқы терісі, 412 мың сиыр терісі, бір миллионнан асық уақ мал терісі, 34 мың түйе терісі, 4 мыңдай қаракол елтірісі һәм басқа мал, аң шикі тауарлары қазақ ауданынан жиналған екен», - деген мағлұматтарды алға тартады. Бұл деректер, бір жағынан, қазақ өлкесінің байлығын білдірсе, екінші жағынан, Қазақстанды сауын сиырдай пайдаланған орталықтың отаршыл әрекетін сан тілімен сипаттайды. Мұндай кіріптарлықтан кішігірім құтқарар жалғыз жол – шаруашылыққа қажетті шикізатты қымбат бағамен өткізу. Осыны ойластырған түркістандық қайраткерлер жүн-жабағы, тері-терсек сияқты шикі тауарларға күні бұрын кесімді баға белгілеп, саудагерлерді сыртқа итермек ниетпен жарлық жариялапты. Өкінішке қарай, бұл істің баянды болмағаны жайында Сұлтанбек: «Бірақ бұл жарлық жарыққа шықпай, саудагерлер жұртты түртіп жатқанға ұқсайды. Жабағыға пұты 7 сом тағайындалған еді, ел ішінде 3 сомнан алып жатыр. Бұған кім жауапкер? Бұл қашан ескерілер екен?» (Ақ жол, 1924, 29 маусым), - деп құлаққағыс қылды. Шаруашылық шарттары осылайша орнықсыз жергілікті жұрттың, келімсектерге қарағанда, күнкөрісі томен екендігі айтпай-ақ анық еді.

«Қазақстанда мал шаруасын тұтынған һәм шала диқан орыс үйлерінің саны 6 мыңдай-ақ, мал шаруасы һәм диқан қазақ үйлерінің саны 400 мыңдай, яки орыстың 1,5 проценті – мал тұтынатын шаруа һәм шала диқан, қазақтың 87 проценті – мал тұтынатын шаруа һәм шала диқан. Сөйтіп отырып, екі жұрт малға тең жарым, егіндікке қазақ бестен бір, кедейлікке орыс үштен бір, кооперацияға қазақ он үштен бір ие. Бұл қалып тұрғанда қазақ еңбекшілеріне құр интернационализм үйретіп, «бейбауырмалдық» деп ойбайлаумен іс бітпейтіні анық», - деп жазды соған сәйкес

өзінің «Міндет ауырлады, үдесінен шығу керек» атты мақаласында (Ақ жол, 1924, 21 қыркүйек).

Сырдария мен Жетісу облыстары Қазақстанға қосылғаннан кейін ол жаңа деректерге жүгініп: «Жарым көшпелі қазақтардан санақ алынған кезде бестен бірінің егіні жоқ болғаны, егін шамасы – үй санына бөлгенде – бір жарым десятинаға жетпей, мал санағы – үй санына бөлгенде – 14 бастан келгені қазақтың «жарым көшпелі» деп жүргенінің өзі кім екенін көрсетеді. Санақ алынған кезде орыс отырықшы диқандарының орта есеппен үй басына 7 десятина егін, 13 бас малы болған, орыстың жүзден тоқсанының егіні болған, қазақтың бестен екісінің егіні болған. Мұның барлығын есепқойлықты көрсетуге жазып отырған жоқпыз. Қазақстанда қырғыз-қазақ ұлтының тұрмысында мал шаруасының қандай мәнісі барлығын ашығырақ түсіндіргеніміз», - деп жазды (Еңбекші қазақ, 1925, 4 наурыз). Сөйтіп, орталық өкіметтің қазақ қауымын «көшпелі» және «жартылай көшпелі» деп жіктеуінде солақай тапшылдықтың саясатына сүйенген, шындыққа сәйкесіп-сыйыспайтын жалаң шарттылықтың жатқандығын жұқалап қана жеткізді.

Ал Алаш елінің алтыдан бірі диқаншылықпен айналысатын еді. Қожанов «Ақ жолда» жарияланған «Ыңғайлы шарттар қолға кіргенде, қазақ жоғын ұмытып кетпендер», «Еңбек ие, еккен алады», «Көп жұмылса, іс бітеді», т.б. мақалаларында егіншілік мәселелерін екшеп-ежіктеген. Бұлардың барлығында отырықшылықтың озық үлгілері насихатталып, кезіккен кесіркедергілер ащы сынға алынған, сондай-ақ шиетүйін проблемалардың шешімдері нұсқалған.

Қазақ жұртының басты кәсіптері – малшылық пен егіншіліктің әсіресе жаңа экономикалық саясат (НЭП) тұсында қиыншылықтарға ұшырасқандығы сөзсіз.

Ең жанды мәселе – жер мәселесінің шешілмеуімен бірге, азамат соғысы жылдарындағы «соғыс коммунизмі» саясаты және онан кейінгі кезеңдегі әлгі жаңа экономикалық саясат **қазақтың рулық-патриархалдық қауымының дәстүрлі шаруашылық жүргізу әдістерінің тоз-тозын шығарды**. Кеңес өкіметі енгізген азық-түлік салығы да қосұдай қалыптағы елдің еңсесін көтертпей қойды.

1921-1922 жылдардағы алапат ашаршылық қазақтың шаңырағын шайқалтып, шаруашылығын шетінетіп кетті. Сөйтіп, 1917 жылмен салыстырғанда қазақтың қолындағы мал басының саны 1924 жылы 44 процентке кеміді. Сондай қиын-қыстау сәтте Сұлтанбек қобалжу-қамығу үстіндегі жұртына қарапайым тілмен бағыт-бағдар, жөн-жоба көрсетуді мақсат тұтты. «Берекесі байлаулы байлығы – малының жартысына жуығынан айырылған қазақ қайтіп күнелтпек?» деген сауалға, басқа қайраткерлерімізбен қатар, Қожанов та жауап іздестірумен болды. Ол «басқа түссе, баспақшыл» деп, елге жаңа экономикалық саясатқа икемделуден өзге жол жоқ екендігін ұдайы тәптіштеп түсіндірді және тұрмыс майданынан ұтып шығар ұрымтал тұстарды тауып отыруға шақырды.

«Қазақстанда шаруа жағынан істелуі мүмкін жалғыз-ақ шара: ел шаруасы көтерілмей, елдің пейілі кірмейді», - деп тұжырымдайды ол.

«Шаруа қамы бірікпей, ел арасы жақындасып, бір мемлекет бола алмайды». Бұл – екінші пайымдамасы.

Үшінші, қорытынды түйіні: «Ел шаруасының жаны – саудада, тауарлықта. Сауда капиталы мемлекет билігінде, түрлі банктерде».

Қайраткердің пікірінше, «жүріп тұрған сауданы аз да болса тоқтату – үдеп тұрған ел шаруасын жолдан қалдыру, ел шаруасы еңбекшілерінің үмітін кесіп, көңілін қалдыру» болып шығады.

Сондай-ақ, ол: «Кооперация – болып өтетін, толып жатқан маусымдық жұмыстың бірі емес, қазақ еңбекшілері жұртшылығына, қазақ ұлт мемлекетіне негіз болатын іс. Сондықтан кооперациямен ойнауды, кооперацияның атын сатып, олжа табуды осы бастан тыю керек. Мұндай уақиғалар бүгін ғана, болған жерінде ғана зиян емес, түпкілікті зиян, жалпы Қазақ республикасына зиян», - дейді (Ақ жол. 1924, 17 қараша) .

Алаш қайраткерлерінің парық-пайымдарының өміршеңдігін, өшпестігін, заманалармен бірге жасап, жаңғырып отыратындығына көзіміз әлдеқашан жетті. Енді оларды іске жаратудың, кәдеге асырудың тиімді тетіктері табылғанын тілейміз.

«Жақсы болсаң көршіңмен, құр қалмайсың еншіңнен» деген кеңпейіл Қазақ Елі өзінің татулықшыл ізгі ниетінен ешқашан айныған емес.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев Орта Азия елдерінің Одағы идеясын жариялады. Мысалы, таяу арада барлық тарапқа қолайлы бірыңғай еркін сауда аймағын құру жөнінде бастама көтеріп: «Қазақстан Орталық Азия интеграциялық үдерістерінің дәйекті түрдегі жақтаушысы болып қала береді. Әлемнің ықпалды кіндігінің біріне айналу үшін Орталық Азияның өте зор әлеуеті бар», - деп мәлімдеді және осыған орай жержүзілік экономикалық саясаттың аясындағы ұтымды тұстарын тарқатып берді.

Төртеу түгел болса, төбедегінің келетіні шындық. Баршамызды Алаш аңсаған сол бірлікке табан тіреп, берекеміз тасып жататын күндерге жеткергей.

Қайрат Сақ

*Л.Н. Гумилев атындағы
ЕҰУ журналистика және
саясаттану факультетінің
деканы, алаштанушы-ғалым*

«ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІНІҢ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ КӨЗДЕРІ

Апталықтың зерттеу жүзін көрмей, көлеңкеде қалып келе жатқан мәселелері баршылық. Соның бір – «Қазақтың» қаржылық көзі. Бұл турасында біріне-бірі кереғар әртүрлі пікірлер ғылыми айналымда жүр. Біз соларды сын тезінен өткізіп, өз ой-толғамдарымызды ортаға салғанды жөн көріп отырмыз.

Кешегі кеңес заманында жарық көрген еңбектерде «Қазақ» газеті, ең алдымен, «байшыылдығымен» айынталынып келгені баршамызға белгілі. Ондай пайымдауға сенсек, бұл басылымды қазақтың жекелеген қалталы байлары қаражат шығындап, жарық дүниеге әкелген болып шығады. Осы пікірді алғаш қоздатқан белгілі жазушы Сәбит Мұқанов екенін қолымыздағы дерек алдымызға жайып салады. Ол 1932 жылы жарық көрген «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» деген кітабында: «1913 жылы февральдан бастап Орынборда «Қазақ» газеті шықты. Бұл газетті шығару үшін қазақ байлары 7 жыл даярлық жасады. Оған мынадай дерек бар», - деп «Айқап» журналының 1911 жылғы 11-санында жарияланған басылым басқармасының ашық хатына жүгінеді. Бұл хатта 1906 жылы 28 мамырда бірінші мемлекеттік думаға депутат сайлау үшін Ақтөбе шаһарында Торғай облысының сайлаушылары мәслихат құрғандығы, осы жиында газет шығару үшін қаржы жинау туралы келісім болып, бұл іс Смайыл қажы Жаманшаловқа тапсырылғандығы жөнінде мәлімет бар. Осыған арқа сүйеген жа-

зушы сонда жиналған қаржы (ол аз да емес, 5000 сом мөлшерінде) осы «Қазақ» газетін шығаруға жұмсалынды дегенге әкеп тірейді.

Осы пікірді белгілі қоғам қайраткері, тарихшы С.Асфендияровтың 1936 жылы жарық көрген «Национально-освободительное восстание 1916 года в Казахстане» деген еңбегінен кездестіреміз. Ол жоғарыдағы деректі қайталай отырып: «Узнав об этом, а также о том, что Жаманшаловым (известный казахский миллионер гор. Троицк) собрано несколько тысяч рублей, Сералин обратился к нему с просьбой отпустить ему эти деньги на издание журнала. Жаманшалов не дает определенного ответа и наконец, после долгих проволочек, объясняет, что решено издать газету не в Троицке, а в Оренбурге, а потому он денег Сералину дать не может (с.55)» - деп жазды. Рас, мұнда осы қаржы анық «Қазақ» газетін шығару үшін жұмсалынды деген сөз жоқ. Бірақ солай болуы ғажап емес деген автор емеурінін тану қиын емес.

Бір көңіл аударарлығы - осы деректер біздің алдымыздағы зерттеушілердің назарынан тыс қалып келгендігі. Ал оның аныққанығына жетуді ғылым талап етеді. Онсыз «Қазақ» газетінің дүниеге келу тарихы мен оның сан-салалы қызметінің мән-мазмұны ашылып, ақиқаттың салтанат құруы қиын. Осы себептен де жоғарыдағы пікірдің, яғни бұл басылымды шығаруға «Троицк қаласында тұратын қазақтың атақты миллионері С.Жаманшалов жинаған қаражат жұмсалынды» деген болжамды ойдың қаншалықты шындық екендігіне тоқталмай кетуге болмайды.

Олай десек, алдымен, ол еңбектердің жазылған уақытын еске түсіре өткенді артық көрмейміз. 1932 және 1936 жылы жарық көрген бұл кітаптардың 1928 жылдан басталатын бай-кулақтарға қарсы күрестің қаулап тұрған мезгілінде баспаға дайындалғанын қаперде ұстаған дұрыс. Бұдан осы бір саяси науқанның идеология саласында да өрт болып, жалын құшып тұрғанын байқауға болады. Осындай «күйіп» тұрған уақытта жоғарыдағы зерттеушілердің партия сойылын соғудан басқа амалдары да қалмаған. Осы себептен де өздерінің зерттеу еңбектерін 1929 жылғы Қазақстан өлкелік партия комитеті V пленумының шешімдеріне сәйкес жазып шыққандары көзге ұрып тұр. Жазушы С.Мұқановтың жоғарыдағы кітабында жазылғандай онда «Қазіргі қазақ әдебиеті – негізін

де ескі байшыл, ұлтшылдардың, алашордашылардың әдебиеті. Сондықтан байшыл, ұлтшыл әдебиеттің сырын ашып, әдебиеттегі, жалпы көркем өнердегі оның ықпалымен қатты күресу керек» - деген нақты нұсқау берілгенді. Оны орындау үшін, әуелі, қазан төңкерісіне дейінгі қазақ баспасөзіне тағылған нақақ жала, кінәларды (байшыл, ұлтшыл деген) дәлелдеп, жұрттың көзін жеткізу керек емес пе? Осы мақсаттарын орнына келтіру үшін қолдарына түскен деректердің анық-қанығын айқындамай жатып, оңды-солды қажеттеріне жаратуға асыққандары байқалады. Соның нәтижесінде «Қазақ» байлардың қаражатымен жарық көргендіктен солардың сөзін сөйледі, сондықтан байшыл басылым болды деген қорытынды келіп шығады. Оның соңы «байлар, байшыл оқығандар кеңес өкіметіне қарсы шыққанда таптық мақсаты қайшы келген соң қарсы шықты» деген пікір туғызбай қоймайды. «Қазақ» газетінің жарты ғасырдан астам уақыт қараңғы қапаста үні туған халқының құлағына жетпей» құлыпталынып ұсталынып келгендеп тағылған айыптаудың бірі - міне, осы «кінәсі».

Бүгінгі күні де арамызда осындай пікірді, яғни «Қазақ» қалталыларының қаражаты негізінде шығып тұрған деген ойды қолдап қана қоймай, оны тірілтуді мақсат тұтқан зерттеушілер жоқ емес. Мәселен, 1993 жылы қайта тірілген «Қазақтың» 266-санында жарық көрген, Оразайдың Ахметінің Мұхамедрахымы қол қойған «Газеттің шығу тарихынан» атты мақалаға сенетін болсақ, «Қазақ» газеті «... жеке кісілердің жиған қаржы-қаражаты есебінен шығып тұрған. Газеттің шығуына өзге ел игі жақсылары да өз шама-шарқынша үлес қосқан болар, бірақ оның мөлшерін нақты айта қою қиын. Ахмет ишан Оразайұлы берген қаржы бір мың сомның көлемінде» болып шығады. Бұл - бұл ма, осы ой одан әрі өрбіп, екінші бір автордың айтуы бойынша, «Қазақ» газетін шығару идеясы Ахмет Оразаевтікі болғанын, сол Ахмет ауылында Міржақып Дулатов болғанда осы кісі тарапынан идеяның мақұл тапқанын және Оразаев Ахметтің газетті шығаруға қаржы беріп, құрылтайшылық еткенін газет тігіндісі де, Орынбор генерал губернаторлығының құжаттары да дәлелдеп отырғанға»¹ ұқсайды. Бір әттеген-айы, мұны газеттің қайсы тігіндісіне және қандай құжатқа сүйеніп жазып отырғандығын автор нақты ашып айтпай-

ды. Нәтижесінде өзге зерттеушілерді де шатастырып, тура жолдан адастырмай қалмайды. Осыдан келіп»... негізінен «Қазақ» газетінің тікелей дайындығының ауыртпалығын көтергендер Мұстафа Оразаев пен Ахмет Байтұрсынов. Газеттің шығаруына алғашқы дайындықтар басталып, жұмыс қызған шақта Әлихан Бөкейханов Самараға жер аударылған болатын (1909), ал Міржақып Дулатов Семей түрмесінде жатқан-ды»,² - деген күмәнді қорытынды келіп шығады.

Осы пікірлер шындыққа жанаса ма? Жоқ. Қолымыздағы мәліметтер оларды құптай қоймайды. Әсіресе, газеттің қаржы көздері туралы мүлде бөлек тұжырым жасауға негіз береді. Бір әттеген-айы, әлгіндегідей «Қазақ» қазақ қалталыларының қаражатымен жарық көріп тұрды деген пікір қазанын қайнатушылар, тым болмаса, басылым тігінділерінің өзі бұған не дейтініне мән бермеген. Соның салдарынан газет тігінділерінің материалдары мен оны зерттеушілердің (жоғарыдағы) пікірлері, бірінің сөзін бірі қолдамай тұрғандығын байқау көп қиындыққа соқпайды. Бұған көз жеткізу үшін енді деректерге жүгіне отырып әңгіме өрбітейік: «Қазақ» газеті - әуелі, тез ойланып, тез дүниеге шыққан істің бірі. Шығаруға бел байлағанда қолдағы пұлымыз небәрі 750 сом еді», деп жазады А.Байтұрсынов «газеттің бірге толып, екіге аяқ басқан күні» басылым басқармасының атынан оқырманға арнау сөзінде. Мұнда, яғни апталықтың 1914 жылғы 2-ақпанындағы санында жарық көрген бас мақалада жоғарыдағы қалталылар қосты деген қаражат туралы бір ауыз сөз жоқ. Газетке көмек берушілердің әрдайым есімдерін атап, алғыс сезімдерін білдіріп, қолдағы қаржының бір тиынына дейін есеп беріп отырған алаш азаматтарының оларды ұмыт қалдыруы мүмкін емес қой. Олай деуге ешқандай негіз жоқ. Мұны архив деректері де растайды. 1916 жылы Ресей ішкі істер министрлігі рухани істер департаментінің вице-директоры ерекше тапсырмалар чиновнигі Тарановский құпия қатынас хатында «Каспий» газетінің хабарлауына сүйеніп, қазақтар «Қазақ» газетіне өткен жылы 1600 сом ақша жинап беріп, материалдық қолдау жасаған көрінеді деп, бұл деректің қаншалықты шындыққа сәйкес екендігін анықтап, департаментке баяндауын өтінеді. Осы қатынасқа жауап ретінде

жазылған құжатта: «Уведомляю Ваше превосходительство, что редактор газеты «Казах» Ахмет Байтұрсынов начал издавать свою газету 2-го февраля 1913 года имея в своем распоряжении капитал лишь в сумму 750 рублей»³, - деп көрсетіледі.

Бұдан «Қазақ» байлардың қолдауымен, солар бөлген қаражат есебімен шығып тұрды деудің ешқандай қисынсыз екендігі көрінеді. Осы пікірді газет тігінділерінің материалдары да тірілте түседі. Мәселен, басылым жанынан ашылған «Азамат» серіктігінің мақсаттарын түсіндіріп, апталықтың 1913 жылғы 42-нөмерінде оқырмандарға газет басқармасының үндеуі ретінде жарияланған «Алаш азаматтарына» деген мақаладан біраз жайдың сырына қанамыз. «Баспасөздің әуелі керектігін түсініп, білу қажет. Екінші, білгеннен кейін баспасөзбен жұрттың пайдалану жағын ойлап іс қылу керек. Басқа жұрттарға қарасақ, олар мұндай істерді екі түрлі жолмен жүргізіп жатыр. Бір жолы - пұл міндетін пұлы барлар алып, жазу міндетін қалам ұстаушылар алып, істеп жатқан жол. Екінші жолы - баспасөзбен халықтың пайдалануын ойлаған адамдар көп сомалы болмаған соң, аз сомаларын құрастырып, жиып, біріктіріп, күштерін қосып, серіктесіп іс қылып жатыр, - деп бір қайырып алып, мақала соңынан «Ашушылар» деп қол қойған Ахаң мен Жақаң одан әрмен қарай өздерінің жанына батқан біраз шындықтың шымылдығын түреді. - Әуелгі жолмен іс жүргізуге: пұл міндетін көтерерлік қазақтан байлар шықпады. Байлар жомарттық қылмады деп қарап отыруға бола ма? Екінші жолмен іс жүргізуге ойлап тұрмыз. Қазақтың кесек сома шығарарлық байлары аз болғанмен, аз сомасымен, адамгершілігімен серіктікке жарайтын азаматтары аз емес».

Осы жолдарды оқи отырып, «Қазақ» қазақ байларының қолдауымен, солардың қаржысымен шықты, сондықтан да солардың сойылын соқты дейтін пікірсымақтардың да қате екендігін көреміз. Сонымен бірге «А.Оразаев газет шығаруға қажетті қаржының басым көпшілігін жинап берген соң, медресе «Ғалияда» оқып жүрген баласы Мұстафаны «Қазақ» газетінің бастырушысы етіп тағайындады, газет барлық жағынан түгелдей сол кісінің жауапкершілігіне тапсырылады. Газеттің ірге теуіп орнығуына А.Оразаев кейінірек қаржысымен де, мақалаларымен де

көмек көрсетіп отырған»⁴ - деген пікірдің бас-аяғы түгел шынайылыққа жанаса бермейтіндігін айтуды ғылым талап етеді. Осы ойымызды «газеттің аяғын нық бастырып, жүргізіп жібермек» мақсатында ашылған сол «Азамат» серіктігіне кірген алғашқылардың тізімі негізінде жандандыра түскіміз келеді. Осынау абыройлы да азаматтық іске қолдау көрсеткендер кімдер еді? «Қазақтың» 1914 жылғы 56-санында жарияланған тізім бойынша, олардың ішінен бүкіл қазаққа таныс есімдерді тағы да кездестіреміз. Олар: «М.Дулатов, А.Байтұрсынов, Бадрисафа Байтұрсынова, Арғынғазы Боштаев, Ғабдолла Нүсіпбаев, Әлихан Бөкейханов, Мұхаметжан Тынышбаев, Әубәкір Алдияров, Бірмұхамбет Алдияров, Медеу Оразбаев, Қаражан Үкібаев, Шәкәрім Құдайбердиев, Ғабдікен Құнанбаев, Тұрағұл Құнанбаев, Жәмила Бөленова, т.б.». Бұл қатардан жоғарыда аты аталған, қаржылай көмек беріп, газеттің құрылтайшысы болды деген қазақ байларының есімдерін кездестіре алмайсыз. «Азамат» серіктігі қаржы тапшылығынан «Қазақтың» жабылып қалу қаупі артқан тұста, оны аман алып қалу үмітімен қолға алынған соңғы амал болғаны дәлелдеуді тіленбейді. Осындай қиын сәтте, газеттің өмірі саудаға түсіп тұрған кезде қол ұшын бермеген байлардан не үміт, не қайыр? «Серіктікке кіретін азаматтарға лайықталғаны бір басына жүз сом» екен. Осыны ауырсынған ауқаттыларды әкеліп басылымның бас демеушісі, жарылқаушысы етіп көрсеткіміз келеді. Бұл әдеп, әділеттіліктің аулына топырақ шашқандық болып шықпай ма?! Оның үстіне, газеттің шығарушысы осы мезгілден бастап «Азамат» серіктігі деп жазылады да, Мұстафа Оразаевтың есімі аталмайды. Оның «Азамат» серіктігіне мүше болып кірмеуі де ойландырады. Бұл болашақ зерттеушілердің назарында болуға тиісті жай.

Осы орайда, газеттің қаржыландыру көздері туралы өз ой-толғамдарымызды ортаға сала кеткенді артық көрмейміз. Бұлай дегенде, алдымен, «Қазақтың» өзін-өзі қаржыландырған басылым болғандығын айтқан ләзім. Біздіңше, газеттің қаржыландырылу көзі – екеу. Біріншісі, бұл әрі негізгісі – басылымды жаздырып алушылардан түскен қаражат. Екіншісі – газетте жарияланып тұрған жарнамалардың төлем ақысы. Осы ойымызды газеттің 1915 жылғы 139-санында жарық көрген мына материал да рас-

тай түседі. «Газета сомасы екі түрлі ақшадан құралатын еді: бірі - алушылар төлейтін ақша, екіншісі - ығлан (жарнама — С.Қ.) берушілер төлейтін ақша».

Газетке жазылу бағасы «бір жылға - 3 сом, жарты жылға - 1 сом 75 тиын, үш айға - 1 сом» болған. Одан басқа әр саны көтерме сауда бағасымен 5 тиыннан сатылып отырылған. Ал ығлан (жарнама) бағасы: «Бір рет басуға - 1-ші бетте петит жолы 20 тиын, 4-бетте - 15 тиын. Бір реттен артық бағасы келісіуінше» болғандығын газеттің әр нөмерінің мандайшасынан тұрақты орын тепкен хабарландырудан оқып білеміз. Осыған қарап та газет шығынын қандай қаражат көзі толықтырып отырғанын анықтауға болатындай. Қосып-алуды білетін кісіге таралымы 3 мыңнан 8 мыңға дейін жететін басылымның қаражат жағынан өзін-өзі толық қамтамасыз ете алатындай жағдайда болғандығын есептеп шығару көп қиындыққа түспесе керек.

Рас, газетті қаржыландырудың басқа да жолдары қарастырылып отырған. Бірақ олардан ауыз толтырып айтарлықтай жәрдем болмаған. Бұл жөнінде газеттің 139-санында жарияланған мәлімет былайша сыр шертеді: «Бұл екеуінен басқасы (жоғарыдағы екі қаржыландыру көзінен - С.Қ.) әлдеқалай түсетін, болар-болмасы неғайбыл ақша еді. Біздің газетіміздің жоғарғы айтылғаннан басқа «Азамат жарналарынан құралған соммасы бар. Ол - газеттің «алды - дария, арты - жар болған кезінде керек болар деген қосардағы ат сықылды сомма». Демек, бұл да - әлгіндегідей газетке жәрдем қолын созып, қаражат шығынын өтеуге пәлен пұл көмек берді деп жүрген жарылқаушылардың шын мәнінде болмағандығын, ерен жомарттық жасамағандығын айғақтайтын дәлел. Олай болса, ондай ойдың жетегіне ерген зерттеушілер өзі бір шатасып, жұртты екі адастырып, ақиқат алдында қиянат жасап жүргенін ауызға алмай тұра алмаймыз.

Осы жерде мына мәселені де ғалымдар назарына ұсынғанды жөн көрдік. Газет о бастан-ақ жаздырып алушылар қаражаты есебінен жарық көре бастаған деуге толық негіз бар. Бұл жөнінде мынадай дәлел келтіруге болады. «Қазақтың» 1913 жылғы 28-санында М.Дулатовтың «Қай жерде қалай?» деген мақаласы жарияланған. Сонда Жақан: «өткен январь жұлдызының ақырында,

«Қазақ» шықпай тұрып, шығады деген хабар болған соң, Павлодар дуанында жатып «Қазаққа» алушы қарстырдым; 4-5 күннен соң хабарды есіткен Павлодар қазақтары өздері келіп жаздыра бастап, аз күннің ішінде 150-дей алушы болды», - деп хабарлайды. Осыдан екі жайдың шындығына қануға болады. Әуелі, жарық көрмей тұрып-ақ газеттің жаздырып алушылары болғандығын, яғни «Қазақ» солардан жиналған қаражат негізінде басылып шыққандығын айғақтайды. Екіншіден, жоғарыда келтірілген газеттің алғашқы дайындық жұмысына бірі айдауда, екіншісі абақтыда жатқандықтан Ә.Бөксейханов пен М.Дулатов қатыса алмады деген пікірдің шындыққа жанаса бермейтіндігін аңдатады.

Әуелгі мәселені талдағанда алты жылдық ғұмырында «Қазақтың» әрқилы кезендерді бастан өткергенін ұмытуға болмайды. Алғашқы екі жылында, яғни 1913-1914 жылдары жаздырып алушыларының молдығынан (3 мың дана - ол кездің көрсеткішімен жоғары таралым) газет өз шығынын өзі ақтап, қаржы тапшылығына душар болмағандығын байқаймыз. Басылымның басына мұндай қиыншылықтың үйірілуі 1915 жылдың еншісіне тиеді. Осы жылдың басынан газет аптасына екі мәрте шығуға көшеді. «Газетаны жетісіне екі шығарғандағы мақсат жұртпен жиірек тілдесу, көбірек кеңесу, тезірек хабар беру еді», - деп сыр тарқатады бұл жөнінен апталықтың 1915 жылғы 139-нөмірінде басылым басқармасы. Осы игі қадам басылым қызметінің өрісін кеңейтіп, жұмысын жандандыра түседі деп күтілген екен. Алайда, өкінішке қарай, ол керісінше көрініс табады. Қиындықтың үлкені газетті жаздырып алушылар қатарының күрт кемуінен туындайды. Жоғарыдағы апталық жарияланымынан «Бастапқы жылдары газета алушылардың саны үш мыңға жеткен соң, сол шамалы алушылар болып тұрар, бірер мың сом ығланнан түсер, екі мәрте шығаруға тәуекел етіп көрейік деген бір талап еді. Іс орайы ойлағандай болмады. Алушылар һәм ығлан берушілер саны ойлаған шамадан табылмады», я болмаса «Газет алғашқы шыққан жылы алушылар 3 мыңнан астам болды. Келесі жылы 3 мыңға таяу болды. Биыл мың алты жүзге түсіп қалды», - деген жолдарды оқып, соны ұғамыз. Осыған қоса, бұл мәліметтерден мынадай ой қорытындылауға да болатындай, газет алғашқы екі жылында өз шығынын өзі, сырттың

көмегінсіз өтеп тұрған болуы керек. Әйтпесе, екі рет шығаруға тәуекел етпес те еді ғой.

Қолдағы деректерге сүйенсек, газетке жәрдем етушілердің пайда бола бастауы да осы 1915 жылдың еншісінде. «Қазақтың» сол жылғы 30 қыркүйектегі 151-санында алғаш рет газетке көмек берушілердің тізімі жарияланған. Оның алғы сөзінде: «Ойламаған жерден «Қазақ» төтенше шығынға ұшырап, халі ауырлағанын байқаған азаматтар азды-көпті көмек берісті. Бұлар көмектерін әр қайсысы айрықша әр уақытта жіберген еді. Біз бәрін жиып, бір-ақ жариялап отырмыз» деген түсініктеме берілген. Ендеше газетке кім, қанша жәрдем берді деген даулы сұрақтың жауабын осы тізімнен іздеген жөн болар. Оның осындай құндылығын ескеріп, оқырманға қаз-қалпында, толық ұсынғанды жөн көреміз: «Есенқұл қажы Маманов - 100 сом, Ғайнижамал Есенқұл қажы жамағаты - 100 сом; Тәңірберген қажы Тұрысбеков - 429 сом; Айтмұхамбет Тұрысбеков - 100 сом; Хожа Ахмет Маманов - 50 сом; Баймұхамбет Тұрысбеков - 50 сом; Құдайберген Тұрысбеков - 20 сом; Егеубек Жиенбаев - 10 сом; Ғ.Әлібеков - 150 сом; Хұсайын Үкенов - 25 сом 50 тиын; Жолымбет Тұрымбетов - 25 сом; Ерназар Жауқашаров - 20 сом; мұғалім Нығметолла Күзебаев - 15 сом; Нұғман Қанатбаев - 5 сом; Өмірұлы Патешов - 5 сом; Тілеген Бадырақов - 5 сом... Барлығы - 1274 сом 40 тиын».

Осы тізім газеттің бұдан кейінгі 152, 153-сандарында жалғасын тауып, барлығы 255 адамның аты-жөні басылымның қамқоршылары ретінде тарих болып хатталады. Олардың әлеуметтік құрамы әр түрлі. Бұл тізімнің ішінен байды да, қажыны да, орта шаруа мен кедейді де, ақыр соңы студенттерді де кездестіреміз. Демек, «Қазақ» белгілі бір әлеуметтік таптың, немесе топтың құзырындағы емес, жалпыұлттық басылым болды деуге толық негіз бар. Сонымен бірге бұл дерек те жоғарыдағы басылым белгілі бір байлардың қаражатымен жарық көріп тұрды деген пікірлердің қисынсыздығын одан сайын дәлелдей түседі, өйтпесе, ол кісілердің де аты-жөні осы тізімнен орын табар еді ғой.

Қорытындылай келгенде, «Қазақ» газеті шын мәнінде өзін-өзі қаржыландырған басылым болғанына толық көз жеткізе алдық деп санаймын. Басылымның билікке экономикалық тәуелсіздігі

– апталықтың дербестігін, басқаша айтқанда, патшалық Ресей монархиясының қатаң қадағалауына қарамастан, ұлттық мүдде жолынан айнымай, қаймана қазаққа қалтқысыз қызмет етуін қамтамасыз еткен басты құндылық болғанын жоғары бағалауымыз керек. Бұл да бүгінгі уақытта қазақ журналистикасына үлгі боларлық жол деп білеміз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Оразаев Ф.М. Қазақ қайта шыға ма? //Қазақ әдебиеті, 1993, 29-қаңтар.
2. Әбдіманов О. «Қазақ» газеті. - Алматы: Қазақстан, 1993, 36-бет.
3. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы, 151-бет.
4. Жармұхамедов М. «Қазақ» газеті// Қазақ әдебиеті, 1989, 8-қыркүйек.
5. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы, 144-бет.

Азамат Әбілдаев
*Қазақстан Республикасы
Парламенті Мәжілісінің
депутаты, «Ақ жол» ҚДП
фракция төрағасының
орынбасары*

«АЛАШ» ИДЕЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ ЖӘНЕ ХХІ ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДА ЖАҢҒЫРТЫЛУЫ

«Алаш идеясы» – қазақтың мемлекеттік, елдің ұлттық идеясы. Өйткені Алаш - халқымызды бесігінде тербетіп, есейіп ат жалын тартып мінгенде бойына күш-қуат және сенім берген ұлттық идея.

Алаш – ұлттың өзін бөлінбес тұтас жер, яғни территория ретінде сезінуі.

Алаш – ұлттың аспан асты, жер үстінде өз орны бар ел ретінде өз еншісі мен үлесін анықтау характері.

Зиялылардың Алаш атауын таңдауы да жайдан жай емес еді. Алаш жаңа елдігіміздің, байырғы аймағымыздың рәмізі еді. ХХ- ғасырда қазақтың азаматтық тарихында ең ұлы идея қайсы десек, ол – Алаш идеясы деп жауап беруге болады. Бүгінгі тәуелсіздігіміздің негізі де осы идеяда жатыр. Алаш идеясы үшін күрескен кезең – 1907 жылдан 1930 жылға дейінгі 30 жылдай уақытты ғана қамтыған. Аз болса да ғасырға тең уақыт.

Алаштың серкелері Әлихан Бөкейханов, Мұстафа Шоқай, Ахмет Байтұрсынұлы, Халел Досмұхамедұлы, Міржақып Дулатұлы, Халел Ғаббасұлы, Мұхамеджан Тынышбайұлы. Алаш зиялыларының алдыңғы толқыны болып есептелетін осынау тұлғалардың әрбірі мемлекет басқаруға қабілетті еді.

Қазақ тарихында Алаш арыстарының орны ерекше. Олар Қазақ елінің сан ғасырлық даму тәжірибесін, салт-дәстүрін төңкерістік

әдіспен күрт өзгертуді емес, қайта оларды өркениетті елдердің өмір тәжірибесін ескере отырып, одан әрі дамытуды, білім алып, көппен терезе теңестіруін көздеді. Ең алдымен, қазақтың өз атамекеніне ие болуын мақсат етті. Сол жолда күресті. Сонымен қатар елге демократия, білім-білік алып келу үдерісінің бастауында тұрғандар да – солар болды.

Алаш зиялылары – елшілдік пен Отанға адал қызмет етудің рәмізі. Олар – барды көбейтуші, үзілгенді жалғастырушы, жоқты жасаушы.

Алаш қозғалысының тарихи негізгі Ресей отаршылдығының қазақ жеріндегі аса асқынған кезеңінен басталды десек те, Алаш идеясы одан әлдеқайда бұрын өмірге келіп, күні бүгінге дейін елім, жерім деп ұлт болашағын ойлаған әрбір қазақ жүрегінің терең түпкірінен орын тепкен. Өйткені Алаш қозғалысы қазақ қауымындағы отаршылдыққа қарсы бағытталған, прогресске ұмтылған жалпыхалықтық демократиялық қозғалыс еді.

Қазақ халқының үздік білім алған, кең ойлы патриот саңлақтарының пайда болуымен тұңғыш ұлттық Алаш үгіметі құрылып, қазақтың саяси идеясының негізі қаланды. Алаш қозғалысының лидерлері халықтың өзіндік санасын жоғары көтеріп, ұлттық бостандық идеясын ұсынды, қазақ халқының ұлттық мүддесін қорғау бойынша бірізді бағыт ұстанды.

Алаш жетекшілерінің ұлт-азаттық ұрандары сол дәуірдің оқыған талапты, талантты жастарын баурап алды. Туған халқының халін сезіп, біліп өскен өрелі жас буын өкілдері ұлт-азаттық қозғалысы қайраткерлерінің идеяларын қолдап, солармен бірге қимыл жасады. Қозғалысқа қатысты құжаттардан Алаш қайраткерлерінің оларды іске жұмылдырып, қажет жерінде тиісті тапсырмалар беріп отырғандығын байқауға болады. Алаш қозғалысына қатысқан 17-25 жас аралығындағы жастардың ішінен кейін көптеген мемлекет, қоғам қайраткерлері, ақын-жазушылар, ғалымдар шыққаны белгілі.

Алаш қозғалысы совет өкіметі тарапынан терістелгенімен, оның идеялары ұлтжанды азаматтардың жүрегі мен санасында өмір сүріп келді. Оның жарқын әрі бұлтартпас мысалы – тәуелсіздіктің қарсаңында Алаш идеясының қайтадан жаңа күшпен жаңғыруы.

Тарихтан білетініміздей, 1917 жылғы 21-26 шілдеде Орынбор қаласында Бірінші жалпықазақ съезі өтті. Осы съезде Алаш партиясының бағдарламасы жарияланды.

Ал оның негізгі ұстанымдары:

Біріншіден – Ресей демократиялық федеративтік республика болуы керек. Оның құрамындағы әрбір мемлекет тәуелсіз түрде әрекет етеді.

Екіншіден – Ресей республикасында тең құқықтық, тұлға, сөз, баспа, ұжымдар ерікті болады.

Үшіншіден – дін мемлекеттен бөлінеді. Барлық діндер тең құқылы.

Төртіншіден – билік пен сот әр халықтың ерекшеліктеріне сәйкес құрылуы қажет, би мен сот жергілікті халықтың тілін білуі шарт т.б.

Алаш қозғалысының, Алашорда жетекшілерінің аса ірі тарихи еңбегі қазақ жерін сақтап қалуымен байланысты. Осы күнгі Қазақстан Республикасы жерінің тұтастығы мен сақталып қалуында Алаш қайраткерлерінің орасан зор еңбегі бар. Олардың кеңес үкіметінің басшыларымен келіссөздері, әсіресе Ахмет Байтұрсынұлының осы бағыттағы қажырлы еңбегі кейін, Қазақ автономиялық советтік социалистік республикасын құру кезінде осы автономияның аумағын белгілеуде шешуші маңызға ие болған.

Қозғалыс көшбасшысы Ахмет Байтұрсынов: *басқалардан кем болмас үшін біз білімді, бай пәм күшті болуымыз керек. Білімді болуға - оқу керек! Бай болуға - кәсіп керек! Күшті болуға - бірлік керек! Осы керектердің жолында жұмыс істеу керек!* деген еді. Әлихан Бөкейхановтың жобасы бойынша, қазақтың жерінде өндірілген бір уыс жүн сол мемлекеттің азаматтарының үстіне тоқыма болып тоқылып, киілуі керек. Яғни мемлекет толықтай экономикалық тәуелсіздікке қол жеткізілуі тиіс болған. Алаш алыптарының бірі Міржақып Дулатов «Оян қазақ» деп жар салса, Алаштың тағы бір қайраткері Халел Досмұхамедов «*Өз тілін өзі білмеген ел - ел бола алмайды. Тілінен айрылған жұрт - жойылған жұрт*»- депті. Уақытынан оза туған Алаш қайраткерлерінің идеялық мұрасын терең зерттеп, бүгінгі күннің қажетіне жаратып, олардың ісін жалғастырған абзал.

«Алаш» партиясының, Алашорда үкіметінің құрылуы мемлекет үшін қажетті саяси, әлеуметтік, экономикалық және құқықтық атрибуттарды қалыптастыруды қажет етті. Алаш қайраткерлері бұл салада да өнімді еңбек етті. Олардың қазақ ұлтын ұйыстырудағы, оятудағы бірнеше жылдық пәрменді әрекеттерінде жоғарыда аталған қажеттіліктер көрініп жатты. Мемлекеттің іргесін қалау мәселелері жазған еңбектері мен атқарған істерінен айқын аңғарылып жатты.

Алаш қайраткерлерінің облыстық, уездік сиездер мен комитеттерді, жалпықазақ сиездерін ұйымдастыруы, сол тұстағы Уақытша үкіметпен келіссөздері, бағдарлама дайындауы, қаулы-қарарлар қабылдауы – олардың қаншалықты дәрежеде саяси өте сауатты қайраткерлер болғандықтарын көрсетеді.

Алаштықтар Қазақстанның сол тұстағы шаруашылық жайын саралай отырып, соған орай экономикалық дамудың бірқатар жолдарын да мегзеді. Бір қызығы, сол кезеңде олар Қазақстанның астанасы жөнінде де орынды мәселе көтерді. Айталық, *1905 жылғы Мұхаметжан Тынышбаев пен Халел Досмұхамедсзтер «Ақмоланы астана жасаймыз» деген идея көтерді. Сонымен қатар олар 1917 жылы Семейді «Алаш астанасы» деп жариялап, оған «Алаш» деген атау берді.*

«Алаш» партиясының бағдарламасында көрсетілген ел басқару жүйесі, жастардың білім алуы, ұрпақ тәрбиесі, ұлттар теңдігі, азаматтардың құқы мен бостандығы жөніндегі ұстанымдар тәуелсіз қазақ мемлекетінің саясатымен сабақтас жатыр. Сол себепті Алаш көсемдерінің өмірінен өнеге, тірлігінен тағылым алып, Алаш мұратын ұлт мұраты ретінде тануымыз керек. Алаш идеясы – ұрпақтың бойына отаншылдық пен мемлекетшілдік идеясын сіңірудің басты құралы болуы керек.

Алаш партиясының бағдарламасы бойынша «Үкімет басында Құрылтай жиналысы, оның арасында Құрылтай жиналысы мен Мемлекеттік Дума белгілі мерзімге сайлаған президент тұрады» делінген. Алаш зиялылары Құрылтай жиналысы немесе бүкіл халық сайлап қойған өкілдер жиналысы мемлекет басында тұрады деп есептеді. Бұл идеяның «негізі, халық мемлекеттегі ең жоғары күш, биліктің нағыз қайнар көзі» деген мәні бар. Сондықтан да

Құрылтай жиналысы тұрақты орган емес, ол мезгіл-мезгіл сессия түрінде жұмыс жасайды. Себебі оның сессиялары арасында билік тұрақты орган Президенттің қол астында болады.

XX ғасырдың басында Президенттік басқарудағы мемлекеттердің әлемде санаулы болғандығын ескерсек, Алаш зиялыларының мемлекет басқару ісінде қаншама озық ойлы, тұрпатты, құқықтық мемлекет құрудың алғышарттарын жасағандықтарына көзіміз жетеді. Қазақстан Республикасында мемлекеттік тетіктер өркениетті елдердің озық тәжірибелерін пайдалана отырып, өтпелі кезеңнің ерекшеліктері мен саяси, ұлттық жағдайларға байланысты қалыптасып құрылды. Осыған қарай мемлекеттік тетіктің құрамында Президент ерекше орын алды. 1991 жылдың 1 желтоқсанында Қазақстан халқы тұңғыш Президентін сайлады. Осыдан келіп қарасақ, Алаш қайраткерлерінің «мемлекеттің басшысы Президент» деп тұжырымдауын өмірдің өзі дәлелдеді.

Осыдан ғасырға жуық уақыт бұрын Алаш қайраткерлерінің Қазақ автономиясын құрып, тәуелсіз мемлекет идеясын туғызған өршіл рухын еліміздің көк туын желбіретуші тұңғыш Президентіміз Н.Ә.Назарбаев одан әрі жүзеге асырып отыр деуімізге толық негіз бар.

Алаш арыстарының Лениннің өзіне қол қойдырып бекіттірген құжаты болғанын білесіздер. Ол: «Алаш арыстары «биыл Қазақстанның мемлекеттік шекарасы бекітілді. Автономиялы мемлекет болып жарияланады. Одақтас республикалардың кез-келгені қалаған уақытында мемлекет ретінде бөлініп кетуге құқылы», - деп Ленинге қол қойғызған. Осы идеяны орыс, украин, беларусь секілді мемлекеттер қолдаған. Сол статъяны пайдалана отырып біз 1991 жылы тәуелсіздік алдық.

Бұл аталғандар қазақ елінің азаттығын аңсаған Алаш ардақтарының қызметінен бірер мысалдары ғана.

Алаш зиялыларының қазақ даласында ұлттық идеяны негіздегені жөнінде Елбасы Н.Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» кітабының «Алаш мұрасы және осы заман» атты тарауында: «XX ғасырдың басында ұлттық бірлікті нығайту идеясын алға тартқан рухани-зерделі игі жақсылар қазақтың ұлттық идея-

сын жасау міндетін өз мойнына алды. Олар қоғамның түрлі тарабынан шыққандар, әрі ең алдымен дәстүрлі дала ақсүйектерінің өкілдері еді. XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамында зиялы қауым қалыптасуының ұрпақтар эстафетасы сияқты сипаты болғанын атап айтқан абзал»,- дейді.

Қазақтың елдігі мен тұтастығын аңсаған Алаш қайраткерлерінің идеясы бүгінде іске асты. XX ғасырдың 90-ыншы жылдарының басында тәуелсіз мемлекетіміздің іргетасы қаланды. Олардың еліміздің тәуелсіздігін ту стіп, XX ғасырда Қазақ елін өз алдына дербес те егемен мемлекет ретінде көргісі келген ізгі де жасампаз ниеттері тек XX ғасырдың соңында ғана жүзеге асты.

Бүгінде халқымыздың қажырлы еңбегінің арқасында әлеуметтік әл-ауқатымыз артып, инновациялық даму жолына түстік. Ұлт болып ұйысып алдымызға қойған мақсаттарға жетуде қастерлі тәуелсіздіктің құны жолындағы құрбандарын ұмытпай, оларды үлгі ету арқылы күш-қайратқа және рухани бірлікке ие бола аламыз. Алаш ардақтыларының аманатын ұлықтау мақсатында жұдырықтай жұмылып, түрлі маңызды іс-шараларды ұйымдастыруды жоспарлап отырмыз.

Әрбір ұрпақ қай заманда да өмірді жаңадан бастап кете алмайды, ол өзінен бұрынғыдан қалған мұраның иесі, өзінің тәрбиесімен, қалыптасқан мәдениет, дәстүр, ойлау деңгейімен оған тәуелді.

Заманында бар қазақтың қамқорына, сүйенішіне айналған «Алаш» партиясының саяси тұжырымдамасына, алашордашылардың саяси өмір жолы мен қызметіне қарап отырып, сол дәуірдегі саяси, экономикалық, әлеуметтік мәселелердің бүгінгі таңда да өзектілігін жоймағанын байқайсыз. Қазақ халқының азат ел ретіндегі тағдыры, тарихы, мемлекеттік дербестігі, жері мен шекарасы, тілі мен діні туралы мәселелер арада ғасырға жуық уақыт өтсе де, күн тәртібінен түскен жоқ. Алаш арыстарының өмір жолы, өмірбаянын, күрес жолын көрсетудегі басты мақсатымыз – 20 жылда мемлекеттіліктің негізін қаладық. Ендігі мақсат – мемлекетшілдікті, азаматтық сана сезімді орнату. Осы Алаш арыстарының қызметі соған үлгі, соған негіз болады деп ойлаймыз.

Бүгінде Қазақстанның «Ақ жол» демократиялық партиясы «Алаш» қозғалысының ізбасары болып отыр. Бұл туралы 2011

жылдың 2 шілдесінде «Ақ жол» партиясының жаңа көшбасшысы болып сайланған Азат Перуашев «Ақ жол» ҚДП ҮІІ съезінде «Ақ жол» партиясы кешегі «Алаш» партиясының рухани ізбасары ретінде Қазақ елі тәуелсіздігін ту етіп көтерген партия. Қазақтың бостандығы үшін күрескен Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов сияқты ұлы тұлғалар бастаған ізгі жолды жалғастырып отырған партия. Менің ойымша, «Ақ жол» партиясы қазақтың ХХІ ғасырдағы «Алаш» партиясы болуы тиіс. Кім не десе, о десін, Алашорда тарихы - азат елдің өткен тарихы. Мұны естен шығармауға тиіспіз», - деді

«Алаш» партиясы рухына, әлемдік тәжірибеге, Қазақстан Республикасының Конституциясына, сүйенген ақжолдықтар ұлт саясаты тұжырымдамасын дайындады. Ол қазақ және орыс тілдерінде дайындалып, «Ақ жолдың» басқару органдары мақұлдап, тұсаукесері өткізілді, баспасөзде жарияланды, елге таралды.

ҚР Парламенті Мәжіліс сайлауынан кейін «Ақжол» партиясының мәртебесі өзгерді: партия Парламентке өтіп, 8 орын алды. Содан Парламент мінберінен де Алаш идеясын қолдайтын мүмкіндік туды.

Алаш идеясы – бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның да басты идеяларының бірі болуы тиіс. Осыған орай, ақжолдық депутат Нұрлан Жазылбеков Қазақстан Республикасының Премьер-Министрі Серік Ахметовке депутаттық сауал жолдады.

«Биылғы желтоқсанда Алаш партиясы мен Алашорда үкіметінің құрылғанына 95 жыл толады. Ал Алаш идеясын жаңғырту - «Ақжол» партиясының басты бағыттарының бірі болып келеді. Өйткені Алаш арманы – бүгінгі Тәуелсіз Қазақстан! Ендеше біз, әрбір азамат осы жүз жыл бұрынғы ұлттық ұлы идеялардың бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның да негізі ретінде берік орнығуына мүдделі болуға тиіспіз. Өйткені Алаш идеясы - ұлттық идеология! Ол отаншылдыққа, мемлекетшілдікке, бірлікке үндейді.

Ендеше біз бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның бастауында тұрған, елімізді алғаш ұлттық санаға көтерген Алаш арыстарын ардақтауды неге кешіктіреміз.

Алдағы Алаштың 95 жылдығын Үкіметіміз қалай атап өткелі отырғаны туралы хабарлауыңызды сұраймыз», - деген хат

соңына «Ақ жол» ҚДП парламенттік фракциясының депутаттары түгелдей қол қойды.

Сонымен қатар Қазақстанның «Ақ жол» демократиялық партиясының Мәжілістегі депутаттық фракциясы қоғамдық ұйымдар өкілдерімен кездесу өткізді. Онда «Алаш» мұрасын, қазақ халқының тағдыры мен тарихын, ұлттық мүддесі мен ұлттық құндылықтарын, тілі мен ділін сақтап, жаңғыртып, дамыту жайы кеңінен талқыланды. Мемлекет, қоғам алдында тұрған өзекті мәселелерді бірлесіп шешудің жолдары қарастырылды. Бұл кездесу «Ақ жол» партиясы мен ұлттық-патриоттық күштер арасында орнаған қарым-қатынастың, ынтымақтастықтың заңды жалғасындай болды. Оған қатысушылар «Ақ жол» партиясының мемлекетшіл, ұлтжанды бастамаларына әрдайым қолдау білдіретіндерін жеткізді.

2017 жылы Алашорданың 100 жылдығына дейін бұхараға да, билікке де Алашорданы Алаш арыстары әруағына лайық абыройлы да көлемді, мағыналы да тәрбиелі ұлықтау қажет екенін ұғындыра беруіміз керек. Ол үшін нақты қадамның бірі ретінде «Ақ жолдықтар» жыл сайын 13 желтоқсанда Алашорда күніне арналған ірі ағарту шараларын республиканың барлық аймақтарында өткізетін болады. Сол арқылы қоғамдық санада «Алашорда күнін» қалыптастыруға тырысады. Болашақта бұл күнді қазақ тарихындағы ұлы оқиға ретінде - ресми түрде аталып өтетін датаға айналдыру қажет. «Ақ жол» партиясы оқта-текте айттылып жүрген Астанада «Алашорда» аллеясын ашып, онда Алаш қайраткерлерінің ескерткіштерін орнату мәселесінің түбегейлі шешім табуының жолдарын да қарастырады.

Тұтастай алғанда, «Ақ жолды» халық үшін атқарып жатқан, алда атқаратын іргелі істерінде Алаш арыстарының мұқалмас рухы жігерлендіріп, жаңа жетістіктерге жетелей беретініне сенімдіміз. Алаш жеке ұйымның немесе жеке партияның ғана меншігі емес, Алаш – бүгінгі Тәуелсіз қазақстанның бастауында тұрған алғашқы толыққанды үкімет пен саяси партия.

Ең алдымен мектеп оқулықтарында жеткілікті көлем берілуі керек. Елімізде Алаштың ескерткіштері орнатылуы тиіс. Кітаптар мен фильмдер көптеп шығарылып, мектептерді қамтамасыз етуі

керек. Жоғары оқу орындарында Алаш идеясын оқыту жүйеге айналуы керек. Алаш оқулары жолға қойылып, еліміз бойынша қанат жаюы тиіс. Алаштың ордасы болып, Алашқала аталған қазіргі Семейдегі Ертіс өзенінің сол жағалауындағы Алашорда үкіметі мен Алаш партиясы тұрған үйге ескерткіш тақта орнатылып, ол үйді мұражайға айналдыру кезек күттірмейтін мәні зор мәселе.

Қорыта айтқанда, Алаш идеясы—бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның да басты идеяларының бірі болуы тиіс.

Ал бүкіл қазақ даласын осыдан бір ғасырдай уақыт бұрын Алаш рухына бөлеген ұлы қазақтар аманатының жөні бөлек. Біздің ата рухы алдындағы адалдығымыз бен перзенттік парызымыз Алаштың аманатын санамызға сіңіру, соған лайық еңбек ету, өткенге құрмет көрсету. Ал құрметтің негізгісі - Алаш идеясын ұрпақ бойына сіңіру. Алаш идеясы - ұлтты біріктіруші, тұтастырушы идея ретінде қашан да қазақпен бірге жасайды. Алаштың жолы, Алаш қайраткерлері қалыптастырған ұлттық санамызды жаңғырту сапары - бүгінгі тәуелсіздігімізді тұғырлы етер берік ұстындардың бірегейі болатынын естен шығармағанымыз абзал.

Алаш идеясы — қазақ идеясы. Демек, «Керегеміз — ағаш, ұранымыз — Алаш» дейтін біз үшін ол әрқашан қазақ идеологиясының темірқазығы болып келді, бола береді де.

Анарбек Орман
*«Ақ жол» ҚДП төрағасының
орынбасары, партияның
Оңтүстік Қазақстан облысы
бойынша филиалының
төрағасы*

АЛАШ КӨТЕРГЕН ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРДІҢ БҮГІНГІ КҮНМЕН ҮНДЕСТІГІ

Алаш қозғалысы – 20 ғасырдың алғашқы ширегінде Ресей империясының отарлық билік жүйесіне қарсы бағытталған ұлт-азаттық қозғалыс. Ғасырдың бас кезінде қазақ қоғамында мүлдем жаңа жағдай қалыптасты. Ресейлік әскери-монархиялық басқару жүйесі, қазақ жерінің орыс мемлекетінің меншігі етіп жариялануы, осыған орай ішкі Ресейден қоныс аударушылар легінің күрт өсуі, қазақ бұқарасының зорлықпен егіншілікке жарамды жерлерден ығыстырылуы, дәстүрлі қазақ шаруашылығының терең дағдарысқа ұшырауы сол қалыптасқан жағдайдың нақты көріністері еді. Сол кездегі қазақ қоғамы дамуының күн тәртібінде қазақ халқының ұлт ретінде жоғалуы, не өзін-өзі сақтауы үшін күреске шығу мәселесі тұрды. Бірақ ендігі уақытта жеке батырлар бастаған қол түзіп, қару асынып көтеріліске шығу нәтиже бере қоймайтын еді. Қалыптасқан жаңа саяси ахуалға лайық жаңа күрес құралдары, әдіс-айла қажет болды, ең негізгісі халыққа оның алдында тұрған негізгі мақсат-мүдделерін түсіндіріп жеткізетін, сөйтіп оны заман талабына сай күрес құралдарымен қаруландырып, азаттық үшін қоғамдық қозғалысты бастап кете алатын мүлдем жаңа саяси-әлеуметтік күшке сұраныс үлкен еді. Ал ондай саяси күштің қалыптасып келе жатқанын 1905- 07 жылдардағы оқиғалар көрсетіп берді. Ол

күш — сан жағынан аз болғанымен, бірақ саяси күрес қазанында қайнап, тез ысыла бастаған ұлттық интеллигенция болатын.

Осы бірінші орыс революциясы жылдары ұлттық зиялылар кейін Алаш қозғалысы атанған қоғамдық қозғалыстың негізін қалады. 1905 жылы Қоянды жәрмеңкесінде дүниеге келген Қарқаралы құзырхаты (петициясы) оның бағдарламалық құжаты болатын. Осы мезгілден бастап Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынұв, М.Дулатов жетекшілік еткен ұлттық зиялылар жаңа өрлеу ала бастаған ұлт-азаттық қозғалысқа нысаналы сипат беру үшін газет шығару, азаттыққа үндеген кітаптар бастырып тарату, Мемлекеттік Дума жанындағы мұсылман фракциясы жұмысына, жалпыресейлік мұсылман, түркішілдік қозғалыстарға атсалысу сияқты қазақ қоғамына бейтаныс күрес әдістерін игере бастады. Ал 1911 жылдан шыға бастаған «Айқап» журналы, 1913 жылдан жарық көріп, жалпыхалықтық басылымға айналған “Қазақ”, оның артын ала өмірге келген “Бірлік туы”, “Сарыарқа”, “Ақжол” газеттері ұлт-азаттық күрес идеологиясының қалыптасуына қызмет етті. Алаш қозғалысының басты мақсаты — қазақ елінің өзін-өзі басқару, яғни ұлттық мүддесін қорғай алатын мемлекеттік жүйе құру құқын метрополияға мойындату, түбінде дербес мемлекет құру, қазақ жерлеріне ішкі Ресейден қоныс аударуға шек қою, әлемдік озық тәжірибені пайдалана отырып, дәстүрлі мал шаруашылығын өркендету, сонымен қатар егіншіліктің, өнеркәсіптің дамуын қамтамасыз ету, рыноктық қатынастарға жол ашу, жеке адам құқын және басқа демократиялық принциптерді қадір тұту, ұлттық мәдениетті өркендету, оқу жүйесінің, тілдің дамуына қажет шарттар түзу болды. Бірінші орыс революциясы жылдарынан бастау алатын Алаш ұлт-азаттық қозғалысы 1917 жылы ақпан және желтоқсан айлары аралығында өзінің шарықтау шегіне жетті. Осы жылдың жазы мен көктемінде Қазақ мемлекетінің пайда болуы, күзіне қарай Алаш партиясының, ал соңына қарай Түркістан автономиясы (Қоқан автономиясы) және Алашорда үкіметтерінің құрылуы бұл қозғалыстың нақты нәтижелері болатын. 1917 жылы пайда болған бұл саяси құрылымдар большевиктер тарапынан күшпен таратылғанымен, ұлт-азаттық қозғалыс күштері саяси күрес сахнасынан бірден кете қойған жоқ. Мемлекеттік

тәуелсіздік, жер және кезінде алаш зиялылары күн тәртібіне қойған қоғамдық-саяси басқа да мәселелерді басты талабы етіп, ұлт-азаттық қозғалыс жаңа сипатта Т.Рысқұлов, С.Асфендияров, С.Қожанов, С.Садуақасов, Ж.Мыңбаев қызметінде одан әрі өрши түсті.

Елде тоталитарлық жүйе біржола орнағаннан кейінгі уақытта енді ол жаңа саяси жағдайға байланысты шетелдік эмиграция күшімен жүргізілді. Мұстафа Шоқайұлының қызметі, оның басшылығымен Берлинде 10 жыл бойы (1929-39) шығып тұрған “Яш Түркістан” журналындағы материалдар соның айғағы еді. Негізгі мақсаты — ұлттық бостандық болған Алаш қозғалысы көрші түркі, мұсылман халықтарымен күш біріктіруге тырысты. Сөйтіп, 20 ғасырдың алғашқы жылдарынан бастау алатын Алаш ұлт-азаттық қозғалысы 30 жылдарға дейінгі тарихи кезеңді қамтыды. Кеңестік тоталитарлық билік алаштық атанған аға буын зиялылардың ең белсенді бөлігін, сондай-ақ олардың кеңестік-партиялық қызметтегі ізбасарларын қуғын-сүргінге ұшыратып, жауыздықпен жазалады.

Сіздерге жақсы таныс, 1917 жылы шілде-тамыз айларының өліарасында Жалпықазақтық I құрылтай шақырылып, «Алаш» партиясы тарих сахнасына шықты. «Алаш» партиясының ұлттық ұстанымы бес түрлі тұжырымға негізделді.

Бірінші ұстаным: жер, жер және жер. Жерсіз Отан жоқ. Әлихан Бөкейхановтың ұйғарымы бойынша: «Қазақтың байырғы жерін қашан қазақтар өз бетінше ғылым мен техникаға сүйеніп толық игерілмейінше, жер жекеменшікке де, қоныстанушыларға да берілмейді». Яғни, жер – Отан, ал Отанды сатуға да, жекеменшікке айналдыруға да болмайды. Сол жер үшін әр қазақтың намысы жыртылып, ол жерге әр қазақтың қаны мен тері төгілген деген тұжырымға саяды.

Екінші ұстаным: жердің астындағы, үстіндегі, аспанындағы барлық игілік қазақ мемлекетіне қызмет етуі керек. Ә.Бөкейхановтың айтуы бойынша: «Оның әрбір түйір тасы әр қазақтың өңіріне түйме болып қадалу керек» болатын. Яғни, бұл «өз жерінің игілігін әуелі өз елі игілігіне айналдырсын, одан асса ғана жатқа салауат» деген емеурінді танытады.

Абай данышпанның:

«Өздерінді түзелер дей алмаймын,

Өз қолыңнан кеткен соң енді өз ырқың» дегеніндегі «ырық» – осы ырық. Өз жеріңнің астына, үстіне, аспанына иелік ете алмасаң, ырықтың кеткені сол емес пе?!.

Үшінші ұстаным: Ә.Бөкейхановтың жобасы бойынша, Қазақтың жерінде өндірілген «бір уыс жүн сол мемлекеттің азаматтарының үстіне тоқыма болып киілуі керек, яғни толықтай экономикалық тәуелсіздік пен бірлікке қол жеткізуге ұмтылуы тиіс».

Тағы да сол Абайдың: Бірлік – ақылға бірлік, малға бірлік емес. Малынды беріп отырсаң: атасы басқа, діні басқа, күні басқалар да жалданып тірлік қылады. Бірлік сатылса – антұрғандықтың басы осы. Ағайын алмай бірлік қылса керек» дегендегі бірлік – осы экономикалық бірлік. Ал біздегі сатылмайтын құндылық – тек жалданып тірлік құру» ғана болып қалды.

Төртінші нысана: қазақ мемлекетінде мемлекет құрушы ұлттың тіл, дін, діл үстемдігі болуы керек, яғни, Х.Досмұхамедовтің пайымдануына жүгінсек, «ұлттық мәдениет үстемдігі сақталуы тиіс» болатын. Қазір Елбасымыздың ұстанып отырған ұлтжанды саясаты да осы Алаш тарландарының идеясына үндес келіп отыр.

Бесінші, түпкі мақсат, тәуелсіз ғылымға, ұлттық салт-дәстүрге негізделген заңға сүйене отырып, Жапонияның үлгісіндегі ұлттық-демократиялық мемлекет құру еді. Яғни, тағы да сол Х.Досмұхамедовтің пайымдануына жүгінсек, «тәуелсіз сот құрылымы болады, тең және туыстық қарым-қатынастарды қамтамасыз ететін одақтық қағидаттар (заң) жасалады.

«Ақ жол» ҚДП-ның басты ұстанымы біртұтас Алаш идеясы екені жұмысымызды, алдағы жоспарларымызды айқындай түседі. Дәл қазір «Ақ жол» партиясы кешегі Алаш қозғалысы жетекшілерінің көтерген мәселелерін одан әрі жалғастыруы керек. Осы ретте партиямыздың қазақтың аса көрнекті қайраткерлерімен көзқарасы үндесіп жатқаны бізге қуаныш сыйлап қана қоймай, күш-қуат береді. Мағжан Жұмабаев, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Әлихан Бөкейханов бұл ретте біздің рухани көсеміміз болып қала береді. Бөкейханов ұйғарымы бойынша біз де Жер-Ана

үшін күресуіміз керек. Жердің бетіндегі және астындағы барлық байлық қазақ мемлекетіне қызмет етуі тиіс. Әлихан «Қазақтың жерінде ондірілген бір уыс жүн сол мемлекеттің азаматтарының үстіне тоқыма болып киілуі керек» деді. Осы ретте бізде тоқыма кластерін дамытуда көптеген істер күтіп тұр.

Ұлттық тіл, дін, діл үстемдігі – бұл мемлекет құрушы ұлттың басты қағидасы. «Ақ жол» ҚДП мемлекеттік тіл жөнінде де білек сыбана күресіп келеді. Біздің облыста тікелей партия күшімен 10 адам мемлекеттік тіл үйрену курсына оқып шықты.

Ұлттық салт-дәстүр – қазақ тұтастығының ұстыны, тірегі. Бұл бағытта бабалар аманатына қашан да адал болуымыз керек. Ұлттық намыс, ұлттық рух, ұлттық сана ғана бізді сақтап қала алады. Ұлттық рух өлсе – мемлекет қуатты бола алмайды. Намысымызды қолдан бермейік.

Рыноктық қатынастарға жол ашу, өнеркәсіптің дамуын қамтамасыз ету – бұл сайып келгенде кәсіпкерлікті қолдау арқылы жүзеге асады. Ақжолдықтардың ақжолтай міндеттерінің бірі – кәсіпкерлікті, кәсіпкерлерді қолдау. Бұл ретте біз кәсіпкерлер партиясы деген ұғымнан алшақ тұрмауымыз керек. Елбасымыздың өзі шағын және орта бизнес – мемлекет дамуының негізі деп санайды. Ендеше, Елбасы саясатын қолдау да біздің де негізгі парызымыздың бірі. Кейбіреулер байбалам салып жүргендей «Ақ жол» тек кәсіпкерлердің партиясы болып қалмайды, біздің айқын жолымыз бар. Ол – біртұтас Алаш идеясы. Алаш идеясы – қазақ мемлекетінің қуаттылығын қолдайды. Ендеше, түкке түсінбей бізге тас лақтырушыларға осы мәселені талдап түсіндірер кез жетті. Сонау 1917 жылы алғашқы құрылтайын шақырып, «Алаш» партиясы тарих сахнасына шығып, қазақ үшін қажет түйінді мәселелерді қозғап жатса, сол айтылғандар күні бүгін де маңызын жоғалтпаса, ендеше біз Алаш жолынан ауытқымауымыз керек. Өзімізді «Алаш» партиясының ізбасары деп танитын бізге солардың идеяларын жаңғыртудан артық міндет жоқ.

Биыл «Алаш» қозғалысының 95 жылдығы. «Алаш» көсемдерінің бірі Ахмет Байтұрсыновтың да 140 жылдығы. Алда – «Алаш» қозғалысының 100 жылдығы қатар келмек. Сондықтан да мен мына мәселелерді ұсынамын:

Біріншіден, Алаш арыстарының рухын жас ұрпақ бойына сіңіру үшін Алаштың ілімін қолға алуымыз керек.

Екіншіден, «Алаш» партиясы мен Алаш қозғалысы көтерген мәселелерді жілікше шағып, жан-жақты үйренгеніміз жөн. Осы орайда, партия мемлекеттік тілде оқулар ұйымдастыруына болар еді.

Үшіншіден, бес жыл көзді ашып-жұмғанша өте шығады. Жүз жылдыққа дайындықты дәл қазір бастауымыз керек. Қадау-қадау мәселелерді іріктеп, негізгі идеяларымыздың тұтқасы ретінде көтергеніміз дұрыс.

Төртіншіден, жүз жылдықтар тоғысындағы торқалы тойды ең бірінші ақжолдықтар бастауы керек деп санаймын.

Бесіншіден, әрбір облыстағы филиалдарға Алаштану бұрыштарын ұйымдастырғанымыз жөн.

Алтыншыдан, партия өмірінен жазылған мақала, очерктерге бәйге жарияласақ, артық болмайды. Осы еңбектерді топтастырып кітап етіп бастыру – партия беделін арттыра түсер еді.

Жетіншіден, жалпы түрікшілдік идеясы дәл қазір ең өткір мәселе ғой деп ойлаймын. «Түркі тілдес түгел бол!» деп алаштықтар босқа айтқан жоқ. Президентіміз де бүгінде түркі тілдестердің достық одаққа бірігуін көтеріп жүргені тегін емес. Жаһандану жұмырына жұтылып кетпеу үшін бізге тастүйін бірлік қажет. Біз сыртқы жаулардан сақтанғанда ғана саяси мүдделерімізге жетеміз. Ұлт мүддесі сақталады. Ал, алаштықтар осы ұлт мүддесі деп жандарын пидә еткенін сіздер жақсы білесіздер.

Сегізіншіден, патшалық Ресей өкіметін басқарған Петр Столыпиннің биылғы 150 жылдық тойына орай оның ескерткішін орнату үшін мерейтой ұйымдастырушылары «кемінде бір айлық жалақы аударуымыз керек» деп шешті. П.Столыпин мұраларын зерттеу қорының президенті Павел Пожигайл аз уақытта 6 миллион рубль жинады деп алғашқы күндері-ақ жар салды. Дәл осы П.Столыпиннің жер туралы саясатына Әлихан Бөкейханов пен Ахмет Байтұрсынов қарсы шығып, қазақ жерін жанын салып қорғады. Елді патша өкіметінің арбауына түсіп қалмауға шақырып, жарғақ құлақтары жастыққа тимей жұмыс жасады. Міне, осындай абзал азаматтарға арнап ескерткіш салуға ұлтарактай жер неге

табылмайды? Ахаңа құрмет көрсету, Астанадан үлкен ескерткіш тұрғызу ісіне қазірден кірісуіміз керек. Әрбір облыстан Алаш ардақтыларына арнап ескерткіштер, мұражайлар салу бүгінгі күннің кезек күттірмес міндеті.

Тоғызыншыдан, «Қазақстан тарихы» оқулығында Алаш қозғалысы жөнінде тым жұтаң жазылған. Сондықтан, мектеп оқушылары Алаш ардақтылары хақында тым аз біледі. Осы орайда, оқулықтардағы олқылықтың орынын толтыруымыз керек. Кітаптар, оқулықтар, зерттеулер жазылып, қысқаметражды фильмдер түсіріліп, жоғары оқу орындары мен мектептерге таратылса құба-құп болар еді. Шымкенттегі саяси қуғын-сүргін құрбандарына арналған мұражай басқа да облыс орталықтары мен қалаларынан, аудан орталықтарынан салынса артық болмас дейміз.

Назар аударып тыңдағандарыңыз үшін рахмет!

**Жуланова Людмила
Аркадьевна**
*Заместитель
Председателя ДПК «Ак жол»*

ПРОГРЕССИВНЫЙ ХАРАКТЕР СОЦИАЛЬНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ ПРОГРАММЫ ПАРТИИ «АЛАШ»

1. Социальная основа национально-освободительного движения.

Для того, чтобы глубже понять процессы, происходящие сегодня, важно взглянуть на период жизни казахского народа, прошедшего сквозь политические, культурные, идеологические испытания.

Зародившееся в 1905 году движение «Алаш», в 1917 году трансформировалось в партию «Алаш». Движение имело широкую социальную основу. Ядром национального движения в казахском обществе стала национальная интеллигенция. Их устремления получили наиболее концентрированное выражение в программных документах и практической деятельности партии «Алаш». Обладая знаниями родной, восточной, русской, европейской культуры казахская интеллигенция не только сформировывала идеологию национально-освободительного движения начала XX века, но и обозначила основные ориентиры социальной политики.

2. Базовые ценности социальной модернизации в Программе партии «Алаш».

В 1917 году в газете «Қазақ» печатается программа партии «Алаш». Реформаторский характер основного документа партии нашел свое отражение в постановке социально-экономических,

культурно-просветительских, религиозных и иных вопросов. «Алаш» отстаивает справедливость, поддерживает бедных, заботится о повышении благосостояния народа, ведет народ по пути прогресса.

Проблемы просвещения, образования, земли, переселенцев, этноса, религии, женщин и детей, власти, языка вначале поднимались ими с позиций социализации казахов, а затем с позиций создания суверенного государства. В проекте нашли свое выражение вековые чаяния казахского народа.

Из 10 пунктов программы половина обращена к социальной сфере:

1) (п.3) Основное право, равноправие, неприкосновенность личности, свобода слова, печати.

Все народности без различия религии и без различия пола уравниваются в своих правах (свобода собраний, свобода выбора, объединений и открытия их, свобода слова, печати, неприкосновенность личности).

В программе отмечается: «Партия Алаш-Орды добивается, чтобы на таких должностях как бии, волостные и аульные управленцы, работали люди, радеющие о народном благе. Кандидатуры для работы в земских управах и милиции предлагаются на обсуждение народу.

Первый казахский общественно-политический и литературный журнал демократического направления «Айқап» и газета «Казах», в отличие от предшествовавших изданий на казахском языке, затрагивали широкий круг вопросов общественной жизни: культуру, литературу, образование, достижения науки и техники.

При этом издатели газеты «Казах» призывали «...всеми силами и средствами стремиться к просвещению и общей культуре» для чего первым долгом обязаны были заняться развитием литературы. Консолидации этнокультурной элиты и популярности в массах способствовали также учрежденный при газете по инициативе Дулатова фонд помощи казахским студентам из вузов Петербурга, Варшавы, Стамбула, Парижа, Берлина.

Алашевы четко обозначили своё отношение к коррупции и взяточничеству, не приемля и осуждая эти негативные явления.

2) (п.4) Религия отделена от государства, все религии равноправны, казахи имеют свой муфтият.

Относительно религии алашевцы считали необходимым её отделение от государства. Все религии равны. Пропаганда религиозного верования не запрещается. Предоставляется свобода исповедовать или не исповедовать религию. Казахское общество имеет самостоятельное муфтийство. Бракосочетание, разводы, причитание, именование новорождённых и другие подобные дела передаются муллам. Спорные дела, связанные с вдовством, калымом рассматриваются в суде.

3) (п.8) Рабочие должны быть защищены законом

В вопросе о рабочих партия «Алаш» одобряет программу социал-демократов (меньшевиков). По инициативе Советов рабочих депутатов летом 1917 г. был введен 8 часовой рабочий день на предприятиях Петропавловска, Семипалатинска, Уральска, Перовска, на предприятиях горнозаводской и нефтяной промышленности.

Алашевцы считают важнейшей задачей защитить рабочих на законодательном уровне.

Усиливается роль профсоюзов. Поставленные VI съездом профсоюзов СССР в 1924 г. задачи усиления союзной деятельности в национальных регионах «применительно к бытовым и культурным особенностям», вовлечения и обслуживания национальных масс на родном языке представлялись крайне проблематичными для Казахстана в силу слабого индустриального развития и малочисленности рабочих среди казахов.

В целом в конце 20-х гг. численность представителей коренного населения в промышленности по-прежнему была еще низкой, хотя только за 1925 – 1927 гг. она выросла в 1,5 раза. Проблема состояла не только в формальном увеличении численности профсоюзов, но и в слабом участии коренного населения в работе предприятий и непромышленной сфере. Особенно слабо были вовлечены в общественную жизнь женщины-казашки.

4) (п.9) Наука и просвещение: обязательное образование, обучение бесплатное, начальные школы на родном языке, казахи должны иметь среднее учебное заведение на родном языке.

Особую роль алашевцы отводили науке и просвещению. По решению Общеказахского съезда, образование в Степном крае должно быть «всеобщим, бесплатным и обязательным». Для этого предлагалось открыть за счет государственной казны в городах, крупных поселениях, волостях мужские и женские медресе и аульные школы. Преподавание в этих учебных заведениях должно было вестись на родном и русском языках. Считали необходимым в целях развития народного образования расширить сеть профессиональных школ: ремесленных, медицинских, ветеринарных и других. При этом обращалось внимание на то, что обучение на них должно вестись на казахском языке. Надлежало открывать библиотеки, читальни.

Часть казахской молодёжи, обучавшейся в вузах России, Турции, Польши, составила костяк алашского движения.

Значительный вклад в образование и просвещение внесли лидеры партии «Алаш».

Букейханов Алихан в рядах казахских просветителей принимает активное участие в разработке «новометодной» или джангирской школы, которая стремится более творчески и ближе подойти к нуждам национального образования, синтезировать лучшее из традиционной этнопедагогике с передовыми идеями русско-европейской школы.

В 1905 г. А. Букейханов, выступая на съезде земских и городских деятелей в Москве, наряду с неотложными вопросами социального порядка, поднял и проблемы языка, свободы выбора: «... ближайшей нуждой казахов является свобода в употреблении родного языка... и немедленная отмена всех ограничений в правах местных языков».

В современных учебниках истории Казахстана нет даже упоминания того факта, что в течение 11 лет власть дважды меняла казахский алфавит. Сменив один раз алфавит с арабского, использовавшегося тысячу лет, на латиницу, а через 11 лет – на кириллицу, идеологи советской власти направили свои действия на вычищение исторического сознания казахского народа, на создание общества без прошлого. Это привело к тому, что сегодня абсолютное большинство казахов не может читать в оригинале без переложения на

кириллицу выдающихся представителей культуры от аль-Фараби, Яссауи до Махамбета, Абая, Шакарима и плеяды мыслителей и деятелей первой половины XX века.

В результате научно-педагогических трудов **Ахмета Байтурсунова** мы имеем киргизскую азбуку, фонетику, синтаксис и этимологию киргизского языка, теорию словесности и историю культуры. Он поднял киргизскую словесность на высокую ступень и заложил прочный фундамент для национальной школы и родной литературы.

Дулатов Миржакып - поэт, писатель, публицист, просветитель-педагог, вместе с Букейхановым и Байтурсыновым составил тройку, которая обозначила веку возрождения национального самосознания казахов в XX в. Первое собрание его стихов «Оян, казак» вышло в 1909 году и сразу разошлось, в 1911 году было переиздано.

Важным событием для Казахстана стала инициатива Фонда «Зерде» по возвращению в страну оригиналов журнала «Яш Туркистан», издававшегося в 20 – 30-е годы в Германии и Франции Мустафой Шокаем. Кроме того, по заказу Фонда была написана история политических учений Казахстана.

5) (п.10) Земельный вопрос: требование вернуть казахам землю.

Земельный вопрос относится к категории экономических, но в 1917 году он скорее имел **социальный характер и был стержневым вопросом** в проведении переселенческой политики, переходе от традиционного образа жизни казахов к оседанию.

Букейханов обратился к народу: «Лозунг народа – единение, справедливость, демократическая республика. Спешно обсудите аграрный вопрос... земля тому, кто извлекает доход из нее скотоводством и земледелием». Горные богатства должны составлять достояние государства, но ближайшим хозяином являются органы местного самоуправления (земства).

6) Женский вопрос.

Впервые обсуждалось бесправное положение женщин в обществе. На Общеказахском съезде в Оренбурге 21-26 июля 1917 года

были рассмотрены 14 вопросов, один из них – женский: женщины должны были обладать равными с мужчинами правами, запрещался калым. В казахском общественно-политическом и литературном журнале демократического направления «Айкап» и газете «Казах» публиковались статьи, призывавшие к борьбе с унижающими достоинство женщины пережитками (калым, многоженство, аменгерство - обязанность женщины после смерти своего мужа стать женой его близкого родственника), выдача замуж девушек против их желания за пожилых мужчин.

Таким образом, партия «Алаш» свою силу и энергию направляет на достижение народного благосостояния, «ведет народ по пути прогресса», «отстаивает справедливость».

4. Идеи движения «Алаш» - фундамент Конституции РК.

Сегодня мы являемся свидетелями того, как за короткий исторический период Казахстан совершил впечатляющий рывок в своем развитии: сформирована национальная государственность. Конституция Республики Казахстан, вобравшая идеи и концепции конституций развитых демократий мира, закрепляет основные общечеловеческие и демократические ценности. Но не следует забывать, что именно идеи алашординцев стали фундаментом основного Закона страны.

5. «Ак жол» - последователь движения «Алаш».

Проведя сравнительный анализ программ партий «Ак жол» и «Алаш», становится очевидным, что наша партия не без оснований считает себя продолжателем дела алашординцев. Идеи социальной модернизации общества, где главной ценностью является человек, составляет основу программы «Ак жола».

Многое из программы партии «Алаш» реализовано: сегодня образование является обязательным, в школах детей обучают на родном языке, издаётся литература и периодическая печать на казахском языке, приняты законы, защищающие рабочих, женщины получили права равные с мужчинами и т. д.

Но ещё больше предстоит сделать! Социальная платформа партии «Ак жол» предлагает системный подход к решению существующих проблем.

Мы добиваемся:

- неуклонного повышения уровня жизни населения, особенно в сельской местности;

- достойной государственной поддержки незащищённых слоёв населения - детей, многодетных матерей, ветеранов, инвалидов;

- *повышения качества жизни населения, которое напрямую связано с обеспечением прав граждан на получение качественного образования, своевременной, качественной и гуманной медицинской помощи и улучшением системы здравоохранения.* Остро стоит вопрос качества средне-специального и высшего. **Образовательные стандарты должны быть приближены к требованиям профессиональных стандартов.** Тогда, наконец, казахстанцы будут доверять своим специалистам. **Учиться и лечиться казахстанцы должны на Родине, а не за границей.** Улучшения требует качество учебных программ, учебников и учебных пособий для всех уровней образования. Следует расширять сеть учреждений среднего образования, особенно в сельской местности.

Алашординцы предлагали ввести бесплатное обучение, однако в реальности его удельный вес неуклонно снижается. Высшее образование сегодня преимущественно платное. «Ак жол» настаивает на обеспечении бесплатного обучения за счет государственных грантов в государственных вузах не менее 80% студентов и в коммерческих вузах - не менее 40% студентов. Следует систематически повышать реальную оплату труда работников бюджетной сферы, включая учителей, врачей, работников науки и культуры до уровня зарплат в коммерческих организациях. Необходимо обеспечить высокую динамику реформ в целом в социальной сфере, прежде всего, в образовании, здравоохранении, культуре.

- *Приоритетным направлением являются снижение уровня безработицы, прежде всего среди молодежи и в сельской местности, и обеспечение максимально возможной занятости.*

- **Особое место уделяется человеку труда.** Надлежит предоставить социальные гарантии работникам организаций и предприятий любой формы собственности, улучшать условия труда. При

равных квалификационных характеристиках оплата труда казахстанских и иностранных рабочих в организациях и предприятиях с участием иностранного капитала должна быть равной. Важным фактором является создание профессиональных союзов, призванных защищать интересы трудящихся. Необходимо повысить мотивации к производительному труду и созданию новых рабочих мест.

- Относительно женского вопроса, обозначенного алашординцами, можно с уверенностью сказать, что гендерное равенство обеспечено: женщины уравнины в правах с мужчинами и освобождены от дискриминационных уз старых традиций. Однако в исполнительных и представительных органах количество женщин, по-прежнему, остаётся небольшим.

- Коррупция, к которой абсолютно негативно относились алашординцы, сегодня стала стихийным бедствием. За годы независимости Казахстана её масштабы катастрофически увеличились и сегодня достигли размеров, угрожающих национальной безопасности страны. Она наносит не только экономический, но и моральный ущерб нашему обществу. Государственная служба для многих стала бизнесом. Кризис мотиваций обусловил профессиональную несостоятельность коррумпированных чиновников.

Как сказал японский учёный Томохико Уяма, эксперт по Центральной Азии, изучавший наследие движения «Алаш», «Многие японцы, работающие в Центральной Азии, говорят, что в Казахстане народ хороший, но чиновники ужасные, очень надменно себя ведут. Я не говорю, что все чиновники плохие, но есть такая тенденция».

И это в XXI веке, в условиях независимости, о которой мечтала Алашская интеллигенция. Стало быть, уроки и идеалы Отечественной истории начала XX века не всем пошли впрок.

В сфере противодействия коррупции необходимы экстренные меры, вот некоторые из них:

- ввести декларирование доходов государственных служащих и их родственников;
- обеспечить равенство всех перед законом (не должно быть «неприкасаемых»);
- обеспечить эффективную систему контроля за использованием бюджетных средств.

Алашордники ставили перед собой грандиозные задачи по социальной модернизации общества в очень сложной политической обстановке. Сегодня же для этого созданы благоприятные условия, однако скорость и качество реформ в социальной сфере оставляют желать лучшего.

Глава государства предложил Программу социальной модернизации, имеющей большое концептуальное значение. «Ак жол» поддержал эту программу, так как она на одной волне с нашим видением решения назревших проблем в обществе.

Наиболее ценным из наследия движения Алаш является **преданность и жертвенность ради интересов народа, национальной идеи**. Именно эти качества помогут казахстанцам достичь настоящего процветания страны.

Партия «Ак жол», являясь одним из последователей движения «Алаш», ставит своей целью постепенную адаптацию казахского общества к современным реалиям на основе разумного сочетания национальных традиций с лучшими достижениями цивилизации.

Наследие движения «Алаш» поистине бесценно, это кладь идей, которые актуальны и сегодня.

Қазыбек Иса
«Ақ жол» партиясы
төрағасының орынбасары

АЛАШ ИДЕЯСЫ – ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ИДЕЯСЫ

Бүгін Алаш тарихындағы 95 жылда алғаш рет осындай Парламентте фракциясы бар саяси партияның ұйымдастыруымен ауқымды деңгейде Алашқа арналған ұлттық ғылыми-тәжірибелік конференция өтіп отыр! Тұңғыш рет билік төрінде, парламентте Алаштың атын атап, Үкіметке депутаттық сауал жолданды. Бұл баяғы 1987 жылы болу керек. Өзбекәлі Жәнібековтың ел идеологиясы тізгінін ұстап тұрған кезінде Алаш арыстарын ақтаған Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің қаулысынан кейінгі билік қабырғасынан естілген, Алаштың аруағын қозғаған қайрат-қарекет. «Ақ жол» партиясының депутаттық сауалы парламент қабырғасынан естіле салып, ол «Жас қазақ үні» газеті мен басқа да интернет сайттарында жариялана салысымен Алаш туралы мақалалар ағылып сала берді. Осылай Алаштың аруағы тербеліп, ақ түйенің қарны жарылып жатқанда сөйлемей қалғанымыз жарамас деп, мінбеге шығып отырған жайымыз бар.

Алаш арманы – бүгінгі Тәуелсіз Қазақстан! Ендеше біз, әрбір азамат осы жүз жыл бұрынғы ұлттық ұлы идеялардың бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның да негізі ретінде берік орнығуына мүдделі болуға тиіспіз. Өйткені Алаш идеясы – ұлттық идеология! Ол отаншылдыққа, мемлекетшілдікке, бірлікке үндейді

Алаш партиясының басты бес бағыты: 1. Жерге ең алдымен қазақ не болу керек. 2. Жердің асты-үстіңгі байлығын

қазақ пайдалануы керек. 3 Өз өнімін өзі өндіретін ұлттық экономика, 4. Қазақ тілінің мемлекеттілігі, діні мен ділінің үстемдігі, 5. Білімнің дамуы, міне осы бес бағыт бір ғасырдан кейін , бүгін де өте өзекті болып отыр.

Алаш партиясы идеяларын елге танытуда қазақ баспасөзінің рөлі өте жоғары болды. Ахмет Байтұрсынов: «Баспасөз – халықтың көзі, тілі және құлағы» деп бағаласа, Міржақып Дулатов: «Қай елдің баспасөзі мықты болса, сол елдің болашағы мықты» деп дәл анықтама берген. Алаш идеясын насихаттауда келесі жылы 100 жыл толатын «Қазақ» газетінің ролі өте зор. Қазір бұл газетті белгілі жазушы Қоғабай Сәрсекеев шығарып келеді. Ол 1911 жылы шыққан «Айқап» журналын да қайта шығаруды қолға алуда. Ал 1920-1926 жылдар бойы ұлтымыздың біртуар қайраткері Сұлтанбек Қожанов бас редакторы болған, Алаш пен ұлттық идеяны насихаттап келген «Ақ жол» газетінің бүкіл тарихын «Ақ жол» партиясы мүшесі, қазақтың белгілі ақыны Ханбибі Есенқарақызы зерттеп, кітап етіп шығарды.

Біздің білуімізше, Алаш арыстарының еңбегі сіңген, қаны төгілген тарихи отаны, Алаш Ордасы болған Семейдің сол жағалауында Әлихан Бөкейхановтың шағын бюстінен басқа ауызға ілінер ештеме жоқ. Семейде қазіргі күнде 877 көше бар екен, солардың тек 76-сы ғана өзгерген. Алаш арыстарынан Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаевқа ғана көше берілді. Олардың көпшілігі қаламыздың шеткері, көзден таса жерлерінде орналасқан. Ал, Алаш арыстарының атымен аталатын мектептер атымен жоқ.

Алаш көсемі Ә.Бөкейханұлын Семей жұртшылығы құшақ жая қарсы алған ғимарат бар. Онда ешқандай белгі жоқ. Әлиханнның Семейге келуі үлкен мереке болып, Шәкәрім қажы сөз сөйлеп, С.Торыайғыров өлең оқып, Ә.Тәңірбергенов домбырамен толғау айтқан екен. Алаш қайраткерлерінің тұрған «Совет көшесі, 60» «Ғабдолла Тоқай көшесі, 92 үйлерде де ешқандай естелік белгілер жоқ. Мынандай масқараны қараңыз, алаштың атын өшіруге тырысып, Алашорда үкіметі ғұмырын тоқтатқан Советтің атында әлі көше бар да, Алаш атында Тәуелсіздігімізге 20 жылдан асса да әлі көше жоқ...

1921-22 жылдары Ә.Бөкейханұлы мен М.Дулатов Семейдегі қазақ зиялысы Әнияр Молдабаевтың Комиссарская (қазіргі Бюгенбай батыр) кошесі 17 үйдегі екі қабатты жекеменшік үйде тұрған. Мұнда бір кездері М.Әуезов те тұрыпты. Қазір М.Әуезов атындағы мұражай болып табылады. Онда М.Әуезов туралы материалдар болғанмен, Алаш арыстары туралы ешнәрсе жоқ. Ең алдымен мектеп оқулықтарында жеткілікті көлем берілуі керек. Ал қазір «Қазақстан тарихы» оқулығында бар болғаны бір жарым бет қана. Бұл ешқандай елде болмайтын келеңсіздік.

Біздің кешегі жасаған депутаттық сауалымызға 10 күннен асса да, әлі жауап келген жоқ. Біз жауап күтіп жүргенімізде жауаптылығы зор, ұлттық мәні бар Алаштың 95 жылдығы өтіп кетіп жүрмей ме? Алдымен осыны ойлануымыз керек.

Алаш идеясы – ұлттық идеология. Ендеше ұлт болып жұмылып, Алаш арманын іске асыруымыз керек.

Алаш партиясының ізбасарымыз деген «Ақ жол» партиясы шама-шарқынша ұлттық мүдделерді ұлықтауға тырысып келеді. Биыл мамыр айында партияның Мәжілістегі фракциясы былтыр барлық қоғамдық ұйымдар дайындаған Мемлекеттік тіл туралы заң жобасын жетілдіріп, парламентке өткізуге тырысты. Кім қарсы болды дейсіздер ғой. Елбасы барша қазақстандықтар мемлекеттік тіл аясында бірігуі керек дейді. Ал Президентіміздің үкіметі мемлекеттік тілге қарсы шығады. Сөйтіп, «Ақ жол» дайындаған мемлекеттік тіл туралы заң жобасын парламентке жеткізбей, үкіметтегі кабинеттерде үнін ошіруге тырысты. *Мемлекеттік тіл туралы заң жобасы сәтсіздікке ұшырады.* Бірақ «Ақ жол» мұнымен тоқтап қалмау керек деймін. Өйткені біздің сайлаудағы уәделеріміз бен бағдарламаларымыз бар.

Оның үстіне, біздің тағы бір үмітіміз, жақында ғана тағайындалған жаңа Премьер –Министр, мемлекетшіл қайраткер Серік Ахметов өткен аптада ғана «Үкімет енді тек қана қазақ тілінде сөйлейді» деп, үкімет мәжілісін мемлекеттік тілде өткізді.

Біз бұрын да, талай айтып келе жатқанымыздай, жаңа да Амангелді Айталы ағамыз айтып өтті, ең алдымен мемлекетіміздің атын дұрыстап алуымыз керек. Қазақстан Республикасы емес, Қазақ Республикасы болуы тиіс. Кешегі кеңес империясы кезінің

өзінде Қазақ (Советтік Социалистік) Республикасы атанғанда, Тәуелсіз кезімізде қайдағы бір «станға» жабысып қалдық... Сонымен бірге менің айтарым, осы шет тіліне, мысалы халықаралық ортақ тіл ағылшын тіліне біздің елдің аты неге қазақ тілінен емес, өзімізді кеше отарлап келген Ресей тілінен аударылады? Неге «Kazakhstan» деп орыстың «Казахстан» сөзінен аударылады? Неге «Қазақстан» деген өзіміздің қазақ тілінен «Qazaqstan» деп тәржімаланбайды? Міне, құлдық психологияның басы қайда жатыр? Бас атауымызда, БҰҰ-да жатыр... Сонда оны аударып, жазып беретіндер қазақ емес, Тәуелсіз Қазақстан Азаматы емес, Ресей азаматтары болғаны ма? Ал Сыртқы істер министрі болып, екінші рет тағайындалып отырған, өзі айтпақшы «миын ауыстырмаса, қазақ тілін үйрене алмайтын» Ерлан Ыдырысовтың бұған миы жете ме?.. Баяғы да Балтық елдері әр әріптерінің ұлттық, төл тұрғыға негізделуі үшін күресті. Мысалы, Эстонияның астанасы Таллин қаласының атына тағы бір «н» қосылып, Таллинн болып өзгертілді. Не деген ұлттық мінез, не деген сауаттылық пен жауаптылық десеңізші...

Сол секілді тәуелсіз қазақ елінің азаматтары да өз есімдерінен «ов», «ова», «ев», «ева»-деген құлдық жалғауларды алып тастайтын уақыт жетті. Бұған біз алдағы уақытта арнайы тоқталамыз.

Біз бірлік туралы айтқанда, алдымен ұлттар бірлігін айтуға тырысамыз. Еліміздегі ел бірлігі мен ынтымақтастығы туралы сарабдал да, салмақты саясат өз жемісін берді десек те болады. Енді Тәуелсіздігімізге 20 жылдан асқанда бізде тек мемлекетті құраушы Қазақ деген бір ғана ұлт бар екенін, қалғандары ұлыстар екенін мәлімдейтін кез жетті. Бұл ұлттық мән-маңызы зор мәселені осы уақытқа дейін қазақтың нанын жеп, ауасын жұтып, бірақ сөзін сөйлемеген Қазақстан Халқы Ассамблеясы көтергені дұрыс шығар. Біз енді қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстардың, саяси партиялардың, бір сөзбен айтқанда қоғамның бірлігін сөз етіп, соны мақсат тұтуымыз керек.

Мынау залда студент жастар көп екен. Ұлы Мағжан «Мен жастарға сенемін!»-деген болатын. Осы жастарға қарата айтарым – сендер елдің тірегісіңдер! Біз бүгін отарлық құлдықтан құтылғанымызға 20 жылдан асқанда, ең басты баламасыз

бақытымыз, барымыз да, нарымыз да, бағымыз да -Тәуелсіздігімізді сақтау үшін ешнәрседен де аянбаймыз.

Бұл кешегі саңлақ сақтардан, дүбірі дүниені дүрілдеткен Түркі қағанатынан, орыс княздары билікке бекітілу үшін Бату хандардың табанының ізі басылған таңбаны сүйіп, ант беретін болған Алтын Ордадан, Бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның бастауы Жәнібек-Керей бастаған Қазақ ордасынан, бас сүйегі отарлаушы ел Ресейде жатқандықтан әліге дейін басымыз орысша ойлайтын кешегі қайсар Кенесары ханнан, қазақ тарихында тұңғыш рет заманауи саяси партия мен үкімет құрған Алашордадан, сан ғасырдан бері осы кең байтақ даланы ақ найзаның ұшымен, ақ білектің күшімен сақтап, бізге табыстап кеткен ата-бабалардан қалған Аманат!

Ендеше Аманатқа адал, Тәуелсіздігіміз үшін алынбас қамал болайық, арда туған Алаш халқы!

Амангелді Айталы
*философия ғылымдарының
докторы, профессор,
«Ақ жол» партиясы
Ақылдастар Алқасының
төрағасы.*

АЛАШ ИДЕЯСЫ: КЕШЕ ЖӘНЕ БҮГІН

Бағзы заманнан Алаш атауы қазақ халқының синонимі ретінде пайдаланылады. Махамбеттің «Алты сан Алаш ат болып, тізгінін берсін қолыма» деген өлеңінде Алаш сөзі қазақ атауының баламасы. «Атамыз-Алаш, керегеміз-ағаш» деп қазақ бостандық пен бірлікті ұран етіп алған. Осы тәуелсіздік жолында өмірге Алаш қозғалысы, Алаш автономиясы, Алаш партиясы келген. Бүгінгі Алаш идеясы дегеніміз бастауын ХХ ғасырдың басындағы Алаш көсемдерінен алатын бүгінгі қазақ мәселесі. Осылай кешегі мен бүгінгі ұлт идеясы сабақтастығын тауып отыр. Бүгін бірақ Алаш идеясын өткен шақта қарастыру басым.

Тәуелсіздікті жариялаумен тәуелсіздікке қол жеткізу ұзаққа созылатын тарихи кезең. Қазақ ұлтының бүгінгі болмысы, тұрмыс тіршілігі «Ақ жол» партиясы үшін сайлау алды жеңіл-желпі айтыла салған популистік идея, іс-шаралар емес. Алаш идеясы, немесе қазақ идеясы мазмұны жағынан терең, бір партияның іс-әрекетімен, бағыт-бағдарымен сарқылмайтын құндылық. Коммунистерден басқа партиялар қатарында да алашшыл азаматтар баршылық. Ал «Ақ жолдың» орны бөлек, жүгі ауыр, ұлт идеясын сабақтастық дәстүрімен жалғастырушы партия.

Ұлт идеясы дегенде партия жалаң ұранмен, аттандаудан аулақ. Зар жылап, қара жамылып, «қазағым» деп пессимизмге де салынбайды. Қоғамда ұлтсыздықтың, қазақты кемсітушіліктің

барлығын да ақжолдықтар біліп, көріп отыр. Қазақ өзін, өзінің рухани қуатын өзбекпен, басқамен салыстырып, жағдайының кемшін екенін, орыс рухы үстемдік құрған Ресейдің бір автономиясында тұратындай сезінеді. Кеден одақ орыс идеясын одан әрі күшейтеді.

Ұлт мәселесі қоғамдық санада, БАҚ-та, саяси жиындарда, ғылыми ортада қызу талқыланғанмен, атқарушы органдар ел ішін тыныштық, жайбарақат, қаперсіз бей-жай қамсыз көңілге итермелеп отыр. Бір нұротандық белсенді орысшалап, «ненадо чесать, там где чешется» деді. Политкорректность, саяси әдеп сақтайық дегені болар. Ұлтаралық мәселе, қазақ ұлтының жағдайына алаңдайтын негіз жоқ сияқты, елді жалықтыратын насихат жүріп жатыр. Көптеген күрделі мәселелер ашық айтылмағандықтан сыртқа шықпайды, іштей ренжитіндер көбеюде.

«Алаш» партиясының саяси-идеологиялық мұрасына негізделген, әлемдік тәжірибеге де сүйеніп «Ақ жол» партиясы 2010 жылы «Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылдарға арналған ұлттық саясат Тұжырымдамасын» дайындап, оны партияның басқару органдары мақұлдады. «Тұжырымдама» баспасөзде жарияланды.

«Тұжырымдаманы» дайындауға Әлихан Байменов, Бөріхан Нұрмұханбетов, Қазыбек Иса, Людмила Жуланова, Нұрлан Жылқышиев, Әбдіразақ Сұлтановтар, ақын, жазушылар, оның ішінде «Алаш» сыйлығының иегерлері де бар, филиалдар төрағалары өз үлестерін қосты. Ақжолдық емес ғалым-саясаткерлер де оң бағаларын берді. «Ақ жол» ұлттық саясат бағдарламасын дайындаған Қазақстандағы жалғыз саяси партия.

«Тұжырымдаманың» басты қағидасының бірі қазақ ұлтын еліміздегі көп этникалық топтың бірі емес, **мемлекет құраушы ұлт** деп қабылдау. Осыған орай еліміздегі диаспора өкілдері, оның ішінде сан жағынан әлде біраз, ел халқының 2009 ж. 23,7 процентін құраған орыстар да бар, біз де осы елдің азаматтарымыз, біз де осы мемлекеттің демографиялық тұрғыдан құрып отырған жоқпыз ба деген сауал қояды. Әрине, заң тұрғысынан барлық диаспора өкілдерінің қазақтармен хұқы бірдей. Бірақ Қазақстанды көз алдымызға орыстарсыз, кәрістерсіз, басқаларсыз елестетуге болар, бірақ қазақсыз елестету мүмкін емес. Мемлекеттің шекара-

сы, тілі, мәдениеті, діні, дәстүрі тек қазақтармен ғана байланысты. Англия ағылшындар, Германия немістер, Франция француздар елі екені қандай ақиқат болса, қазақтардың Қазақстанда мемлекет ұлт құрайтын екені сондай ақиқат.

Н.Ә.Назарбаев Қазақстандағы ұлт саясатының ерекшелігі туралы 1999 жылы ашық айтқан болатын: «**Орыстардан, немістерден, украиндықтардан, татарлардан, корейлерден және басқа ұлт өкілдерінен қазақтардың бір айырмашылығы олар басқа мемлекеттің өздері үшін осындай міндет қойып, оны шешіп беретініне үміт арта алмайды**». Мемлекет құраушы қазақ ұлтының болашағы өз отанындағы ұлт саясатының қолдауына байланысты. Қазақ тіліне, мәдениетіне, ұлт құндылықтарына басымдық беру қажеттілігі, өкініштісі, басшылыққа алынбады. Орыстың, немістің басқалардың құндылықтары тарихи отандары Ресей, Германияда, өзге де елдерде дамиды. Қазақ ұлтын мемлекет құраушы ұлт ретінде қабылдағысы келмейтіндер Қазақстанды ұлтсыз мемлекет моделіне, қазақ ұлтының мәселесін шешуден шеттетуге итермелейді.

«Алаш» партиясының негізін қалаушыларының басты қағидасы қазақ ұлтын отарсыздандыру болатын. Бүгін де қыруар іс жасағанымызбен тоталитарлық жүйенің ұлт жанына салған жарасы, отарлау саясатының салдары әлі көзге ұрып тұр.

Әлемдік тәжірибеде тәуелсіздік алған ұлттық мемлекеттердің бес төмендегідей нақты стандарттары бар.

Біріншіден, азаматтық қоғамда білім мен бұқаралық ақпарат құралдары саласында мемлекеттік тілдің басымдығы;

Екіншіден, мемлекеттік тілдің қоғамның барлық саласында халыққа қызмет етуі, мемлекеттік қызметке ұлтына қарамай мемлекеттік тілді меңгергендерді қабылдау;

Үшіншіден, сот жүйесі, құқық қорғау органдарының мемлекеттік тілді, ұлттық мәдениетті, дәстүрді, дінді қорғау міндеті.

Төртіншіден, экономикалық және әлеуметтік салада байырғы халықтың мүддесін қорғау, жер қойнауындағы байлық байырғы халыққа қызмет етеді.

Бесіншіден, азаматтық алу үшін мемлекеттік тілді меңгеруді міндеттейді, меңгермегендерді қабылдамайды.

Осы маңызды бес салада қазақ ұлты өз елінде ұтылып отыр. Мұның атын саяси тілде **ішкі отаршылдық** дейді. Сырттан тәуелсіздік алғанмен өз елінде саяси, әлеуметтік, рухани жағынан қазақтар шеттеу көріп отыр. Кеңес Одағының ыдырауына байланысты орыс ұлтының дағдарысын орыс ғалымдары контузияға теңейді. Ал қазақ ұлтын паралич алды, жарты денесі жансызданып, ұлтсызданған организм деуге болар.

Әрбір ұрпақ қай заманда да өмірді жаңадан бастап кете алмайды, ол өзінен бұрынғыдан қалған мұраның иесі, өзінің тәрбиесімен, қалыптасқан мәдениет, дәстүр, ойлау деңгейімен оған тәуелді. Қалыптасқан жағдай осылай жалғаса да берер.

Бірақ қазақ әлі де бейшара, дәрменсіз ұлт емес. Қазақтың құлдық бұғауын қисынды саясат, оңды қоғамдық пікір, қаржы үзе алады. Оны **отарсыздандыру** саясаты дейді. Оны Грузия, Балтық жағалауындағы, Ресейден іргесін аулақ салған елдер жүргізіп отыр. Ол елдер туралы Ресейдің жағымсыз имидж қалыптастыратындығы сондықтан. Біз бірақ орыстану мен орыс мәдениетін ғылымынан үйренудің бірдей еместігін әлі де ажырата алмай жүрміз.

«Тұжырымдамада» «Ақ жол» партиясы қазақ ұлтын отарсыздандыру бағытында біраз ұсыныстар енгізді.

Саяси саладағы басты талаптың бірі – мемлекеттің атын «Қазақ Республикасы» (Қазақстан) деп өзгерту.

Сондай-ақ Қазақстан Республикасының азаматтығы адамның мемлекеттік тілді білуіне, біліміне, жасына, мамандығына, қаржылық қаражатының, туыстық байланыстарының болуына қатысты берілуі тиіс;

Мемлекетаралық қарым-қатынастарда шет елдердегі қазақ диспорасының мәдени-рухани мүдделерін қорғау талап етіледі.

Әлеуметтік – экономикалық салада ішкі отаршылдық, әділетсіздік әсіресе, шет ел инвесторларының озбырлығынан көрініс алып отыр.

Елдің табиғи байлығы толық халықтың игілігіне айнала алмай отыр. Қазақстанмен табиғи ресурстарға бай елдерді салыстырып қазақтар өздерінің теңсіздігін айқын сезінеді.

Тоқырап қалған, экологиялық жағынан жағымсыз 29 қазақ аудандарын дамытудың нақты бағдарламаларын қабылдау және іске асыру өз кезегін күтіп отыр.

Ішкі көші-қонды реттеу және қалалар төңірегіндегі негізінен қазақтар қоныстанған елді мекендердің күрделі әлеуметтік мәселелерін шұғыл шешуді күтеді.

Жер мәселесін жерге деген қазақтар мен диспоралардың дәстүрі мен мәдениетін есепке ала отырып, мемлекеттік меншікке басымдық бере шешу, шетелдіктерге жерді жалға беруді шектеуді халық талап етіп отыр.

Байырғы халық ішінен мақсатты түрде жоғары маман жұмысшылар, инженерлер мен менеджерлер дайындау, шет ел мамандарын алмастыру проблемасының мардымсыздығына ел ренжиді.

Қазақстан Республикасына оралушы қазақтарды, этномәдени және интеллектуалдық даму деңгейлеріне сәйкес саралап, қосымша еңбек ресурстарының маңызды көзі ретінде пайдалану мәселесін шешу, шет ел қазақтарын елге жуық арада оралту мәселесі ұлтты ойлаңдырады.

Рухани – мәдени саладағы отарсыздану мәселелері «Тұжырымдамада» өз алдына жеке қарастырылған.

Қазақ тілі мен мәдениетінің ел ішінде және халықаралық деңгейде бәсекеге қабілеттілігін күшейту мақсатында қазақ тілді журналистер мен мәдениет қызметкерлерін әлеуметтік қорғау және БАҚ пен қазақ мәдениетін қаржылық жағынан қолдауға басымдық беруге тиісті деп есептелінеді.

Басқа мемлекеттер тәжірибесіне сүйеніп, заң негізіне ұлттық мәдениетті қорғау, БАҚ, кинопрокат, театрлар мен концерттер репертуарларының ұлттық мөлшерінің шетелдікке қарағанда басымдығын қадағалап отыру қажет.

Аймақтардың ерекшеліктерін ескере отырып, мемлекеттік тілдің барлық салада халыққа қызмет етуінің нақты мерзімдерін анықтау қажет.

2010 жылы «Ақ жол» партиясы ақпараттық кеңестік даму ерекшеліктерін және ақпарат инфрақұрылымның, интернеттің ұлттық бәсекелестікке қабілеттік деңгейін анықтаудағы үздіксіз

артып келе жатқан маңызды ескере отырып, жаңа талаптарға сай **қазақ латын алфавитін қабылдау;**

Географиялық атауларды тарихи әділдік негізінде қалпына келтіру жұмысы әлі қарқын ала алмай отыр.

Дәстүрлі діндерді қолдау, мемлекеттің рухани кеңістігін жат ықпалдардан қорғау бүгін өте маңызды мәселеге айналып отыр.

Елдегі этно-мәдени орталықтар өз диаспораларының шаруасымен, өз бауырларына білім беру, қызметке орналастыру, дін ісімен, тарихи отанымен байланыстарға басымдық беріп, оқшауланып бара жатыр деген орынды пікір айтылуда. Қазақты, Президентті мақтауға саяси бизнеске айналдырып, мәжіліске, сенатқа депутат болғанмен, балаларын қазақ мектебіне беруге олар асықпай отыр. Бірқатары ұрпақтарының ағылшын тілін білгеніне мақтанады. Бүгін қазақ мектебінде оқитын диаспоралардың балалары мектеп оқушыларының 1% жетер жетпес, ал диаспорлар еліміздің 30% астамын құрайды. Диаспоралардың бірқатары қазақ еліне табыстың көзі ретінде қарайды. Қазақтар туралы тәтті сөз айтылады бірақ, қазақты сыйлаудың бір және жалғыз бірегей критериясы – оның тілін білу. Диаспоралардың шет елден ағыл-тегіл келіп жатырған қаржысы бақылаусыз. Заңды сыйламайтын діни топтар да бар. Сондықтан «Тұжырымдама» **«Этномәдени орталықтар туралы» заң қабылдауды ұсынады.**

Сонымен, «Ақ жол» партиясы **«Қазақ ұлтының экономикалық, әлеуметтік, демографиялық, рухани жаңаруын қамтамасыз ететін, жалпы мемлекеттік**

Бағдарлама дайындау және іске асыруды ұсынады. Алаш (қазақ) идеясы деп ақжолдықтар қазақ ұлтының жан-жақты жаңаруын айтады. Байырғы ақжолдықтар үшін қазақ ұлтын отарсыздандыру стратегиялық, немесе ең басты мақсат.

Ахмет Байтұрсынов «Біз бай, білімді, һәм күшті болуымыз керек. Білімді болуға – оқу керек! Бай болуға- кәсіп керек! Күшті болуға – бірлік керек! Осы керектердің жолында жұмыс істеу керек!» деген екен.

XXI ғасырдың басындағы білімділер мен кәсіпкерлердің біразы ұлт мүддесінен аулақ. Білімділердің бірқатары ана тілінен, мәдениетінен сусындамағандар. Ал кәсіпкерлер де болса, өсіп

келеді, дегенмен байлар көп болса, қазақ мықты болады деу де толық дұрыс болмас. Көп байларымыз «жүрегім – Қазақстанда» дегенмен, қаржысын Қазақстанда емес, шет елде ұстайды. Олардың балалары шет елде оқып, шет елде қызмет жасайды, шетелдің патриоттары. Әрине, Қазақстанның білімді жастары үшін тартымды мемлекет еместігі де белгілі. Бүгін білімділерімізді де кәсіпкерлерлерімізді де, олар да білімді, ұлт мұраты төңірегінде біріктіру маңызды болып тұр.

«Ақ жолдың» символы шаршамай, талмай желетін бәйгі сәйгүлігі, оның қос тізгінінің бірі-қазақ идеясы, екіншісі-кәсіпкерлік, олар бір-біріне қайшы емес, кәсіпкерлік те ұлт мұраты. Осы екі тізгінді тең ұстау жоғары интеллектуалды деңгейді, ұлтқа деген жанашарлықты талап етеді.

Соңғы сөз.

«Алаш» партиясының 95-жылдығына арналған конференция өткеннен кейін Елбасы Халыққа өз жолдауын жариялады. Ондағы қазақ мемлекеті идеясы, 2030 бағдарламасын ұлттық тұрғыдан нақтылау, латын әліпбиіне көшу мәселелері «Ақ жол» партиясының 2010 жылғы «Тұжырымдамасында» жазылған. Бұл партияның ұлт саясатының еліміздің даму стратегиясымен үйлесіп жатырғандығын, өміршеңдігін көрсетеді. Ақ жолда ақиқаттан айнымайық!

Ханбибі Есенқарақызы
*Оңтүстік Қазақстан облыстық
саяси қуғын-сүргін құрбандары
мұражайының директоры,
ақын, Халықаралық Алаш
сыйлығының иегері,
«Ақ жол» ҚДП Ақылдастар
алқасының мүшесі*

АЛАШ ТАҒЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗДІК

Биыл «Алаш» ұлттық демократиялық партиясы мен Алаш-орда мемлекетінің тарих сахнасына шыққанына – 95 жыл. Үстіміздегі 2012 жыл айтулы даталарға толы ерекше жыл болды. Астана қаласында «Ақ жол» партиясының Еуразия Ұлттық университетінің қолдауымен өткізіп отырған ғылыми-теориялық конференция соның бір айғағы. Сонымен бірге қазақ халқының санасын сансыратып, ойын ойсыратып, ұлт ретінде жер бетінен жойып жіберуге шақ қалған нәубет ашаршылыққа 80 жыл, саяси қуғын-сүргінге 75 жыл толып отыр.

«Тән көмілер, көмілмес еткен ісім,

Ойлайтының мен емес, бір күнгі ісін.

Жұрт ұқпаса ұқпасын, жабықпаймын,

Ел – бүгіншіл, менікі ертеңгі үшін!» – деп, арманын ақ қағазға айтып кеткен, Алаштың айтулы ұлы Ахмет Байтұрсыновтың аңсаған сол «ертеңіне» де бүгін 95 жыл. Ойлап қарасаң, бір елісі кем ғасыр толыпты.

Өткеніміз түгенделмей, бүгініміз бүтінделмейді. Өткеннің бұрысы сабақ, дұрысы өнеге. Мұны жүзеге асыру бірдің шаруасы емес, көптің мұраты болмақ.

Қазақ зиялыларының оянуы бажайлап қарасақ, 95 жылдың арғы жағында жатыр. «Құланның қасуына, мергеннің басуы» дегендей, коргені қорлық пен азапқа толы қазақтың адал сүт емген

ұлдары – сана түйсігі толысып, алған білімдері көкірек көзіне сәуле түсіріп, оянарға келген сәтте, яғни, 1905 жылдың 6-тамызында Мемлекеттік Дума жанындағы патша манифесі жарық көрді. Онда басқа ұлттар мен қатар, қазақ еліне де, Думаға депутат сайлау құқығын берді. Мемлекеттік Думаның алғашқы депутаттары жылдың 12 айында 12 депутат болды. Олар: Әлихан Бөкейханов, Мұхамеджан Тынышпаев, Ахмет Бірімжанов, Бақытжан Қаратаев, Сәлімгерей Жантөре, Бақтыгерей Құлманов, Тілеулі Аллабергенов, Шәймерден Қосшығұлұлы, Алпысбай Қалменов, Дәуіт Ноян Тұндыт, Темірғали Нүрекенов, Молда Тайжанұлы сияқты қазақ саяси элиталары еді.

Олар ұлттық мүдде тұрғысынан үгіт насихат жұмысын жүргізгерге, сайланған өкілдерге аманат тапсыру ісіне мұрындық бола алатын саяси партия құру қажеттігін сезінді.

1905-1906 жылдары Орал, Семей қалаларында өткен қазақ қоғамы өкілдерінің жиналыстарында қазақ кадеттерінің өмірде ұстанған мұраттарының орыс кадеттерінің бағдарламасымен қабыспайтындығы белгілі болды. Себебі, қазақ кадеттері: қазақ жерін қазақ елінің меншігі ретінде заң қабылдауды, ішкі ресейлік губерниялардан Қазақстанға қоныс аударушыларға шек қоюды, қазақ балалары үшін мектеп, медресе, университеттер ашуды және тіліміз бен салт-дәстүрімізді қайта жаңғырту мәселелеріне көңіл бөлініп, алғаш рет ұлттық идеяны көтерді.

Қазақ жұртының қолдауына сүйенген бұл қозғалыстың ұйытқысы – 1917 жылдың желтоқсан айында құрылған «Алаш» партиясы болды.

Осы мезгілден бастап, Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсын, М.Дулатов бастаған ұлттық саяси элита өрлеу жолына түскен ұлт азаттық қозғалысқа нысаналы сипат беру мақсатында: газет-журнал шығару, азаттық үндеген кітаптар бастырып тарату, мемлекеттік Дума жанындағы мұсылман, түрікшілдік қозғалысына ат салысу сияқты саяси күрес әдістерін игере бастайды. 1911 жылдан бастап шыға бастаған «Айқап» журналы, 1913 жылдан жарық көріп, жалпы ұлттық басылым дәрежесіне көтерілген «Қазақ» газеті, 1917-1918 жылдары жарық көрген «Бірлік туы», «Сарыарқа», «Ақ жол» газеттері ұлт азаттық күрес идеологиясының қалыптасуына

қызмет етті. Ахмет Байтұрсынов елді оятуға тырысып «Масасын» ұшырса, Міржақып Дулатов «Оян, қазақ!» деп, рух пен жігер беретін ұран салды. Ұлт лидері Әлихан Бөкейханов азаттықтың туын аспандатуға шақырды.

Қазақ зиялыларының мемлекеттік Думада ұлттық мүдделерді қою талаптарының күшеюі, патша үкіметін сақтандырып, Қазақстандағы ұлт-азаттық идеяның өршуіне байланысты, III-Мемлекеттік Думаға Қазақстаннан депутат сайлауға тыйым салды. Тыйым салып қана қоймай, қазақ зиялыларының соңына шам алып түсті. Саяси сахнаға Кеңестік қызыл империяның билікке келуіне байланысты құрылғанына небәрі екі жыл болған «Алаш» партиясы мен Алашорда үкіметі жойылды.

Бұл дүмпудің нәтижесі «Алаш» қайраткерлерін қуғындаудан бастап, 1937 жылғы жаппай репрессия – «Қызыл қырғынға» ұласты. Қазақстан бойынша 113 мың адам қуғын-сүргінге ұшырап, итжеккенге айдалып, абақтылардың азабын тартса, 25 мың адам жазықсыз атылып кетті.

Күнге тік қарай алатын, жас бүркіттей, Алаш партиясының топшысы қайырылды. Алашорда үкіметі жойылды, Түркістан автономиясы тарады яғни таратты.

Уақытша үкіметті құлатып, мемлекетті билеуге қылышынан қам танған, «Қызыл» империя келді. «Қанына тартпағанның қары сынсын» дегендей, Ақ патшаның басқа есебінен алыс түспейтін, большевиктер партиясының көсемдері қазақ халқына үлкен қауіппен қарады. Оның да себептері бар еді. Тумысынан қаны таза қазақ – қол бастаса көсем, сөз бастаса шешен, адалдығы мен әділдігі, батылдығы мен батырлығы, қарым-қабілеттілігі ана сүтімен дарыған халық еді.

Бір ұлтты түгел жойып жібере алмайтындығына көзі жеткен қара шекпенділер, сұрқия саясатын астыртын жүзеге асыруға кірісті. Яғни, қара халықты қолдан жасалынған ашаршылыққа тап қылды.

Бірден-бір, күн көріс көзі – төрт түлігінен айырды. «Бай – құлақ» деп елдің бас көтерерлерін кәмпескелеп жер аударды. Ұлтың ту ұстарларын тірідей тозаққа айдап, атты, асты.

Осыдан 95 жыл бұрын Алаштың Ахметі:

«Алхамдулла, аз-ақпыз,

Алты миллион қазақпыз!...» – деп, жырлағаны шайтанның құлағына шалынды ма, арада ғасырға жуық уақыт өтсе де, әлі он миллионнан аса алмай жатырмыз. «Баласы ақ сұңқардың аз болады» дегендей, өзге елдердің әйелдері, баланы балағынан битше домалатып жатқанда, «осы біз неге көбеймейміз?» деген, көлденең сұрақ санадан бір өшпейді. «Ұлы Жұтта» қырылған қандастарымыздың арасында, аштан өлген алтын құрсақ қазақ әйелінің өмірге келтіре алмаған талай-талай алтын айдарлы ұлы мен қырмызы қызы кетті-ау, деп өкінерсің. Қайтейік, сенің обалың адамның адамға жасаған озбырлығында.

Бұл сол кездегі Түркістандағы болшевиктердің басшысы И.Тоболин сияқтылардың: «Марксистік көзқараспен қарағанда, қырғыздар мен қазақтар экономикалық жағынан өте әлсіз, сондықтан бәрібір жойылуы керек» –деген Геноцидік пиғылынан туындаған ұлт қасіреті еді.

Тарихта малсыз қазақ болған емес, мал – азығы, мал – киімі, мал – көлігі. Малынан айырылған намысты қазақ, қорлыққа төзбей, шетел ауа көшті. Ал, көшті! Діттеген жерінен басы аман, бауыры бүтін жете алды ма? Әрине, жоқ. «Көш» деген, өлеңімде:

.... Ауды тағдыр безбені,

Туды зұлмат, бір қауіп.

Көшті, бабам, төзбеді,

Үркерменен бірге ауып.

Қара қайғы өрмегін,

Сөгіп кетіп барады.

Жол жөнекей, өлгенін,

Көміп кетіп барады.

Артып өмір азабын,

Желіп кетіп барады.

Желген сайын қазағым,

Кеміп кетіп барады – деп, қайғыра жырлаппын.

А.Байтұрсынов айтқан 6 млн. Халықтың үштен екісі саяси нәубет құрбаны болды деп айтар едік.

Осындайда ұлт жандылығымыз да сыр бергендей.

Мәселен, кешегі екінші дүние жүзілік соғысы жылдарындағы елімізге еркінен тыс әкелініп, тұтқынға түскен 39 мың жапондықтарды өз мемлекеті айрықша көңіл бөліп, қайта жерлеп, ескерткіштер орнатты.

Сондай-ақ, Украинаның Жоғары Радасы 2003 жылы ашаршылық жайында ресми түрде халыққа жолдау жолдап, 1932-1933 жылдары ашаршылықты қолдан жасалған геноцидтік қасірет деп таныды. Украинада миллиондаған қандастарын еске алу мақсатымен 24 қараша күні, күн ұясына қонған кезде бүкіл электр шамдары 1 сағатқа сөндіріліп, сағаттар тоқтатылатынын мәлімдеді. Ал, бұл ашаршылық біздің халықты айналып өтпегені баршамызға белгілі. Ашаршылықты былай қойғанда, аты-жөні белгілі, «Елім деп!», қазақтың тәуелсіздігі үшін қасық қанын қиған Алаштықтардың, яғни қазақ қаймақтарының күні бүгінге шейін молалары беймәлім. Кейде ойлайсын, «осы бізде тарихқа құрметпен қарау сезімі әлсіреп кеткен бе?» деп. Әсіресе, 70 жыл бұрынғы «37-нің құрбаны» болған қазақ зиялыларына деген құрмет, ынта-ықылас өз дәрежесінде емес. Өйткені бүгінгі қоғамдағы азаматтарда патриоттық сезім, өр рух аз. Отанға, тәуелсіздікке Қазақстанның негізгі иесі болып табылатын өз ұлтымызға деген мейір-шапағаттан гөрі, басқа жағдай аттардың мәселесі көбірек аландататын сияқты. Ұлы тарих төзімді де, шыдамды. 95 жыл бұрын Алаш көксеген Тәуелсіздіктің де күні туды. Дербестікті армандап кеткен Алаштық алып ағалардың рухы алдында есеп бермек болсақ: өз мемлекетіміз, өз Әнұранымыз, төл теңгеміз, желбіреген көк туымыз, ұлттық Рәмізіміз жалпы мемлекетке тән атрибуттардың бәрін де алдық. Атадан балаға мұра болып қалған кең байтақ жеріміздің асты да, үсті де құнарлы байлық. Шайлық қуып кетпей, ара-тұра рухани байлыққа да көңіл бөліп қоямыз. Тәуелсіздікті қанаттаса, қабаттаса алған, кешегі бір шекпеннен шыққан көршілерге қарағанда, адымымыз нық, бойымыз тік. Өзге жұрт есін жинай алмай жатқанда, біз өткенімізге үңіліп, өлгенімізді тірілтіп, өшкенімізді қайта жақтық. Халық мерейіне ие болған батырларымызды қастерлеп, хандарымызға құрмет көрсетіп үлгердік.

Алаш аты атаусыз қалған жоқ.

Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаевтың пәрменімен «Ұрпақтар сабақтастығы жалғасты». 1997 жылы – «Жалпы ұлттық келісім және саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу» күні 31-мамыр деп танылды.

Әрбір істе, көшбасшы болып қалыптасқан, оңтүстік өңірінде 1937 жылғы жаппай репрессияға ұшыраған аға буынды мәңгі есте қалдыру мақсатында Шымкент қаласындағы «Қайтпас» елді-мекенінде «Қасірет» мемориалы бой көтерсе, Тәуелсіздіктің 10-жылдығына орай, қала орталығына «Саяси қуғын-сүргін құрбандарына» арналған мұражай пайдалануға берілді. Бұл қасиетті ғимараттың алқызыл лентасын елбасымыз Н.Назарбаевтың өзі қиды.

Дәл осы мұражай бүгінде алаш қайраткерлерінің тарих қойнауында қалаған қолтаңбасы «Шолпан» журналын, «Ақ жол» газеттерін төте араб жазуынан кириллицаға көшіріп кітап етіп шығарып жатыр. Осы «Ақ жол» газетін бүгінгі таңбаға сәйкестендіріп, ұрпағымызға ұсынуға Алаш жолын ұстанған «Ақ жол» партиясы да қол ұшын берсе, сауапты іс болар еді.

Бүгінде алыстан жылтылдаған көмескі жалыны жалқындай түсіп, болашақ ұрпаққа «Алаш» деген ұғыммен, оның қайраткерлерінің аты-жөні архивтерден аршып алынып, тоң мойын тарихтың мойнын бері бұрған жағдайымыз бар. Оңтүстік бастамашылдығымен бағалы. Республикада тұңғыш ашылған тарих ақтаңдақтарының шаңын сүргіп, тәу етер орынға айналдыра алғанымыз үшін тәуелсіздікке тәуба айтамыз.

Әлі де, ала алмай жатқанымыз баршылық. Ол не?

Кешегі Алаш қайраткерлерінің көксеген армандарының бір саласы – Тіл!

Тіл – ұлттың паспорты, ұлттың ұстыны да тіл. Ұлтты ұстап тұрған да, рухты ұстап тұрған да – Тіл. Алдаспандай өткір тілі, қырандай шамырқанған өр екпіні жоқ қазақ – қазақ емес. Жүзге жетсек те, күзге жетпейтін әдетіміз бе? Алаш аңсаған ана тіліміздің жарасын әлі жаза алмай келеміз. Атса да, асса да, мойымай: Қаным қайда төгілген?

Қабірім қайда көмілген? – деп, бүгінгі ұрпаққа сұрау салған, кешегі Алаш зиялыларымен, бүгінгі зиялылардың арасы алшақ

жатқан сияқты. Бүгінгі зиялыда үрей басым. Үрей – адам жанына бір алса, өмір бойы сонда қалатын сияқты. Бір мысал келтіре кеткім келіп тұр. Баршаңызға белгілі Ақмола облысындағы «Малиновка» деген жерде, «халық жаулары» – деп табылған зиялы азаматтардың әйелдерін апарып тоғытқан «Алжир» яғни, «Отанын сатқандардың әйелдері» отырған лагерь бар. Тәуелсіздік алғаннан кейін бүгінгі күнге аман жеткен көзі тірі аналарға үкімет тарапынан басын жиып, құрметтеп, сый-сияпат жасайды. Қайран, аналар, алғыстарын айтып, мәз-мейрам болып отырғанда, өткен шақта сол лагерьде комендант болып істеген кісі келе қалады. Әлгі әжелер, қорыққандарынан тізелері дірілдеп, отырған орындарынан тұра қашады. Міне, бұл аналардың бойындағы бұрын қалыптасып қалған үрей.

Біз, 2006 жылы желтоқсан айында, репрессияға ұшырағандардың ұрпақтары мен белгілі ғалымдарды шақырып, конференция өткіздік. Атын айтпай-ақ қояйын, үлкен ғалым, көптеген мемлекеттік наградалардың иесі, жасы жетпістен асқан бір абыз ағамыз да келді. Жол бойы әкесінің «халық жауы» ретінде атылып кеткендігі мен жетімдікпен өткен өмірін ой елегінен өткізіп келген болуы керек, күтіп алушы жігіттер, «Сіз сол кісісіз бе?» – деп аты-жөнін сұрағанда, ол өз ойының шырмауынан шыға алмай, «Жоқ, мен емеспін деп», қайта вагонға кіріп кеткенінің куәсі болды.

Бұл да, бала кезден қалыптасқан үрей!

Сондықтан, зиялы қауым өкілдері мен бүгінгі ұрпағымыз – жастар, сіздер мен біздер, Алаш ардақтылары салып кеткен Ақ Жолмен «Ертеңшіл» жолмен жүрейік, Тәуелсіз мемлекетіміздің көк туын жасқанбай, жасымай, жоғары көтере берейік!

Омар Жәлелұлы Темірбеков,
*Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
қазақ әдебиеті кафедрасының
доценті, филология
ғылымдарының кандидаты.*

ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ЕҢБЕК ҰҒЫМЫНЫҢ ГЕНЕЗИСІ МЕН ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ: АБАЙДАН АЛАШҚА ДЕЙІН

XXI ғасыр – ұлы өзгерістер мен қақтығыстар ғасыры. Бүгінгі әлем саясаткерлері осы тұжырымды бір ауыздан мойындауда. Талай теперішті басынан өткерген көрші қытай халқы: «Өзгерістер заманында дүниеге келуден құдай сақтасын!» деген мағынада қанатты сөз қалдырыпты. Адам заманын өзі таңдап алмайды, біз де осы аумалы-төкпелі заманымызды таңдай алмасақ керек. Бізден тек осы заманды сана сарабынан өткізу талап етіледі. Өткен XX ғасыр мен XXI ғасырдың өліарасы – бүкіл әлемді шарпыған экономикалық дағдарыспен әйгілі. Бұл дағдарыстың сыры мен мәніне үңілген әлем ойшылдары дағдарыс кілтпаны экономикалық заңдылықтарда ғана емес, өмір сүру ғұрпы мен жалпы өмір сүру ұстанымдарында екенін ашып айтқанын да көз көріп құлақ естіді. Экономика мен саясатта бүкіл әлемді аузына қаратып, жетекші рөл атқарған Батыстың басынан өткерген экономикадағы бұл күйзелісі осы кезге дейін ұстанып келген парадигмалардың өзгеруіне әкеп соқты. Батыста әспеттелетін тұтынушы қоғам идеясы өз өміршендігін жоғалтып, өз ойшылдарынан жаңа перспективалар мен жаңа ой үлгілерін талап ете бастады. Ал жаңа дегеніміздің өзі ұмыт болған, ұмыт бола бастаған ескінің өзі емес пе? Ендеше біз де ақыры осы «ескіге» қайта оралдық. Тәуелсіздік

алып, егеменді ел атанып, желкенін керіп әлемдік саясат айдынына шыққан Қазақ елінің де алдында жаңа жағдайдағы жаңаша көзқарас қалыптастыру міндеті тұрды. Әлемдік өзгерістерге сергек үн қата білген Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты мақаласында: «**Тұтынудың бұл идеологиясы бүлдіруші** болғанына бүкіл әлем ерекше көз жеткізіп отыр. Ол әлемнің дамыған елдерінде **жаппай әлеуметтік масылдық** туындатты және **жаһандық дағдарыстың** басты себептерінің бірі болып табылады, - деп атап көрсете отырып, - Ақыр аяғында, әлемдік өркениеттің барлық құндылықтары, барлық экономикалық және мәдени байлықтар **виртуалды қаржы институттарымен емес, адамның еңбегімен** жасалады», - деп тұжырым жасайды. Және батыстық тұтынушы қоғам идеясына балама ретінде **Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамы** идеясын ұсынады. Сөйтіп саясат сахнасына, бүгінгі күннің ең өзекті мәселесі, өмір сүру үрдісі мен тіршілік кебінің негізі ретінде Еңбек ұғымының шыққанына куә боламыз. Бұл жайт бізге қазақ руханияты мен мәдениетіндегі Еңбек ұғымына, Еңбек феноменіне зер сала үңілуімізді қажет етеді. Несін жасырайық, бастапқыда Еңбек ұғымы қазақ түсінігінде негативті мәнге ие болғанын көруге болады. Сөзіміз дәлелді болу үшін қазақ тілінің лексикалық қорындағы **Еңбекті** деген ұғымға тоқталып өтсек те жетіп жатыр. Қазақ ұғымында «**Ер егіз, еңбекті жалғыз**» деген мақал бар. Мұның шешуін Мәшһүр Жүсіп былайша таратады: ««Және қазақта бір мақал бар: «Ер – егіз, еңбекті жалғыз». Ердің өзіне лайықты қатын жолықса, сонда «егіз» болады. Қатын жаман болса, ағайын жаман болса, бала да жаман болса, «еңбекті» деп, соны айтады. Ерлі-байлы екеуі аман тұрған күнде «егіз» есепті. Бірінен-бірі айырылып қалса, қай қалғаны «еңбекті» сол болады. Істеген ісі оңға басқан адам «егіз» есебінде: өзі біреу болса да, ісі орынға тұрғандықтан, онымен – «егіз». Істеген ісі оңға баспаған адам «жалғыз» есебінде, «еңбекті» деп соны айтады. Басы – аман, малы – аман – бүтін тұрған адам – «егіз» есебінде, қаза-пәлеге ұшыраған адам: «еңбекті» деп соны айтады. Қазақ мақалында бар: «Еңбектінің үйінен етік басындай өлім шықсын!» – деген. Және айтады: «Еңбектіге қара жер ойылады» – деген: «Құрғақ жердің өзі

оған саз балшықтай - басқан аяғын суырып ала алмай, әуре болады» – деген сөз». Және де бұл ұғымның генезисіне әрі қарай үңілер болсақ, жас сәбидің әлі қатып үлгермеген басындағы былқылдап тұрған жерін де Еңбегі деп атайды. Ә дегенде біз тәптіштеп жазған осы мағыналық жағынан ұқсас, туыстас сөздердің арасында ешқандай байланыс жоқ секілді. Бірақ назар салып, жіті үңілер болсақ, әңгімеге арқау болар біраз жайттарды байқаймыз. Енді осы көңілге түйген ойларды ортаға салайық. Алдымен, бұл сөздің дүниеге жаңа келіп, адамның қан тамырының соғысындай бүлкілдеп тұрған нәрестенің бас сүйегімен мағыналық байланысы біраз ойға жетелейді. Әдетте жас сәбиге құмартып, құшып-сүйіп, қолға алғысы келген адамдарды «байқа, әлі еңбегі қатпаған!» деп ескертіп жатады. Иә, «еңбегі қатпаған»: өмірге енді келіп, жарық дүниеге, тіршілікке әлі қалыптаса қоймаған сәби туралы әңгіме. Өмірге құмартып, тіршіліктің дәмін алған нәресте енді біраздан соң еңбектей бастайды. Еңбектеу барысында бас сүйегі қатайып, адам санатына кіруге талпынады. Бәлкім, іңгәлап жарық дүниенің есігін ашқан сәбидің ең алғашқы **еңбегі** де осы еңбектеуден басталатын шығар... *Тізерлеп, етпеттеп жүру* , кейін *бой тасалай, бұғып жүру* мағынасына ұласатын **еңбектеу** ұғымының антонимі – **бой жазу** . Бұл сөз: а) *денесінің құрысқанын тарқатты* ; ә) *дем алды, денесін сергітті*; б) *кеңшілік алды, еркіндікке қол жеткізді* , - деген мағыналарды береді екен. Осы өзара қарама-қарсы ұғымдарды салыстыра келіп, **еңбектің** адамға оңай тимейтінін аңғарамыз: мұнда жан қиналу/ *еңбектеу* , *жорғалау*, *өрмелеу*, *тырмысу* /, адамның табиғи еркіне тұсау салу / *бой тасалап, бұғып жүру* / бар. Бәлкім қарапайым пенденің табиғи түйсікпен еңбектен қашатыны да осыдан болар. Қалай болғанда да, осы сөздердің астарына үңіле отырып, еңбектің еркіндік сүйгіш, өз еркімен жүріп-тұруға құмар, қалағанын істеуге бейіл адамға берілген бір «жаза» екенін түйсінеміз. Әрі «бой тасалай бұғып, тізерлей еңбектеп жүрген адам ғана түптің түбінде әйтеуір бір бой жазады» деген де мағына шығады. «Еңбек түбі зейнет» деп келетін қанатты сөздің шығу төркіні де осыған меңземей ме?!

Ал осыдан келіп, «адам неден жазды?» немесе: «неден жазықты болып қалды?» – деген сүйкімсіз сауалдар бас көтереді.

Жасыратыны жоқ, біз осы кезге дейін – «адамды адам еткен еңбек!» – деген қағидатты ұстандық. Қағида дұрыс болғанымен, түбі шикі еді: бұл қағидатты тудырған маркстік-лениндік философия бойынша адамның арғы тегі маймыл, оны адамға айналдырған еңбек! – делінеді. Ал шынтуайтына келгенде, бұл қағидат Қасиетті кітаптардан бастау алады. Тәурәттә бұл оқиға былай суреттеледі: Адам ата мен Хауа ана жазықты боп, жылан кейпіндегі шайтанның тіліне еріп «жеме!» деген жемісті жейді. Сонда Алла Тағала бәрін алдына алдырып, әркімге тиісті жазасын беріпті. Жыланға Адам ата мен Хауа ананы азғырып, тура жолдан тайдырғаны үшін: ендігі жерде қарныңмен жорғалап боқ асайсың, – деп, жыланды аяқтан айырған екен. Жыланның тіліне бірінші болып еріп, өзі жегенімен қоймай, Адам атаға да жегізгені үшін Хауа анаға: сенің жазаңды үстегеннің үстіне үстей түсемін, оны аты – жүктілік, – депті. Адам атаға: семіздікті қой ғана көтереді дегендей, жұмақтағы шатшадыман өмірді көтере алмадың, ендігі жерде наныңды маңдай терің тамшылап еңбекпен табасың, – депті. Осы ой жүйесін үзбей жалғастыра болсақ, шынында да еңбек Адам атаға берілген «жаза». Бірақ бұл жазаның антропологияда зор мәнісі бар: осы «жаза», яғни еңбек арқылы ғана адам адам санатында болады екен. Сонда біз қарастырып отырған еңбек – адамның жаратылысымен біте қайнасқан ұғым болып шығады. Абайдың:

Тамағы тоқтық, Жұмысы жоқтық, Аздырар адам баласын,
– деп айтуында бір үлкен хикмет бар: еңбек адамның маңдайына жазылып, жаратылысын анықтап тұрғандықтан да еңбек етпеген адам бірден аза бастайды. Сондықтан Құдайдың тарапынан берілген бұл «жазаның» адам болмысының ашылуындағы рөлі зор, оң мағынаға ие.

Ал қазақ мәдениетінде еңбек ұғымының пайда болу қай кезең деген сұраққа әліміз келгенше жауап беріп көрелік. Мұхтар Әуезов өзінің «Абай Құнанбаев» атты монографиясында бұл мәселе туралы: «Осыдан соңғы сан өлеңінде Абайдың бұрын қазақ ақындары айтпаған бір тақырып етіп алатын айнымас ойы – еңбек туралы болады. Еңбекті Абайдың қадірлеуі қазақ поэзиясы үшін аса бір соны сөз еді» – дейді. Ал әдебиеттанушы Амантай Шәріп өзінің «Қазақ поэзиясы және ұлттық идея» атты монографиясында Әуезовтың

осы сөздерінің мән-мағынасын ашып береді: «Ұлы ақынның өз замандастарын тың үрдіске тәрбиелеуі әркез оның озғын ойларымен және сыншылдығымен сабақтасып жатты. Мысал үшін мына шумақтың мәніне үңілейік:

*Адасып алаңдама, жол таба алмай,
Берірек түзу жолға шық, қамалмай.
Не ғылым жоқ, немесе еңбек те жоқ,
Ең болмаса кеттің ғой мал баға алмай.*

Халқын «түзу жолға шығуға» шақырған Абайдың бәрінен бұрын: «Ең болмаса кеттің ғой мал баға алмай», – деп күйзелуінде біраз сыр бұгулі. Себебі әлі көшпенділіктен көз жазбаған жұрттың ата кәсібімен «араздасуы» – *ең болмаса мал баға алмауы* тозғындықтың басталу белгісі емес пе?! Оның орнына «не ғылым, не еңбек» жоқ. Ақын концепциясында «еңбекпен мал табу» ұғымы бар, бірақ «мал бағу» мен «еңбек» бір мағынаны білдірмейді. «Мал бағу» – өткен өмірдің атрибуты; «еңбек» – бүгін мен болашақтың қарекеті. Ақын шығармашылығындағы еңбек культі сол тұстағы қоғамдық қажеттіліктен, бұл қажеттілікті оның қапысыз танып-түйсінуінен туған еді». Әдебиет зерттеушісінің бұл пікірі қазақтың ата кәсібі – мал бағу мен жаңа заман талабы – еңбектің ара-жігін айқын ажыратып беруімен құнды.

Ұлт ұстазы Абайдың қалыптап берген Еңбек культі идеясын оның лайықты ізбасарлары Алаш қайраткерлері жалғастырады. Абай айтпаған, айтпаса да тұспалдап кеткен Еңбектің Күрес ұғымына трансформациалануын Алаш қайраткерлерінің мұрасынан анық байқаймыз. Алаштың ақтаңгері Әлихан Бөкейханов: «Тіршілік – бәйге: жүйрік алар, шабан қалар. Еріншек пен езге жол, бәйге, сыбаға, мүше жоқ. Тіршіліктегі жүйріктік – ақылда, ұсталық пен жанкеіптілікте. Байлық түбі – ақыл һәм қол ұсталығы. Осы екеуі қосылмай адам баласы қазынаға жарымайды», - дейді. Осы алтынға бергісіз ой маржандарын зерделей отырып Ұстаз айқындап берген Еңбек культін Алаш қайраткерлері саналы күрес жолына айналдырғанын байқаймыз. Және де Абайдағы біртұтас еңбек ұғымы Алаш қайраткерлерінің саралауында Ой еңбегі (Ақыл) мен Қол еңбегіне (Ұсталық) ұласқанын

аңғаруға болады. Бұл идеялар бүгінгі күні өз жалғасын тауып, Елбасының **Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамы** идеясына ұласқанын байқаймыз. Сөзімізді қорытындылайтын болсақ, Абайдан бастау алған Еңбек культі Алаш қайраткерлерінің азаттық жолындағы саналы күрес идеясына ұласса, бүгінде жаңа жағдайда, өзгеше тұрпатта, тәуелсіздік пен ой еркіндігінің арқасында Еңбек ұғымы жалпы қоғамның өмір сүру үрдісіне айналып отырғанын көреміз. Оған дәлел Елбасының бізге ұсынып отырған «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты мақаласындағы қазақ әлеуметінің жаңғыртылуы туралы идеялар. Сөз соңында Ахмет Байтұрсынұлының «Жиған-терген» атты өлеңіндегі: «Еңбексіз ит жер, бейнетсіз бит жер» деген халық даналығының үлгісін келтіргіміз келеді. Бұл сентенциядан күнделікті күйбең тіршіліктегі адамның татар дәм-тұзы тек қана еңбекпен келуі керек деген ойды оқимыз. Көркемдік ойлау жүйесі образға, бейнелеуге құрылған халық даналығы жатып ішер жалқауды адамның қанын теспей соратын битке, немесе тамақ аңдып көрінгенге телмірген итке теңейді. Бұған қарама-қарсы, осы айтылған әлеуметтік кеселге ем ретінде, еңбекпен ішер астың себеп-салдарлы байланысын халық даналығының қайнар көзі - қазақ мақалы: «Қолы қимылдағанның, аузы қимылдар» деп тұжырады. Ендеше, осынша әлеуеттік қоры күшті, мәдениеті мейлінше бай, еңбек мәдениеті қалыптасып үлгерген халықтың кедей болуға, әлемдегі елдердің соңғы қатарында болуға еш һақысы жоқ қой деп ойлаймыз.

Сəбит Байдалы

«Ақ жол» партиясы Орталық Кеңесінің идеологиялық жұмыс жөніндегі хатшысы

«АЛАШ» РУХЫ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛ

Биылғы жыл – Алаш қозғалысының 95 жылдығы. 1917 жылдың 5-13 желтоқсанында Орынбор қаласында өткен екінші жалпықазақ съезінде Ұлттық Кеңес құрылды. Яғни, 1917 жылдың 13 желтоқсаны – қазақтың алғашқы заманауи үкіметінің - Алашорданың дүниеге келген күні. Ғұмыры ұзақ болмаса да қазақтың тұңғыш үкіметі – Алашорда үкіметі құрылып, қазақ халқының мемлекеттілікке лайықты ел екені паш етілді. Алаш қозғалысы заманалық маңызы бар құбылыс, оның идеялары мен бағдарламалары ұлттық мемлекеттілікті қалыптастыруды мақсат етті. Кез келген ұлт үшін мемлекеттілік басты құндылық болып табылады. Әлихан Бөкейханов «мемлекеттілігі жоқ халық – жетім халық» деп санай отырып, Алашорда үкіметінің құрылып, XX ғасырдың басында қазақ даласында автономиялық биліктің болуына ерен күш жұмсады. Міржақып Дулатов «Автономия алу – мемлекет болды дегенмен бірдей. Біз енді өз алдымызға мемлекет боламыз деп тұрмыз» деді. Алашорда көшбасшылары халықтың арманы болған өзін-өзі билеу идеясын аз уақытқа болса да іске асыра алды. Ал бұл сөз жоқ, еліміздің ұлт-азаттық қозғалыс тарихында елеулі кезең болып саналады.

Алаш қайраткерлерінің қазақ қоғамында жүргізген жұмыстарының бірі және бірегейі – автономиялық басқару жүйесіндегі мемлекеттік құрылыс болса, екіншісі – мемлекеттік

тіл саясаты еді. Олар тіл жоқ жерде ұлт жоқ екенін, тілдің біздің барлық рухани құндылықтарымыздың тұғыры екенін күллі жан-тәнімен сезді. Олардың ана тіліне деген жауапкершілігі мен оның беделін көтеруге жұмсаған күш-жігері, жанкештілігі ғаламат болатын. Ана тілі - ата бабадан қалған ең асыл мұрамыз. Ал енді тәуелсіздіктің арқасында мемлекеттік тіл мәртебесіне ие болған сол ана тілімізді көздің қарашығындай сақтап, қастерлей білу - баршамыздың қасиетті парызымыз.

Осы қасиетті парызымызға жүрдім-бардым қарайтындарға, мемлекеттік тілдің мән-маңызын түсінбейтіндерге Алаш арыстарының тіл мәселесіндегі қимыл - қарекеттерін үлгі етіп ұсынуға әбден болады. Міржақып Дулатовтың «Оян, қазақ!» деп жар салғанын жұрттың бәрі біледі. Халел Досмұхамедов «Өз тілін өзі білмеген ел - ел бола алмайды. Тілінен айрылған жұрт - жойылған жұрт... Ана тілін білмей тұрып, бөтенше жақсы сөйлеу - ол күйініш. Ана тілін жақсы біліп тұрып, бөтенше жақсы сөйлеу – ол сүйініш. Өз тілін білмей тұрып, жат тілге еліктей беру зор қате» - депті. 1905 жылы Әлихан Бөкейхановтың Мәскеуде земство және қала қайраткерлері съезінде сөз сөйлеп, сол кездегі 5 миллион қазақ халқының тең құқығын үзілді-кесілді талап еткенін ұмытсақ, оны мүлде кешіруге болмас еді. Кейінгі қалдыруға болмайтын әлеуметтік мәселелермен қатар ол өз сөзінде тіл, сайлау еркіндігі проблемасын да көтерді: «...*қазақтардың жуық арадағы мұқтажы*, әсіресе алдағы сайлау үгітіне байланысты қажет болатын ана тілін қолданудағы еркіндік болып табылады және мен съезде жергілікті тілдер құқықтарына орай барлық шектеулерді дереу жоюды жақтап пікір айтылуын өтінген жолдастардың ұсыныстарына қосыламын».

Алаштың саяси көсемінің осыдан бір ғасырдан астам уақыт бұрын патшалы Ресейдің дәуірінде айтқан «*қазақтардың жуық арадағы мұқтажына*» - ана тілінің еркіндігіне әлі қол жеткізе алмай отырмыз. Сәкен Сейфуллин Қазақ үкіметін басқарған тұста қылышынан қан тамып тұрған кеңестік кезеңнің өзінде басыма қатер төнеді-ау демей «қырғыз» атауын қазақ деп түзеп, «Қазақты қазақ дейік» деп мақала жазған. Партияның қарсылығына қарамай, тотенше сессия шақырып, Декрет қабылдауға ұйытқы болған. Сонда «Қазақ тілі мемлекеттік тіл болсын, іс қағаз қазақ тілінде

жүргізілсін, ол қазақ аудандары мен болыстарында 1924 жылдың 1-інші қаңтарынан шілдеге дейін жүзеге ассын. Ал 1-інші шілдеден әрі қарай қазақ пен орыс аралас отырған жердің барлығында да іс қағазы қазақ тілінде жүргізілсін» деп жазылған. Бұл сол кезеңнің тұрғысынан алғанда көзсіз ерлік, күнің біреуге қарап тұрған заманда басты оққа байлау. Осыны айтқан Сәкенді де қызылдардың жыршысы деп кергігендердің болғаны жасырын емес. Тағы бір Алаштың ұлына жүгінейік. Сәкен Сейфуллиннің орнына келген Нығмет Нұрмақов әділет комиссариатының алқа мәжілісіне қатысып, «аралас аймақтағы сот қазылары мен тергеушілері орысша да сауатты болсын. Мұндай аймақтардағы қазақ тілін білмейтін, қызметке жарамсыз барлық іс жүргізушілер жұмыстан босатылып, қазақша жетік білетіндермен алмастырылсын», - деп талап қойған. Сол кездегі үкімет құрамында үш-ақ қазақ болыпты. Ақыры кеңестік империяның жендеттері олардың түбіне жетіп тынды. Енді осы Алаш арыстары қазіргі тұста ұлттың рухына айналуы тиіс емес пе?

XX ғасырдың басында Алаш арыстары көтерген тіл мәселесі бүгінгі XXI ғасырда да өзекжарды мәселе болып отыр. Бұл – бір адамның, тіпті бір ғана Парламенттің мәселесі емес, бұл бүкіл ұлттың абыройы, мәртебесі. Ұлт, Мемлекет және ұлттың күретамыры - Тіл ұғымдары: біртұтас ұғымдар. Бұл егемендігін алған қай елдің болмасын саяси-философиялық іргетасы. Сол себепті де Алаш жолын ұстанған «Ақ жол» партиясы мемлекеттік тілді игеру және дамыту, оған өзінің тиісті мәртебесін беру мәселесі өне бойы «кейінге қалдырылатын», «екінші дәрежелі» міндет деп емес, мемлекеттік құрылыстың ең басым мақсаттарының бірі деп қарастырылуы тиіс деп санайды. Ол партия жасаған құжаттарда өз көріністерін тапқан. Мәселен, 2009 жылы қабылданған ҚР-ның 2010-2020 жылдарға арналған жаңа Ұлттық саясатының Тұжырымдамасында, 2011 жылдың соңына қарай қабылданған сайлауалды тұғырнамасында мемлекеттік тіл мәселесіне де жеткілікті дәрежеде көңіл бөлінген. Ал бұл Тұғырнама сайлауалды құжат ғана емес, сайлаудан кейінгі істеріміздің де бағдарламасы. Онда келесі басымдықтар белгіленген: Қазақстанның басқа этностарының тілдік және этномәдени өзіндік ерекшелігін құрметтей отырып, қазақ тілінің мәртебесін арттыру және қолданыс аясын кеңейту;

мемлекеттік тілді дамытуға бөлінген мемлекеттік қаражаттың тиімді пайдаланылуы мен іс жүзіндегі нәтижелілігіне кепілдік беру; 2020 жылға қарай қазақстандықтардың 90 пайызының мемлекеттік тілді меңгеруіне қол жеткізу.

Партия төрағасы Азат Перуашев басқарған «Ақ жол» партиясының Парламенттік фракциясы ағымдағы жылдың мамыр айында сайлауалды тұғырнамасында жазылған келесі ұстанымының, атап айтқанда: Қазақстан Республикасының азаматтығын қазақ тілін, ҚР Конституциясын және Қазақстан тарихын білуі жөнінен емтихан тапсырғаннан кейін беруді заңнамалық тұрғыдан бекітуге күш салып, мемлекеттік тілді қолдану мен пайдалану аясын кеңейту үшін қолданыстағы заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Парламенттің қарауына заң жобасын ұсынды. Мұндай қағида Қазақстан Республикасының «Азаматтық туралы», «Тілдер туралы» туралы заңдарына тиісті толықтырулар енгізуді талап етеді. Шет елдердің заңнамасына салыстырмалы-құқықтық талдау мұндай заңнамалық талаптардың дамыған құқықтық жүйеге ие көптеген елдерде бар екенін көрсетті. Мысалы, Германияда азаматтық алу үшін заңды түрде сегіз жыл бойы тұру, өзін және асырауындағы отбасы мүшелерін материалдық жағынан қамтамасыз ету қабілетінің болуы, неміс тілін жеткілікті дәрежеде білу және сол сияқтылар болып табылады. Біздің ниетіміздің дұрыс болғандығын жуырдағы Ресейде азаматтық алу түгілі, уақытша күнкөріс үшін келген қоныс аударушылардың өзінен орыс тілі мен ресей заңнамаларын білу бойынша сынақ ала бастағаны да дәлелдейді. Мұндай заңнамалық талаптар азаматтық алғысы келетін адамдарды мемлекеттік тілді үйренуге, өзінің жаңа Отанына – Қазақстан Республикасына, оның конституциялық құрылысына, мәдениетіне, дәстүрі мен тарихына құрметпен қарауға ынталандырар еді.

Қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында мемлекеттік тілдің қолданылу және пайдаланылу саласын кеңейту, сондай-ақ кадрларда қазақстандық қамтуды ұлғайту мақсатында әлеуетті инвесторларға (шетелдік компанияларды қоса алғанда) инвестициялық преференцияларды бергенде, концессиялық шарт қоюда, жер қойнауын пайдалануға құқық алуға келісім-шарттарда конституциялық нормаларға сәйкес мемлекеттік тілді міндетті

түрде пайдалану талабы белгіленуі қажет. Мұндай нормаларды «Инвестициялар туралы», «Концессиялар туралы» және «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» заңдарда бекіту ұсынылды. Сондай-ақ, мемлекеттік тілге енгізіліп жатқан жаңа терминологияны ретке келтіруге септігін тигізетін, мемлекеттік қызметшілердің мансаптық өсуін қамтамасыз етуге жағдай жасау мақсатында мемлекеттік органдарда мемлекеттік тілді дамытуды ынталандыратын ұсыныстарды енгізе отырып, оның ешқандай да әлеуметтік-экономикалық салдарларды көздемейтінін, қосымша бюджет шығындарын талап етпейтінін, жалпы алғанда заң жобасын қабылдау мемлекеттік тілдің қолданылу және пайдаланылу аясын кеңейтуге үлкен мүмкіндік беретінін нақты дәлелдей алдық. Біздің алған бағытымыздың дұрыстығын заң ғылымының елге танымал ғалымдарының қатысуымен жасалған ресми ғылыми және құқықтық сараптамалардың нәтижелерінің оң болуы да растайды. Алайда, 31 мамыр күні партияға аталған заң жобасы бойынша Үкіметтің теріс қорытындысы келіп түсті. Елбасымыз барша қазақстандықтар мемлекеттік тіл аясында бірігуі керек дейді. Ал Президентіміздің бұрынғы үкіметі мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеруге бағытталған заң жобасына қарсы шығады. Фракция мемлекеттік тілді өзінің тиісті тұғырына қондыру үшін елімізге, халқымызға аса қажет патриоттық бастамасынан бас тартпақ емес. Мәселе күн тәртібінен әзірше алып тасталынды.

Ал күнделікті тірлікте мемлекеттік тілді нығайтудың қазіргі заңнама шеңберіндегі практикалық қадамдарын жасай беруіміз қажет. Оның үлгісін жақында тағайындалған жаңа Премьер-Министр Серік Ахметов «Үкімет енді өз мәжілістерін мемлекеттік тілде өткізетін болады» деп үкімет мәжілісін қазақ тілінде өткізіп көрсетті. Енді осы үрдісті тоқтатып алмай, оны дамыта түсіп, біздің үкімет келесі қадамға барса тіпті абзал болар еді. Тиісті талап қойып, барлық салалық министрліктерде және республиканың барлық облыстарында іс-қағаздарын мемлекеттік тілде жүргізілуін жуыр маңда қамтамасыз етулерін міндеттеулері керек. Сонымен қатар Үкімет және жергілікті билік органдары диаспора өкілдерінің шоғырланып тұрған аймақтары мен елді мекендерін нақты анықтап, соларда қажеттілігіне орай орыс тілі және басқа тілдерді қолданудың жағдайларын жасауды тиянақтап қойғандары

жөн. Үкіметті бақылап, олардың қазақша сөйлеуін талап етуге тиіс Парламенттің өзі де қазақша сөйлеуді қажетсінетін емес. Парламентте қазақша сөйлеуге кім кедергі болып отыр? Ешкім де. Ең бастысы ниет болуы керек. Өкінішке қарай ниет, ынта-ықылас болмай тұр. Қазақ елінің заңдарын дайындап, ұсыну, талқылау, қабылдауды мемлекеттік тілге көшірудің тетіктерін ойлап жатқан ешкім жоқ. Орыс тілінен аударып, іс-қағаздарын мемлекеттік тілде жүргізіп жатырмыз деген кешегі «жетістігіміз», бүгінгі біздің басты кедергіміз. Ендеше өзімізді-өзіміз алдауды доғарайық. Көзбояушылыққа бармайық. Арымыздың алдында адал болайық. Мемлекеттік тілдің мәселесінің биліктегілердің пенделік, өткінші мүдделерінің тасасында қалып қоймауын азаматтық қоғам қадағалауын тоқтатпауы керек. Конституцияның, Заңдардың талаптарын орындау салтанат құратын елде өмір сүруге барлығымыз мүдделі болуға тиіспіз.

Қазақстанның «Ақ жол» Демократиялық партиясы мемлекеттік тілдің толыққанды дамуы және оны еліміздің барлық азаматтарының меңгеруі әрбір қазақстандық үшін елді ажыратушы емес, біріктіруші мақсат болуы керек деп санайды және осыған қызмет етеді. Партияның өз ішінде облыстардың бірқатарында партия филиалдары жанынан мемлекеттік тілді оқыту мектептері ашылып, олар өз жұмыстарын бастап та кетті. Біз қазіргі таңда мемлекеттік тіл болып отырған қазақ тілінің күнделікті өмір пен отандастарымыздың өзара қарым-қатынасында кеңінен қолданылуы Алаш арыстарының да аңсаған арманы болғанын ешуақытта естен шығармауымыз керек.

«Алаш» қозғалысының мемлекеттік тілге, мемлекеттілікке, жалпы ұлттық құндылықтарға көзқарастары Алаш жолын ұстанған «Ақ жол» партиясы үшін теориялық қана мәселе емес, бұл ең алдымен, ұлт игілігіне қызмет етуі тиіс практикалық мәселе. Сол себепті де біз бүгінгі «XXI ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғыртудағы «Алаш» қозғалысы идеяларының өзектілігі» атты ғылыми-практикалық конференцияның мақсаты етіп, Алаш мұрасын жаңа заманның талаптарына, сұраныстарына сай зерделеуге, Алаш идеяларының іске асырылуының тәуелсіздігімізді бекемдеп, нығайта түсуге қызмет ететініне қоғамдық пікір туғызуға тырысып отырмыз.

Бүгінгі Қазақстан Республикасы - Алаштың бұл арманының іске асқанының көрінісі. Алаш көшбасшылары қазақ қоғамын біртіндеп Еуропалық деңгейдегі өркениеттің озық жетістіктерімен ақылға қонымды ұштастыру негізінде сол замандағы нақты жағдайларға бейімдеуді өздерінің анық та айқын мақсаты тұтты. «Алаштың» асыл мұраттары қазіргі таңда халқымыздың қолдауына ие болып отырған Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың еліміздегі әлеуметтік, сондай-ақ глобалды экономикалық және саяси үдерістер үшін тұжырымдамалық маңызы аса зор Әлеуметтік жаңғырту бағдарламасының бағыттарымен үндес. Шын мәнінде, бұл бағдарлама мемлекетіміздің дамуына жаңа талаптар қойып, халқымыздың ұлттық мүдделеріне сай келетін, Алаш арыстары армандаған жаңа құндылықтар жүйесін қалыптастырып отыр.

Енді 5 жылдан кейін - 2017 жылы Алаш қозғалысының, Алашорданың құрылғанына 100 жыл толады. Ал одан бір жыл бұрын - 2016 жылы Алаштың саяси көсемі Әлихан Бөкейхановтың 150 жылдығын да кеңінен атап өту парызымыз. Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулагов, Мұхтар Әуезов, Шәкәрім Құдайбердиев және басқа да қазақтың көрнекті қайраткерлері, тіпті Ресейдің сол кезеңдегі озық ойлы интеллигенциясы Әлихан Бөкейхановты қазақ халқының көшбасшысы ретінде бағалап, мойындаған. Біз осы ұлы тұлғаның да бағасын өз дәрежесінде бергеніміз жоқ. Алдағы 4-5 жыл аралығында қоғамдық санаға сілкініс енгізіп, Алашорданы, Алаш қайраткерлерін лайықты ұлықтау қажет екендігіне қазақ елі үкіметінің, баршаның көзін жеткізіп, түсіндіруіміз қажет. Алаш мұрасымен сан ұрпақ сусындап, Алаш рухын бойына сіңіріп, халыққа қызмет етудің, әлемдік бәсекеге төтеп берудің үлгісін алуы керек.

Әбілхан Төлеуішев
*саясаттанушы,
ҚР Мәдениет
қайраткері, «Ақ
жол» ҚДП Атырау
облыстық кеңесінің
мүшесі*

Ғарифолла Әнес
*филология
ғылымдарының
докторы,
халелтанушы*

ХАЛЕЛ ДОСМҰХАМЕДОВТИҢ ӨМІР ЖОЛЫ ЖӘНЕ ТАҒЫЛЫМДЫҚ ӨНЕГЕСІ

Екі ғасыр тоғысында бодандықтың бұғауындағы бейқам халқын өркениеттің өріне сүйреген көсемдер мен серкелердің көзге ерек шалынар басты қасиеті – олардың қай-қайсысы болмасын жан-жақты, «сегіз қырлы, бір сырлы» тұлғалар-тұғын. Саяси күрескер, жалынды жаршы-публицист, әрі ғалым, әрі киелі өнер иесі және белгілі бір мамандықтың, соны саланың бастау-көзінде тұрып, ізашар болу – халқымыздың, маңдайына біткен осы үркердей шокжұлдыздардың несібесі. Осындай алып, нар тұлғалардың бірі әрі бірегейі – Халел Досмұхамедұлы.

Халел Досмұхамедұлы 1883 жылы сәуірдің соңғы күндері қазіргі Атырау облысы, Қызылқоға ауданындағы Тайсойған құмында дүниеге келіп, 1938 жылдың 26-ншы шілдесі күні Ресейдің Воронеж қаласында үй-ішімен айдауда жүрген жерінде

НКВД-ның тұтқынына алынды. Одан Мәскеуге, кейінірек Алматығы жеткізіліп, егер сол жылдары өз елін өз қаңқасып қырғынға ұшыратқан Ішкі істер органдарының мәліметтеріне сенсек, 1939 жылы 24-інші сәуірде «әскери трибуналдың үкімімен атуға бұйырылады», ал 19-ынша тамызда “түрме ауруханасында өкпе туберкулезінен қайтыс болады”.

Сол бір азалы жылдардың азабын сараптағанда, әрине, ең алдымен, жазықсыз жалаға душар болған шейіттердің қасіретті қазасы тілге оралады, әйтсе де, ең бір өкініштісі, жаңадан тәйтәй тұрып келе жатқан қазақ қауымы үшін, ұлттық асыл мүдде үшін, сорпа бетіне шығар жақсылар мен жайсаңдардың ел, жұрт қамы үшін істер тіршіліктерінің, асыл еңбектерінің шорт кесіліп, зая кеткендігі еді... Қаншама айтылмаған сөз, жазылмаған кітап, ашылмаған жаңалық... сол бейкүнә кеуделерде мәңгіге өшті десеңізші?! Ондай өкініш табы біз өзіміз сөз еткелі отырған Халел Досмұхамедұлының өмірі мен шығармашылығын көктей шолғанда да көз алдына еріксіз көлбендейді.

Бар-жоғы 55-56 жыл ғұмыр кешкен Халекеңнің қысқа да мәнді өмірбаянын, біздіңше, төрт кезеңге бөліп қарастырған орынды:

- 1) Тұлғалану жылдары (1916-ншы дүрбелең жылдарға дейін);
- 2) Ат үстінде өткен, күрес жылдары (1916-1920);
- 3) Ғылыми-шығармашылық һәм қоғамдық-педагогикалық қызметпен айналысқан жылдары (1921-1928);
- 4) Қуғын-сүргінге ұшыраған азапты жылдары (1929-1939).

Біздің бұлайша аз ғана ғұмырды жіліктеп-жіктеп көрсетіп отырған себебіміз, жоғарыда атап өткеніміздей, біріншіден, бүгінгі біздің қолымызға тиіп отырған оның мұралары негізінен екі қолдың он саусағын бүксен жетер-жетпес аз ғана жылды қамтитын үшінші кезеңде шыр етіп дүниеге келгендігін баса көрсету болса, екіншіден, қолынан қаламы еріксіз алынып, орнына кісен-бұғау салынбағанда әлі қаншама тың еңбектер жазылып, кітаптар жарыққа шығар еді-ау деген ошпес өкінішімізді тағы бір қайталау ғана. (Әрине, халқым, ұлтым деген «ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек» қарап жатпасы анық...).

Енді қысқаша Халекеңнің өмір жолындағы осы бел-белесті кезеңдерге тоқтала кетелік.

Халел он балалы Досмұхамед отбасының жетінші болып қорған қызығы, ұлдан (Хасен, Халел, Құлбайыс, Құлымжан) екіншісі еді. Кішкентайынан ауылдағы молдадан хат танып, одан соң жергілікті орыс-қазақ мектебіне оқуға түседі. Тайсойған құмының Соркуыс атты мекенінде айналасына мәлім «Машақ ауылы» деген қоныс болған. Машақ би – Досмұхамедтің әкесі, Халелдің атасы, сол себепті де кейбір құжат-документтерде Халекең «Машақов» болып та жүреді. Машақ әулеті Кіші жүздегі Он екі ата байұлының Беріш тармағынан, оның ішінде – Жайық-Беріштен тарайды. Жайық-Беріштің шартарапқа кең танылып, аты шыққан – атақты Алдар би және оның немересі, Исатай-Махамбеттердің тілеулес серігі – Байнақ би. Сол Алдар бидің шөбересі, Байнақ бидің ұлы Машақтың бел баласы, Досмұхамедтен үлкені – Дәулетүмбет (1848-1907) алғашқы оқыған азаматтың бірі. Үйшіктен орысша-қазақша училище ашқан.

Осы оқыған ағаның нұсқауымен 1894 жылы, он бір жасында Халел Орал қаласындағы әскери реальді училищенің дайындық класына қабылданып, онда орыс тілін тез меңгеруімен, зеректігімен танылады. 1902 жылы оны үздік бітіріп, тағы бір жыл дайындық класында оқып, 1903 жылы алыс астана – Петербордағы Императорлық Әскери-медициналық академияға латын тілінен қосымша емтихан тапсырып түседі... Міне, осылайша құмда өскен алаш ұлының шыңға өрлеу баспалдағы басталады. Бұрын да, кейін де санаулы ғана қазақтың басына қонған бақыт – астана Петерборда оқу, ақ түнді қарсылай жүріп білім нәрін жинау Халел Досмұхамедұлы өміріндегі ең бір жарқын, сәулелі жылдар болатын.

Студент Халел академияда оқыған кез (1903-1909) – берісі Ресей, әрісі Еуропа тарихындағы аумалы-төкпелі, аласапыранды уақыт екені белгілі. 1905-1907 жылдардағы ел ішіндегі қоғамдық-саяси тұрақсыздық, саяси белсенділік өрекіп өршіген жылдар оның қалыптасуына әсерін тигізбей қоймады.

Оны әсіресе оңшылдардың ұлыорысшыл шовинизмі, бұратана халықтардың тағдырына немқұрайлы көзқарастары ашындырды.

Осы жылдары ол ел ішінде – Орал облысында үгіт жүргізеді, жергілікті «Фикр» («Пікір»), «Уральский листок» газеттері

бетінде патшалықта болып жатқан саяси толқулар мәнін халыққа түсіндіреді. 1905 жылдың соңында Орал қаласында бес облыстың делегаттары бас қосып, съезге жиналып, құрған Ресей кадеттер партиясының жергілікті бөлімшесі есепті – «Қазақ конституциялық-демократиялық партиясының» 9 адамнан тұратын Орталық комитетіне Б. Қаратаев, М. Бақыткереевтермен бірге сайланады.

Халекеңнің ата қонысы – Тайсойғанның Сорқуысында, Жәйім шағылында бүгіндері жерлестері орнатқан үлкен тас, ескерткіш-белгіге «Халелдің ставкасы» деген жазу ойылып жазылған. Міне, осы жерге Халел сол студент кезінің өзінде-ақ арнайы төрт бөлмелі үй салғызып, өзі каникулға, кейіннен демалысқа келген кездерінде осы үйде ауру-сырқауларды қабылдап, елдің үлкен-кішісінің бәрін медициналық тексеруден өткізіп отырған.

Ғасыр басындағы көшпелі қазақ ауылындағы медициналық көмек көрсету жағдайы, санитарлық-эпидемиологиялық жұмыс жүргізу ісі өте мүшкіл халде болатын.

Тән саулығының шипагері, доктор Халел туған халқының дәрігерлік көмекке мұқтаждығын, түрлі аурулар алдындағы дәрменсіздігін күнделікті көзбен көріп, «қолмен ұстады»; өзі де қарлығашша шырылдап, қанатымен су септі, бар білім-білігі мен азды-көпті тәжірибесін аямады. Өз қолымен оңды, жүзді емдегенімен, мыңдарға, миллиондарға білгенін үйретіп, ақыл кеңес берудің жолы – баспасөз, қалам күші екенін ұқты. Өзінің кәсіби алғашқы мақалалары – «Тамыр дәрі хақында», «Сары кезік – сүзек», «Жұқпалы ауру хақында» сынды ізашар еңбектерін Ахмет Байтұрсынұлы шығарып тұрған бірегей басылым – «Қазақ» газеті (1913-1918) бетінде жариялай бастады. Осылайша, оның ел ішіндегі өзі секілді аздаған оқыған дәрігер, докторлардан өзгеше қыры – дәрігер-қаламгерлігі басталды, үлкен шығармашылық жолының бастау-көзі ашылды. Дәрігер, жанкешті азамат әрі қаламгер-көсемсөзші – «доктор Халел» көптің көзіне шалынды, аты ауызға ілінді.

1917 жылғы 21-28-ші шілде аралағында Орынбор қаласында болып өткен Бірінші жалпықазақ съезінде Халел Досмұхамедұлы басынан аяғына дейін төрағалық етті.

Хатқа түспеген, ауызша жеткен кейбір деректерде бұл жаңа партияның атын «Алаш» деп қою туралы Халел Досмұхамедұлы ұсыныс енгізді делінеді.

«Алаш» партиясы ресми құрылған, «Алашорда» мемлекетінің (үкіметінің) негізі қаланған. Орынборда 1917 жылғы 5-13-ші желтоқсанда болып өткен кезекті (екінші) Жалпықазақ съезінде оны «арнайы шақырылған делегат» ретінде көреміз. Бақыткерей Құлманұлы төрағалық еткен бұл басқосуда Халекең Әлихан Бөкейханұлы, Ғұмар Қараш және Әзімхан Кенесариндермен бірге төралқаның қосымша төрағасы болады. Осы съезде қазақтың барша бетке шығар көшбасшылары бір ауыздан тарихи «Жалпықазақ съезінің қаулысын» қабылдады.

Алаш мемлекеті мен үкіметінің бас органы – Ұлт (Халық) Кеңесі құрамына Орал облысынан Халел Досмұхамедұлы, Бөкей Ордасынан Уәлихан Танашұлы, облыстардан тыс Жаһаншах Досмұхамедұлы сайланды. Кеңес төрағасы, яғни жаңа жарияланған Қазақ Елінің тұңғыш Елбасысы болып Әлихан Бөкейханұлы баламалы жағдайда сайланды.

Халел мен Жанша 1918 жылдың наурыз айын Мәскеуде өткізді: елдің жаңа басшысы В.И.Ленинмен және Ұлт мәселелері жөніндегі Халық Комиссары И.В.Сталинмен көзбе-көз сөйлесіп, Алашорданың талаптарын айтты. Большевиктер кеңес өкіметін толық мойындап, сөзсіз бағынуды талап етсе, ал олар Алашордаға ішінара билік беру (заң шығару, атқарушы билік және сот жүргізу), өз әскері болу (халық милициясы) сияқты талаптарын, қазақтар көп шоғырланған жердің бәрін, ата қонысты қазаққа түгел қайтарып, бір орталыққа алаш қайраткерлерін түрмеден босату, оларды қудалауды тоқтату, қаржылай көмек алу сияқты шұғыл шешімін табуы қажет мәселелерді өткір қойды. Соның кейбіріне қол да жеткізді.

1918 жылдың 18-21-ші мамыры аралығында Жымпиты қаласында Орал өңірі қазақтарының кезекті төртінші съезі болып өтті. Таяу арада жалпақ Ресейде бүліншілік тоқталып, большевиктерден басқаның бәрі асыға күткен Құрылтай Жиылысы шақырылды, Ресей федеративтік демократиялық республикасы орнап, тарыдай шашыраған қазақтар өз автономиясын алады деген үміттен көз жазбаған олар осы съездің шешімімен Қазақстанның бүкіл батыс өңіріне ықпал етерлік ұлттық-территориялық құрылым

– «Ойыл уәләятының Уақытша үкіметін» жариялайды. Оның төрағасы болып Жаһаншаһ Досмұхамедұлы сайланады. Қыркүйек айының ортасында кеңес үкіметіне қарсы оппозициялық күштердің Уфа директориясын жариялауға жиналған мәжілісіне келген Алашорда қайраткерлері бұл шешімді мақұлдап, Ойыл уәләятына «Алашорданың батыс бөлімі» деген атпен пәрмен береді. Олар тездетіп қарулы жасақ – Алаштың атты әскерін ұйымдастырады, Самарадағы Комуч үкіметінен қару-жарақ алады. Ұлттық банк ашады, баспахана ұйымдастырады, «Еркін қазақ» газетін жарыққа шығарады. Ең бастысы – Ырғыз бен Маңғыстау арасын мекендеген қалың қазақты ақтың да, қызылдың да, казачествоның да талауына бермей, қорғап тұрады. 1918 жылдың аяғы мен 1919 жылдың басында Орталық Алаш үкіметінің қайраткерлері Кеңес өкіметін амалсыздан мойындады. О бастан большевиктік идеяны қабылдамаған, қызылдармен қарулы қақтығысқа түскен қазақ оқығандарының қыл үстіндегі тағдырын Мәскеуге арнайы барған Ахмет Байтұрсынұлының қажырлы еңбегі бір жолға аман сақтап қалды. В.И.Лениннің 1919 жылы 10 шілде күні «Қазақ өлкесін басқару жөніндегі революциялық комитет» құруы және оның төрағасының орынбасарлығына А.Байтұрсынұлының тағайындалуы – Кеңес өкіметі алдында тізе бүккен Алаш қайраткерлерінің жалп етіп өшкен үміт отын қайта тұтатты.

Қызылдардың тез арада, үзілді-кесілді берілуін талап еткен шешіміне Батыс Алашордасының басшылары келісе қоймады. Өздерінің халық сайлаған заңды үкімет екендігін алға тартып, Қызылқоға бекінген ақтардың қалдығын екі жақтап, бірге талқандау жоспарын ұсынды. Бірақ Қызыл армия штабы үзілді-кесілді берілу талабынан қайтпады. Осындай сын сағатта 1919 жылдың желтоқсанның 27-сі күні Алаш атты әскері (жалпы Күнбатыс Алашордасында әр жылдарда екі мыңнан үш мыңға дейін тұрақты қарулы қол болған) таңғы 7-де Қызылқоғаға бекінген Елек корпусының штабын басып алады. Генерал Акутин бастаған офицерлерімен қоса 500 жасақты тұтқындап, көп қару-жарақ олжалайды. Екі күн бойы оларды құтқармақ болған казактармен ұрыс жүргізеді.

Қызылқоғаға келіп жеткен Қызыл армия бөлімдері Алаш әскері қолға түсірген олжаның бәрін иеленеді, Алаш үкіметі мен

жасағын таратады, ал оның басшыларына кешірім беру не бермеу мәселесі талай айлар бойы өз шешімін таппайды. Оған М.Фрунзе бастаған майдан басшыларының Жанша мен Халелге нағыз жау деп қараған көзқарас, пиғылдары себепші болды. Ұзақ дау-дамайдан соң Кирревкомның 1920 жылғы наурыздың 5-де қабылдаған қаулысына сәйкес ұлттық Алашорда үкіметі, белсенді басшылары халықтан оқшауландырылып, Жаһаншах Досмұхамедұлы, Халел Досмұхамедұлы, Иса Қашқынбайұлы, Кәрім Жәленұлы және Беркінғали Атшыбаев Мәскеуге, Ресейдің орталық губерниясына жіберіледі. Осылайша Халекеннің ат үстінде өткен қайраткерлік, күрескерлік жылдары аяқталады. Ең бастысы – «қырық жыл қырғын болса да, ажалды өледі» дегендей, қаншама оттың ортасында жүрсе де, құдай елеп, аман-сау қалады...

1920 жылғы жаздың соңына таман Х.Досмұхамедұлы Ташкент қаласына келеді. Ташкент бұл кезде бірнеше туыстас түркі халқының басын біріктірген Түркістан Автономиялы Республикасының орталығы болатын.

Санаулы ғұмырының қас қағым сәті – «Ташкент кезеңі» Халел үшін бар күш-қуат, интеллектуалдық білім-білік, зор ұйымдастырушылық қабілетін жарқырата көрсеткен жемісті жылдар болды. Сарғайған еңбек кітапшасына үңілсеңіз, онда басшылық та, қосшылық та қызмет-дәреже қоса-қабат жарыса жазылып жүр: ординатор, мектеп дәрігері, әрі Түркістан Денсаулық сақтау халық комиссариатының бөлім меңгерушісі, коллегия мүшесі, институтта оқытушы, проректор, әрі баспагер һәм ғалым... Оның сыртында «Талап» сынды қоғамдық бірлестік құрғаны, «Сана» журналын шығарғаны... тағысын тағы жұмыстары бар.

1920 жылы тамыздың 21-і күні Түркеспубликасы Халық ағарту комиссариаты жанынан Түркістан халықтарының оқу-ағарту, мәдени һәм ғылыми мұқтаждарын өтеу үшін арнайы Білім комиссиясы ұйымдастырылады. Халел Досмұхамедұлы, алдымен, осы комиссияның мүшесі (ол кездегі төрағасы – Иса Тоқтабайұлы), кейіннен төрағасы болады. Осылайша бір кезде Петерборда тірнектеп жинаған білім қазынасын туған халқына қайтарар, рухани қарыз-парызын өтер кезі де дөп туады.

Әмбебап ғалым, энциклопедист Х.Досмұхамедұлының қаламынан туған кітаптар мен оқулықтарға көз салсақ, оның ба-

сты екі салаға жіктелетінін көреміз. Заман қажеттілігінен туған «Табиғаттану» оқулығынан басқасу белеңбектері – өз мамандығына тікелей қатысы бар, яки медицина-биология ілімі аясынан туындайтын шығармалар. Бұл тұста өз мойнына ауыр жүк алған ғалым тыңға түрен салады. Еуропа ғалымдарының үлгі-өнегесіне сүйеніп отырып, қазақ тілінде төл терминдік қор жасап, мүлде жаңа сапалы оқулықтарды дүниеге әкеледі. Х.Досмұхамедұлының үш бөлімнен тұратын «Жануарлар» сынды оқулығы ол кезде Орта Азияда жаңа мәдени құрылыс құрып жатқан халықтардың еш бірінің тілінде жазылмаған, дүниеге келмеген кезі еді. Сол себепті де Түркістан республикасындағы барша тұтас түркі жұртшылығы, олардың алғашқы оқығандары, ұстаздар қауымы бұл оқулықтарды өздеріне жолбасшы құрал ретінде пайдаланды, үлгі тұтты деп айтуға толық құқығымыз бар. Медицина мен гигиена, биология мен адам анатомиясы һәм жалпы табиғаттану саласында өз заманында шыңға шығып, қоғам сұранысын өтер соны да төл іргелі еңбектер жазған жаратылыстанушы ғалым рухани, қоғамдық ғылымдар саласында да өшпес іс, қайталанбас қайрат туғызары кім-кімді болса да тәпті етері сөзсіз.

Х.Досмұхамедұлының мәдени тарихымыздағы «ерен еңбегі не?» дегенде, алдымен ойға оралары – әдебиетіміздің классигі Махамбетті «тірілткені», оның алдаспап жыр-толғауларын бүгінгі ұрпаққа мирас қылғаны. Тарихын қастерлеген халықтар үрдісіне ден қойсақ, Х.Досмұхамедұлы артына басқалай іс-жол қалдырмағанның өзінде, біздіңше, осынау жалғыз ерлік-еңбегімен ғана өз-өзіне мәңгілік ескеркіш орнатқандай еді... Мұрат Мөңкесұлы, Шернияз шешен, Ығылман жырау, «Қарасай-Қазы», «Қыз Жібек», «Кенесары-Наурызбай», Абай, Мағжан, Бернияз... Сол бір қиын кезде, осылардың бәрін хатқа түсіріп, тасқа бастыру – ерлік емей, немене!?

1930 жыл, қыркүйектің 15-і. Ф.И.Голощекиннің «тазалауының» екінші толқыны («бірінші толқынға» А.Байтұрсынұлы бастаған Мағжан, Жүсіпбек, Міржақып т.б. арыстар іліккен болатын) өз үйіріміне тағы бір арысты – Х.Досмұхамедұлын да ала кетеді: сүйікті ісі мен қолдағы қаламынан еріксіз айырады. 1932 жылдың 20-шы сәуірінде ОГПУ үштігінің (тройкасының) шешімінен Ресейдің қаратопырақты аудандарының біріне жер

аударылуға үкім кесіледі. Сөйтіп ол қалған санаулы ғұмырын отбасы, бала-шағасымен бірге Воронеж облысы мен қаласында бас бостандығынан айырылып, құқығы шектелген айыпкер ретінде өткізеді. Соңғы бір жыл кесімді мерзімі бітсе де, елге оралмайды. Сірә, Қазақстан аспанын шарлап жүрген «қара қарға» жемтігіне айналумен сақтанғаны шығар... 1938 жылы екінші рет қамалғанда шиеетей бала-шағасына: «Енді мені күтпендер. Елге көшіңдер...», – деп тіл қатып қана үлгереді... Мәскеу түрмесі, Алматы абақтысы... Сұраусыз қан, құнсыз өлім... Белгісіз қабір... Ескерткішсіз, ескерусіз қалған, әдейі ұмыт қалдырған жарты ғасыр... Жарты ғасырлық жартас үнсіздік...

Халқы Халел еңбектерін іздейтін, жоқтайтын күн туды. Аймақтық Халел Досмұхамедұлы қоры құрылды (президенті – Д.Е.Әбдірахимова). Туған топырағында елді мекен мен университетке. Атырау, Алматыда, т.б. қалаларда орталық көшелерге есімі берілді. Ғұмыр жолы мен шығармашылығы зерттеліп, конференциялар өткізілді, тұрақты «Халел оқулары» ұйымдастырылды, жоғары және орта оқу орындарында стипендиялар тағайындалды... Бүгінде Х.Досмұхамедұлының есімі мен еңбегіне жоқшы болып жүргендердің аты-жөнін түгелдей атап шығудың өзі үлкен күш. Әр саладан осы абыройлы, әруақты іске ат салысып жүрген кейбір азаматтардың ғана атын атап кетер болсақ, олар: ғалымдар – З.Қабдолов, К.Нұрпейісов, Ш.Сарыбаев, Б.Хабижанов, А.Мектепов, диссертант Р.Әлмұқанова, туыстары – Қарашаш Халелқызы мен жиені Д.Әбдірахимова, жазушы, баспагер М.Құлкенов, меценат – Ж.Нәбиев, қоғам қайраткері Т.Ізмұхамедов һәм тағысын тағы азаматтар...

Халел Досмұхамедов – халқымыздың біртуар перзенті, Алаш партиясы мен Алашорда қозғалысының белгілі де беделді жетекшілерінің бірі болған қоғам қайраткері, әмбебап ғалым. Біз бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның бастауында тұрған, елімізді алғаш ұлттық санаға көтерген Алаш арыстарын ұмытпауымыз және ардақтауымыз қажет. Алаш арыстарының рухын жас ұрпаққа сіңіру үшін күресе беруіміз керек. Алаш идеясы – бүгінгі Тәуелсіз еліміздің басты идеяларының бірі болуы тиіс. Алаш – бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның бастауында тұрған алғашқы толыққанды үкімет пен саяси партия.

Мақсат Жақау

«Ақ жол» ҚДП Алматы қалалық филиалы төрағасының орынбасары, саясаттанушы

АЛАШОРДАНЫҢ АМАНАТЫ ЖАСТАР ЖАДЫНДА...

Бүгінгі күндері, біз ХХІ ғасырдың бай да, дәулетті марқайған ұрпағымыз. Айтайын дегенім, тәуелсіздіктің толық құндылығымен өмір сүріп отырған буынбыз, кешегінің тұяқ серпіген, тамырымен құлатса да, қасқайып діңгегін сақтаған, ұрпағым үшін деп ары мен намысын жәннатқа ала кеткен Алаш бабаларымыздың аңсаған бақытына сүңгіген, піскен ыстық күлшедей күннің жылуына бетімізді емен-жарқын қыздырған жастарымыз.

Еліміздің білдей бір партияның өз саяси өмірінде Алаш идеясын байрағына айналдырып, халықтың сана-сезімін бір күндігіне азық болатындай емес, бар өмірінің азығына айналдырар ағартушылық бағытын тұрақты түрде үзбей жүргізіп келе жатуын, бүгінгі өтіп жатқан конференциясынан көруге болады.

Конференцияның мақсаты маңдайынан миы көрінгендердің бір-біріне білгендерімен бөлісуін қамтамасыз ету емес, барынша тыңдайтын жас құлақтардың сана-түйсіктеріне жеткізу болып табылады. Сондықтан ғылыми-практикалық жиналыстың форматында жиналған қауымның жетпіс пайызы жастардан құралуы, жас маман ретінде мені қуантып отыр.

Өкінішке орай, мына ақпараттық заманда көп әрекеттердің нәтижесіздігі орын алуда. Осы уақытқа дейін қаншама конференциялар, симпозиумдар, дөңгелек үстелдер өтуде. Оның дені көбі, әкімшіліктік жолмен ұйымдастырылып, жай есептің қорытындысы

сипаттағы науқанға айналағанына етіміз де үйренді. Ары кетсе, 1000 тиражбен кітаптар том-томымен шығарылады, брашюралар жинақталады. Бірақ ұрпаққа берер еш пайдасы жоқ. Сонда, осының бәрі кім үшін, не үшін деген заңды сауал туындайды?! Егер жас буын оқымаса, оған деген ынта-жігерімен бұқаралық қолдауға ие болмаса, алаштың аманатын кім алып жүреді?!

Мына жерде, жастарға қарап отысақ, қолдарында ұялы телефон, аңдығандары ішіндегі мобильдік агент, жедел ақпарат алмасып, жұмысын тындырып отырған құтты іскерліктің өкілдері... бірнеше алдымда құнды дүниелерді айтып өткен баяндамашылар болды. Алайда олардың сөздері тыңдаусыз, аяқсыз қалды. Сонда жастар саналы түрде тек қажетті ақпаратты қабылдауды жөн көруде. Меніңше, біз өмірдің жаңа талаптарымен санасуымыз керек. Егер кірер есікті алдымыздан жапса, терезеден кіруіміз керек, ал терезеден болмаса, ұялы телефоннан я ғаламтор желісінен кіруіміз керек болар.

Соңғы жылдары күрт дамып келе жатқан технологияның ізімен ақпараттық күресте ең тиімдісіне көшу керек. Бұлар - сайттар, әлеуметтік желілер, м-агент, смс-ақпараттар, интеллектуалдық орталарды жасақтау жобалары. Осы бағытта алаш тақырыбымен жастардың арасында көпір орнатуымыз шарт.

Қажетті өмірлік ақпараттарды тарату, алаш қайраткерлерінің бастамаларынан, жүріп-отқан жолдарынан, ғылыми жетістіктерінен, ақыл-ойларынан, түрлі оқиғаларымен таныстырып отыру керек. Әлиханшынның өсиеті, Ахметтің білімі, Міржақыптың арманы, Мағжанның сенімі бүгінгі күнде де өзектілігін жоғалтқан емес. Бір ғана Ә.Бөкейхановтың жас Мұхтар Әуезовке берген тілек батасы келешек ұлт жаршысы Абайдың, одан қазақ халқының бүткіл болмысын сомдамап па еді?!

Әлиханға іні, Мағжанға аға дегенмен, сол жағалауда жүріп, қол ұшын созып, ірі мемлекет қайраткері болған жүрегі алаш деп соққан Нәзір Төрекұловтың, «Ислам мен коммунизмнің бір ғана өлшемі бар, бұл имандылық, имандылық һәм имандылық» деп, елдің тек саяси сауатсыздығы, білімі надандығымен қоса, жаңа биліктің имансыздығы ертеңгі күнде халықтың рухани дағдарысына, қанды қырғынына алып келетіндігіне қам жеген бо-

латын. Соңғы тұжырымдардың тарихи шындыққа айналғанына өткен ғасыр куә болды.

Азаматтық қоғамның табалдырығынан аттап басқан жас еліміздің әлеуеті жас болған соң, жаңа дүниелерді қолдануымен жылдам. Мұның алдыңғысында әрине жастарымыз жүреді. Олардың алаш тақырыбына қызығушылықтарын ояту терең әлеуметтік, педагогикалық зерттеулерді қажет етеді. Осы ретте, батыл азаматтық-ағартушылық жобаларды шығару, оларды қолдау мына партияның атқамінер серкелердің еншісінде, естеріңізде болса, сол алаш қайраткерлерінің өздері бар малын, мүлкін, жиған-тергенін, дәулетін ортақ іске, ұлттық саясатқа, баспаға, ағартушылыққа салған. Олардың араларында сол заманның байлары, кәсіп иелері, ел билеген азаматтары, шет ел асып, ең озық білім иелері болған.

Егер «Ақ жол» ҚДП өзін Алаштың ізбасарымын деп есептейтін болса, сондай-ақ болсын, ата ізін қусын, жоғын жоқтасын, жасын тәрбиелеп өсірсін, әлсізге демеу, әділетсіздікке қас, әділеттілік пен заңдылықтың, жариялық пен жасампаздықтың жаршысы болсын. Мал бір жұттық, игі іс мың құттық. Аманаттың жүгі ауыр, тек білімділік, кәсібилік, іскерлік, имандылық, ортақ идеялық мүдде ғана жолсерік бола алады. Сонда ғана алашшылдықпен жас ұрпақтың сабақтастығы орнамақ. Қазіргі міндет осы сабақтастықты жалғау мына сіздер мен біздердің еншімізде.

Тыңдағандарыңызға рахмет!

Жұмамұрат Шәмші
тарих ғылымдарының
кандидаты

АЛАШ ОРДАНЫҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНЕ ӘСЕРІ ТУРАЛЫ БІРЕР СӨЗ

Қазақ әдебиетінің тарихын, мұқият оқып шыққан адам, әлімсақтан қазіргі күнге дейін жалғасы үзілмей келе жатқан ұлттық идеяны көре алады. Ол—халықтың бірлігі мен ынтымағы, егемендік үшін ешкімге бодан болғысы келмеген ел жан берісіп жан алысты. Соның арқасында халық өзінің ар-намысы мен беделін биікке көтеріп, абыройын асқақтатып, мерейін үстем етуге тырысты. Мұның арғы тегі ғұн, сақ, түрік, түркештерден бастау алатыны сөзсіз. Ғұндар дәуірі, көк түрік қағанаты мен шығыс түрік қағанаты тұсындағы ойшылдарымыз бен ірі билеушілерімізден Түмен қаған, Боғда хан ие, Елтеріс қаған және Тұнықұқ би мен Білге қаған, Күлтегін батыр қатарлылар сол Чаңан қаласын өздеріне бағынышты ел ретінде қараған. Ол кез түркі тектестердің аталмыш аумаққа үкімі жүріп, үстемдігі асқан бір дәуір болатын. Қытай жазба деректері де мұны растап отыр. Алма-кезек өмірмен бірде толып, бірде солып жататын кезендер көлі біздің ұлтымызды тарихта талай рет шомылдырған болатын. Қай заманда болмасын қандастарымыз ешқашан өз бірлігін ұмытқан емес, керісінше, кез келген қиыншылықты бірлікпен жеңіп отырды.

Бабалар аманаты – бірлік еді. Бірлік елім деген тарланыңды талауға бермеуден танылады. Бірлігі мықты, санасы сергек елге сырттан келер сергелдең жоқ. Сол себепті, біз қазақ үшін, сананы

серпу үшін бірлікті ту, татулықты тұғыр ету тура жол. Әрине, рухы күшті, болашаққа сенімі кәміл халық қана қандай қиындыққа да шыдас бере алады. Мүмкін бұл арада атадан балаға жеткен әртүрлі аңыз-әңгімелердегі қазақ ханының өзінің 30 ұлына бір-бір садақ беріп, алдымен бөлек-бөлек, жеке-жеке сындырып, кейін әлгі 40 жебені бірге қосып, оны сындыра алмауы болашаққа қалдырған үндеуі болса керек.

Кезінде мұны естіген орыс патшайымы II Екатерина да оған үлкен таңданыс білдірген. Қазақ халқы әу бастан ондаған ру-тайпалардан құралғанымен, тілі, діні, рухани тұрмыстық байлықтары жағынан біртұтас халық. Неше бір қиын-қыстау кезеңдерде де, атап айтқанда, талай-талай аумалы-төкпелі сапырылыстарда, моңғол шапқыншылығы, орыс отарлауы, қалмақ-жоңғар қысымшылығы немесе оңтүстегі қоқан хандығының боданына түскен кезеңде де Еділ мен Алтай аралығын мекендеген ұлт пен ұлыстар ешқашан қазақтығын жоғалтқан жоқ.

Қазақ хандығын жасақтаған кемеңгерлер ә дегеннен мықтап ескерген, сахара төсінде судай сапырылысып, мидай араласқан ру-тайпалардың хандық аясындағы ішкі құрылымын жаңаша түзген. Көшпелі ру-тайпалардың таным-түсінігіндегі ең киелі жаралым болып табылатын этнотекті негіз етпей тұрып жұртшылықты бір мүддеге жұмылдыру мүмкін емес еді. Таза қазақ әдебиеті туған кезде, хандық дәуірде бұл идея үзілген де, бәсеңдеген емес. Бұқар жырау да кезінде Сабалақ, кейін Абылай ханға сондай ақылгөй оппозиция болған. Ұрдажық оппозиция емес, ақылгөй оппозиция, Абылайға кісінің сан-сүйегін сырқыратарлық сындар айтқан.

«Желкілдеген ту келіп,
Жер қайысқан қол келіп,
Сонан сасып тұрмауды,
Алпыс басты ақ орда,
Ардақтаған аяулы,

Күнінде біреуге тегін олжа болмауын» тіледі. Мұрат ақын болса «Еділді тартып алғаны - Етекке қолды салғаны, Жайықты тартып алғаны - Жағаға қолды салғаны, Ойылды тартып алғаны - ойындағысы болғаны» жырлады. Махамбеттің Жәңгір ханға «Хан емессің қасқырсың, дұшпаның сені басқа ұрсын. Хан емессің ылаңсың, қара шұбар жылансың» деп айтқаны секілді.

Ел отаршылдыққа мойын ұсынды. Бірақ тәуелсіздікті аңсау тоқтамады. Іштен тыну, заманның өзгерісін күтіп торығу—«Зар заман» сарынын туғызды.

XX ғасырдың басында қазақ киген отаршылдық қамыты қатайып, мойын бұрғызбай, күшейе түсті. Қазақтарды орыстандыру, шабындық шұрайлы жерлерді тартып алып, Ресейдің түкпір-түкпірінен әкелінген жерсіз шаруаларды қоныстандыру саясаты жедел жүрді. Дамудың мешеу күйінде тұрған елді отаршылдық пен ұлттық езгі екі жақтан қыспаққа алды. «Отырса опақ, тұрса сопақ» деп үнемі сөйлеген сөзін, істеген ісін әжуалап мазақ етті, соның салдарынан қазақтар бір-бірінен ұялатын жағдайға жетті, мәңгүртке айнала бастады. Қазақ ұлтының болашағына қауіп төнді. Бұдан кейінгі уақыттарда, әділет принциптері бұзылып, адамшылықты таптаған зұлмат жылдар, нәубет, селебе, қан қырғын - репрессиялар басталған кезде, көп нәрсе мүлде бұрмаланды, «байтал түгіл бас қайғы» дейтін күндер туды.

Отаршылдыққа қарсы күрес, елдің тәуелсіз даму жолына түсуі, алдыңғы қатарлы елдерге теңелу, оқу-білім үйрену, халық тұрмысының ауыртпашылықтарын ашына сөз ету бүкіл дәуір әдебиетінің ерекшеліктеріне айналды. Ахмет Байтұрсынұлы сөз тыңдауға салғырт надан қандастарының құлағына маса болып ызыңдаса, Міржақып Дулатұлы бар дауысымен «Оян қазақ!» деп жар салды. Соның арқасында ұшқыр ой өрісі бар жас таланттар оянды. Ж. Аймауытов, І. Жансүгіров, С. Сейфуллин, Б. Майлин, М. Жұмабаев, С. Дөнентаев, С. Торайғыров, М. Әуезов секілді бірін-бірі толықтыратын жастар тобы қазақ әдебиетіне жанрлық, тақырыптық ізденістерін байытып, ел өмірінің шындығын кең көлемде бейнелеуге тырысты. 1905-1907 жылдардағы алғашқы орыс революциясы тұсында «бүкіл дала саясат аясына тартылып, азаттық жолындағы қозғалыс тасқыны құрсауына енді» деп жазды Әлихан Бөкейхан. Ал, Ахмет Байтұрсынұлының өз «Қазақ» газетіне әрбір санын шығаруға ақша керек болып жатқанда оған салынған айыппұлды төлегенше, өз еркімен абақтыға жабылғанды дұрыс көріп, сонда шығарған өлеңі адамды терең ойға жетелейді.

Қазағым, елім,
Қайқайып белең,

Сынуға тұр таянып,
Талауға малың,
Қамауда жаның,
Аш көзінді оянып –
деген сөздерді патша цензурасы кезінде жібермей тастаған.
Қинамайды абақтыға жапқаны,
Қиын емес дарға асқаны, атқаны.
Маған ауыр осылардың бәрінен,
Өз ауылымның иттері үріп қапқаны, – деген жолдары кісіні
таң қалдырады.

Тән көмілер, көмілмес еткен ісім,
Ойлайтындар мен емес бір күнгісін.
Жұрт ұқпаса, ұқпасын, жабықпаймын,
Ел бір күншіл, менікі ертеңгі үшін, - деген уақытта ақын
болашақпен сырласқандай, өлместігіне сенеді. Сондай-ақ Мағжан
Жұмабаевтың өлеңдері бұл дәуірдегі қазақ әдебиетінде ерекше
орын алады.

Не көрсем де алаш үшін көргенім,
Маған артық ұлтым үшін өлгенім.
Мен өлсем де, алаш өлмес, көркейер
Істей берсін қолдарынан келгенін.

Мағжан отаршылдыққа қарсы түрік халықтарының бірлігін
көтерді, шығыстың абыройын көкседі. Сәбит Дөнентаев бол-
са патшалық Ресейдің бодан халық жөніндегі саясатына
сенімсіздікпен қарап, әкімшіліктің зорлық-зомбылығына қарсы үн
көтерді.

Кез келген арыстанның арбауына,
Тап болып қу түлкінің алдауына,
Бірі ойнап, бірі шындап итермелеп,
Тықсырды жердің биік жарлауына.

1917 жылғы бір мақаласында Мұхтар Әуезов «Қазақтың
ұлттық қалпы өзгерілді. Тізгін мақсаты басқа, ниеті шалғай, суық
бауыр жаттың қолына тиді...Кемеңгер билердің заманы құрып,
адамды мал мен пұлға сатып алатын заманға киліктік», - деп жа-
зыпты. Халықтың дербестігін сақтау, ұлттық намыс, ұлт абыройы
Мұхтардың өмір бойғы арманы болып қалды.

Ол халқын, оның елдігін, көшпелі мәдениеттің үлгісін әлемге
«Абай жолы» арқылы паш етті.

Ахмет пен Міржақыптың қазақ әдебиетіне әсер ақын-жазушылардың Алаш Ордаға қатысуымен өлшенбейді. Олар көтерген ұлттық тәуелсіздік, бодандыққа қарсылық, халықты оқу-ағарту жолына тарту, ұлт мүддесіне адалдық ХХ ғасырдың әдебиетіне түгелдей осы идея арқылы тарады. Мұны біз сол дәуір әдебиеті өкілдерінің бәрінен табамыз. Орталық Комитетінен партияның саясаты мен идеологиясын тұрақты орнатуға 1925 жылдың 13 қыркүйегінде Ф. Голощекин Қазақ Өлкелік Комитеті хатшылығына арнайы жіберілді.

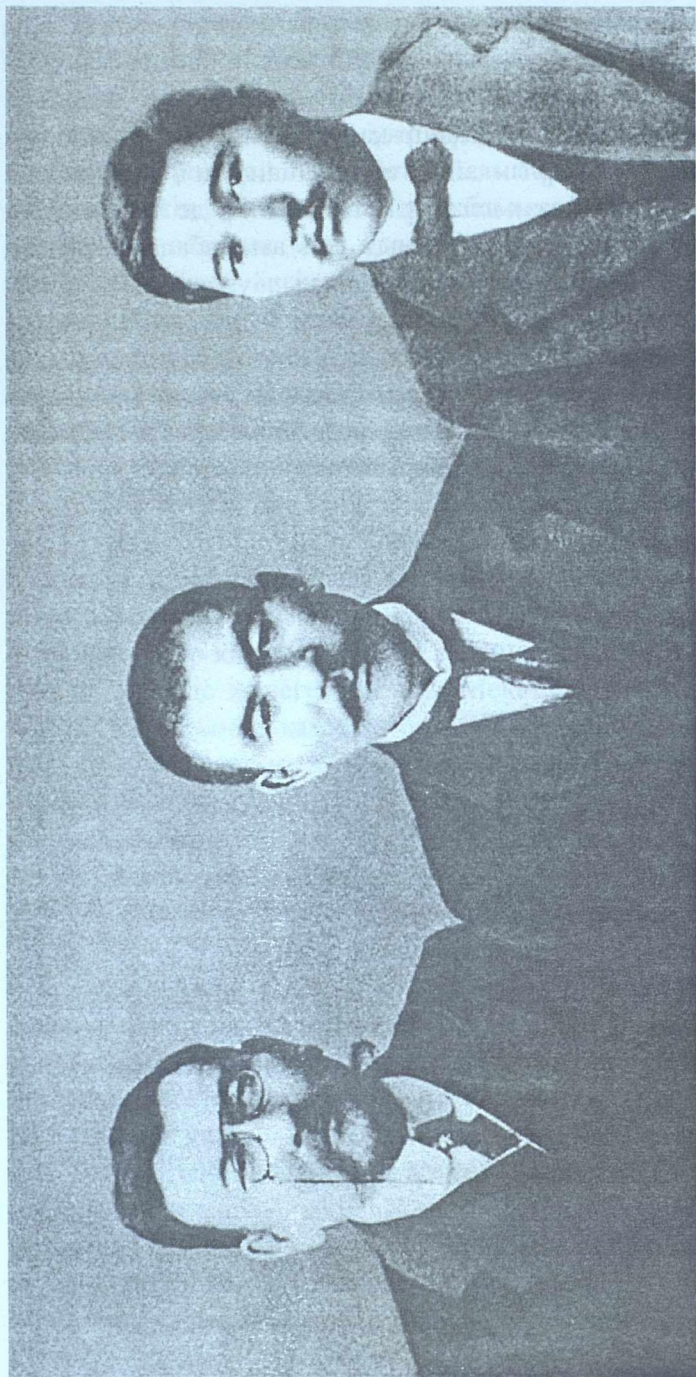
Ф.Голощекин қазақ зиялылары арасындағы «жікшілдер», «топшылдарды» жанталаса іздеп саяси-партиялық шара қолдана бастады. Бұл идеяның астарында қазақ халқының берекесін кетіру, төңкеріс салдарынан әбден қалжыраған халықты партия саясатына ауыз ашпастан бас шұлғып көне беретін құлға айналдыру саясаты тұрды. Бұл пиғылды дөп басып түсінген Смағұл Садуақасов «Қазақ елі...мақсатына жету үшін ең әуелі өзінің ұлт екенін біліп, ұлттығын танып білу керек...Ұлт сарыны дегеніміз—қазақ ұлтының әрбір қаулыларда, декларацияларда жарияланған правосын іс жүзінде жүзеге шығару. Мекемені қазақыландыру, оқу-ағарту жұмысында қазақты басқа ұлттардың қатарына жеткізу, шаруашылық жағынан қазақтың шикізатын тиісті бағасымен өткізу және басқа ұлт мәселесінің жетіспеген жерлерін жөндеу...»-деп ойын айтты.

Ол заман шындығына, тәуелсіздік пен азаттық жолындағы күреске ұмтылған халықтың ой-санасына, арман-тілегіне сай дамыды. Қазақ қоғамының мешеу қалпында, халықтың қараңғылық пен надандығына сыншылдықпен қарау реализмнің сыншылдық бағытын өрістетті. Ауыз әдебиетінен ауысқан дидактикалық сарын азайып, көркем суреттер мен жанды бейнелер молырақ көріне бастады. Әдеби тілдің дамуы мәселелері күн тәртібіне қойылды. Бұл жайлар қазақ әдебиетінің озық дәстүрінің жалғасуын, Ахмет Байтұрсынұлы мен Міржақып Дулатұлы бастаған жолдың өміршеңдігін дәлелдеді. Жаңа әдебиет азаматтық рухтың биіктігін, гуманизм мен демократтық көзқарасты, Отанға деген сүйіспеншілік пен патриотизмды оятты.

Мыңжылдықтарды артқа тастап, қауымдастық пен мемлекеттік құрылымдардың сан түрлі алмастырып, әрқилы қоғамдық

формациялардың қызығы мен шыжығын көріп, соқтықпалы соқтықсыз өмірдің талай тар жол. тайғақ кешуін бастан өткерген біздің ата-бабаларымыздың да ұлт болып ұйысқан халықты уақыт құрдымына құлатпай, қадір-қасиетімен бүгінге жеткізуі сол қажеттілік талабын орындай алғандығынан деп білемін. Олай болмағанда бұл күнде қазақ деген ұлт та, яғни біз де болмас едік. Біздің бар болуымыз, нар болуымыз сол ата-бабаларымыздың тұтастық туын жықпай, қазақтық қалпына қылау түсірмей, ұлттық ұйтқының қаймағын бұзбай, заманнан заманға, ұрпақтан ұрпаққа жеткізуінің арқасы. Ата-баба жолын жалғастыру, аманатқа адалдықты сақтау - ел боламын, жұрт боламын деген ұрпақ үшін киелі міндет, перзенттік парыз. Сондықтан биыл Алаш Орданың құрылғанына 95 жылдығын республикалық деңгейде атап өту перзенттік міндетіміз деп ойлаймын.

Ахмет, Әлихан және Міржақып. Орынбор, 1913 жыл.

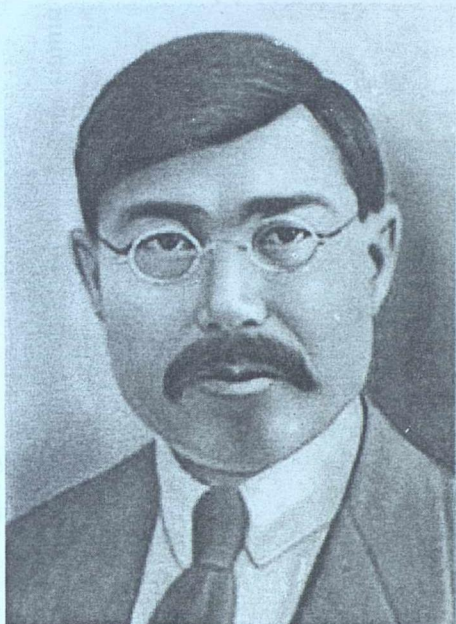
Бахытжан Қаратаев пен Темірғали Нүрекенов Мемлекеттік думаның анкетасын толтыруда. Б. Қаратаев – Орал облысынан Мемлекеттік думаның II шақырылымы бойынша депутат. Т. Нүрекенов – Семей облысынан Мемлекеттік думаның II шақырылымы бойынша депутат. Булланың ательесі. Санкт-Петербург. Ақпан-маусым, 1907 жыл.

Санкт-Петербург университетінің студенттері. Солдан оңға қарай: Б. Қаратаев, М. Сердалин, Б. Сыртанов, Ж. Сейдалин. Санкт-Петербург. 1886-1890 жылдар.

Сұлтанмахмұт Торайғыров (сол жақта) пен Пазыл Әбуталипов «Айқап» журналының редакциясында. Троицк, қараша 1913 жыл.

Халел Досмұхамедов, Орал
облысынан Алаш Орда
үкіметінің мүшесі. Алматы,
1929 жыл.

Жаханша Досмұхамедов.
Мәскеу университетінің
студенті, 1906 жыл

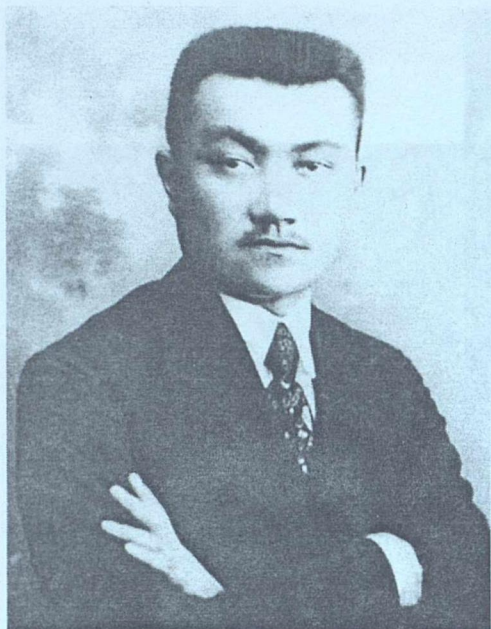
Алаш зиялы қауымы, Семей, 1918 жыл. Солдан оңға қарай, бірінші қатарда: Жақабай Әтікеұлы, Жұбандық Болғанбайұлы, Тұрағұл Абайұлы, Әлихан Бөкейхан, Райымжан Марсеков. Екінші қатарда: сол жақтан екінші Мұқан Жәкежанұлы, келесі Көкбай Жанағайұлы.

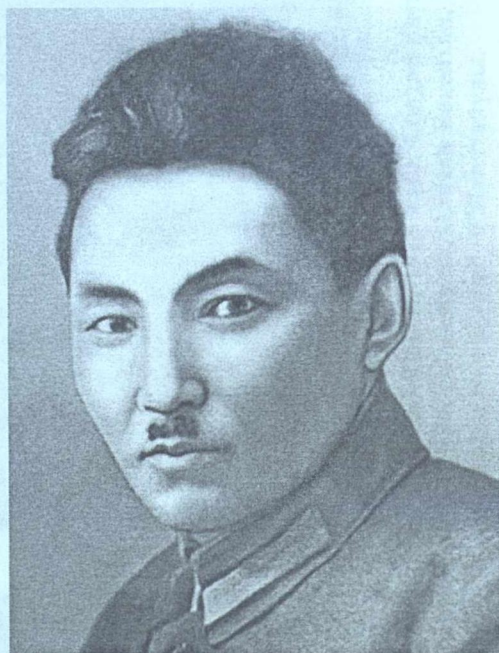
**Мағжан Жұмабаев, танымал
ақын, прозашы, аудармашы
және педагог**

**Мұстафа Шоқай.
Мемлекеттік және саяси
қайраткер**

Смағұл Садуақасов, көрнекті
мемлекеттік қайраткер,
публицист

Жүсіпбек Аймауытов
(1889-1931)

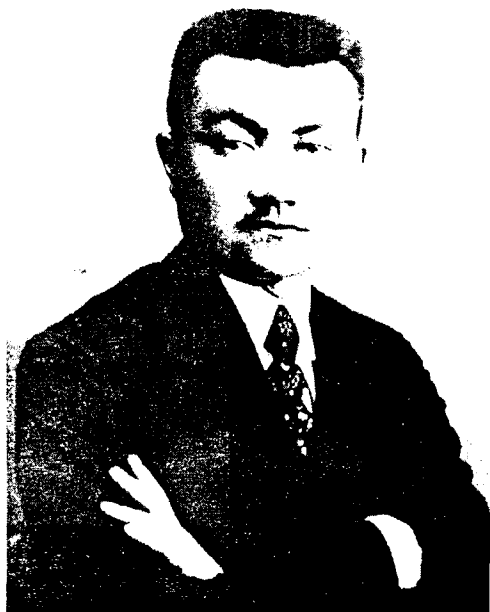
А.Т. Перуашевтің Алаш қозғалысының 95 жылдығына арналған «XXI ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғыртудағы «Алаш» қозғалысы идеяларының өзектілігі» атты ұлттық ғылыми-практикалық конференциясын жабардағы қорытынды сөзі

Құрметті конференцияға қатысушылар!

Конференция жұмысын аяқтайтын уақыт та келді. Менімше, бүгін өте мазмұнды әңгіме болды деп ойлаймын. Біз «Алаш» қозғалысы идеяларының өміршендігіне, оның Қазақстан қоғамын жаңғыртуда, ұлт игілігіне қызмет етуде қазіргі таңда – XXI ғасырда да өзектілігіне көз жеткіздік. Алға қойған мақсатымыздың бірі де осы еді. Бүгінгі жасалған баяндамалардан жан-жақты мәліметтер алдық. Өмірде, тәжірибеде қолдануға болатын нақты ұсыныстар, құнды ойлар айтылды. Оны талқылауға қатысқандар байыта түсті.

Алаш көшбасшылары ұстанымдарының ұлтпен бірге өмір сүретін концепциялық мағынасы бар екендігін әрқайсымыз да сезінген сияқтымыз. Әрине, идеялар да заманның өзгеруіне қарай дамып отыратынын біз түсінеміз. Дегенмен де Алаш идеясы сол кезеңдегі тамырын тереңнен алған ұлтымыздың құндылықтар жиынтығы - экономикалық, саяси, философиялық ойлаудың кемелденген үлгісі болғандығы анық. Большевиктер Алаш идеяларын біржолата құртып жіберуге қаншама күш жұмсағанмен олардың идеялары Тәуелсіздікке ие болуымыздың арқасында қайта жаңғырып, күш алып келеді. Алаш рухы өшпепті, оны бүгінгі конференция да көрсетті. Тәуелсіздік жылдарында тура ойлағанымыздай болмағанмен, бәрібір Алаш рухы бойымызға сіңіп жатқанын байқап отырмыз. Сонымен қатар Алаш қозғалысының бостандық пен тәуелсіздік мұраттары үшін күрестегі рөлі мен маңызын одан әрі зерттеуді жаңа серпінмен жалғастырудың қажеттілігі күмән тудырмайды.

Біз Алаш идеяларының потенциалын толық аша түсу бағытындағы шараларға өз үлесімізді аз да болса қосып отырмыз деп ойлаймыз. Сондай-ақ, Алаш рухын ардақтауда, асқақтатуда әлі атқарылмай жатқан істер көп екендігі де жасырын емес, ол туралы бүгін аз айтылған жоқ. Біз Алаштың халықтың ұлттық санасын

Смағұл Садуақасов, көрнекті
мемлекеттік қайраткер,
публицист

Жүсіпбек Аймауытов
(1889-1931)

А.Т. Перуашевтің Алаш қозғалысының 95 жылдығына арналған «XXI ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғыртудағы «Алаш» қозғалысы идеяларының өзектілігі» атты ұлттық ғылыми-практикалық конференциясын жабардағы қорытынды сөзі

Құрметті конференцияға қатысушылар!

Конференция жұмысын аяқтайтын уақыт та келді. Менімше, бүгін өте мазмұнды әңгіме болды деп ойлаймын. Біз «Алаш» қозғалысы идеяларының өміршеңдігіне, оның Қазақстан қоғамын жаңғыртуда, ұлт игілігіне қызмет етуде қазіргі таңда – XXI ғасырда да өзектілігіне көз жеткіздік. Алға қойған мақсатымыздың бірі де осы еді. Бүгінгі жасалған баяндамалардан жан-жақты мәліметтер алдық. Өмірде, тәжірибеде қолдануға болатын нақты ұсыныстар, құнды ойлар айтылды. Оны талқылауға қатысқандар байыта түсті.

Алаш көшбасшылары ұстанымдарының ұлтпен бірге өмір сүретін концепциялық мағынасы бар екендігін әрқайсымыз да сезінген сияқтымыз. Әрине, идеялар да заманның өзгеруіне қарай дамып отыратынын біз түсінеміз. Дегенмен де Алаш идеясы сол кезеңдегі тамырын тереңнен алған ұлтымыздың құндылықтар жиынтығы - экономикалық, саяси, философиялық ойлаудың кемелденген үлгісі болғандығы анық. Большевиктер Алаш идеяларын біржолата құртып жіберуге қаншама күш жұмсағанмен олардың идеялары Тәуелсіздікке ие болуымыздың арқасында қайта жаңғырып, күш алып келеді. Алаш рухы өшпепті, оны бүгінгі конференция да көрсетті. Тәуелсіздік жылдарында тура ойлағанымыздай болмағанмен, бәрібір Алаш рухы бойымызға сіңіп жатқанын байқап отырмыз. Сонымен қатар Алаш қозғалысының бостандық пен тәуелсіздік мұраттары үшін күрестегі рөлі мен маңызын одан әрі зерттеуді жаңа серпінмен жалғастырудың қажеттілігі күмән тудырмайды.

Біз Алаш идеяларының потенциалын толық аша түсу бағытындағы шараларға өз үлесімізді аз да болса қосып отырмыз деп ойлаймыз. Сондай-ақ, Алаш рухын ардақтауда, асқақтатуда әлі атқарылмай жатқан істер көп екендігі де жасырын емес, ол туралы бүгін аз айтылған жоқ. Біз Алаштың халықтың ұлттық санасын

жоғарыға көтерген ең көрнекті қайраткерлерінің ісі баршаға үлгі болуы тиіс деп санаймыз. «Ақ жол» партиясы баспасөз беттеріне шыққан Алаш тақырыбындағы ғылыми еңбектерге, тарихи, журналистік зерттеулерге студенттер, жас ғалымдар және журналистер арасында бәйге жариялап, оның қорытындысын жыл сайын шығарып тұруды жоспарлаудамыз. Орыс тілді аудиторияларды Алаштың бай мұрасына тарту, үрей мен күдіктен арылту мақсатында орыс тілді бұқаралық ақпарат құралдарында шыққан жұмыстар үшін байқаудың жеке номинациясы белгіленеді. Байқау жеңімпаздары атанғандар осы жұмыстарын негізге ала отырып, біздің келешекте өткізетін конференцияларымызда баяндамалар жасайтын болады. Яғни, біз «Алаш» партиясының жолын қуған партия ретінде дәстүр қалыптастыру ниетіндеміз. Партиямыздың Ақылдастар алқасының мүшесі, елімізге танымал ақын Ханбибі Есенқарақызының тікелей бастамасымен Алаштың көрнекті қайраткерлерінің бірі Сұлтанбек Қожановтың басқаруымен 1920-1926 жылдарында Ташкент қаласында шығып тұрған, Алаш ардақтыларының мінбері болған «Ақ жол» газетінің сандарындағы төтенше араб тілінде жарияланған материалдарды қазіргі қазақ әрпіне көшіріп, жазылған 2 томдық зерттеу кітаптарын жарыққа шығармақ болып отырмыз. Бұл ортақ іске қосылған азғантай болса да үлесіміз болмақ. Қазақстан Тәуелсіздігінің бастауында тұрған Алаш арыстарына қандай құрмет көрсетсек те артық емес. «Ақ жол» партиясы Алаш арыстарының есімі мен ісін ұлықтау мақсатында нақты іс-қимылдар жасайтын болады. Жасала да бастады.

«Алаш» жеке ұйымның, жеке партияның басыбайлы меншіктеп алатын «мүлкі» емес, біз Алаш жолымен жүреміз деп тірлік жасап, іс тындырамыз деп ниеттенгендердің неғұрлым көп болғанын қалаймыз. Былтырғы жылы «Нұр Отан» партиясы Әлихан Бөкейхановтың 145 жылдығына орай ғылыми-практикалық конференция ұйымдастырды, шет елдерден де ғалымдар шақырылды. Оған біраз ақжолдықтар, мен де қатыстым. Бүгінгі конференцияға Нұр Отан партиясының мүшелері, менің Парламенттегі әріптестерім келіп отыр. Мұны айтып отырғаным: басқа партиялар, қоғамдық ұйымдар үшін де, әсіресе, ғылыми қауым үшін бұл бағытта атқарылғаннан атқарылмаған істер көп.

Енді 5 жылдан кейін - 2017 жылы Алаш қозғалысының, Алашорданың құрылғанына 100 жыл толады. Алаш мұрасымен сан ұрпақ сусындап, халыққа қызмет етудің, әлемдік бәсекеге төтеп берудің үлгісін алуы керек. «Ақ жол» - бір күннің партиясы емес, саяси ұйым ретінде еліне, мемлекетіне қызмет еткісі келетін, мемлекетшіл азаматтардың партиясы. Біз ұзақ мерзімді стратегиялық бағдарларымызды белгілеп, партияның бүгінгі ғана емес, ертеңгі істерін жүйелеуіміз керек. Сондықтанда осы бағытта жұмыс істеп, алдағы 4-5 жыл аралығында қоғамдық санаға ой енгізіп, Алашорданы, Алаш қайраткерлерін лайықты ұлықтау қажет екендігіне Қазақ елінің үкіметінің, баршаның көзін жеткізіп, табандылықпен түсіндіре береміз. Біз «Алаш» қозғалысының 100 жылдығын еліміздің өміріндегі *аса маңызды тарихи оқиға* ретінде бағалап, оның дайындығына Үкіметті, Парламентті, басқа да мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдарды қазірден кірісуге шақырамыз.

Мен Сіздердің барлықтарыңызға бүгінгі конференцияға келіп, баяндама жасағандарыңыз үшін, талқылауға қатысқандарыңыз үшін, тыңдаушылар ретінде қатысқандарыңыз үшін рахмет айтамын. Еліміздің өркендей беру жолындағы іргелі істерімізде бәрімізді Алаш арыстарының мұқалмас рухы жігерлендіріп, жаңа жетістіктерге жетелей берсін!

Асылбек Кожаметов
*ректор Международной
Академии Бизнеса*
*Приветственное слово на
круглом столе, МАБ, 21.12.2012*

НАСЛЕДИЕ «АЛАШ» КАК ОСНОВА НАЦИОНАЛЬНОГО БИЗНЕСА НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА

Выход на мировую арену конца XIX – начала XX вв. интеллектуальной казахской и политической элиты, вызвал к жизни движение, а в последующем способствовал появлению партии “Алаш” и казахской автономии “Алаш Орда”. Идея национальной автономии во главе с национальным парламентом и президентом по своей сути была тождественна суверенной государственности.

«Как реальность казахской истории “само существование такой группы реформаторов – относительная аномалия в мусульманском мире конца XIX-начала XX вв., поскольку она пыталась связать воедино заведомо несовместимую в тот период триаду: ценности кочевой цивилизации, исламское мироощущение и европейскую модель развития” (Бахыт М. Сулжиков (зав. Отделом Института истории и этнологии МОН РК) «АЛАШ ОРДА В ОЦЕНКАХ МИРОВОЙ ИСТОРИОГРАФИИ»).

Образование и деятельность Алаш-Орды – одна из самых ярких страниц в отечественной истории. Она символизирует уровень гражданской зрелости казахского общества и возросший потенциал казахской политической элиты, способной в начале XX века решать судьбоносные вопросы будущего развития в условиях острого социального противостояния. Именно в эти годы закладывались многие ростки политических и социально-экономических

программ современного Казахстана. Особое место имеет вклад в становление казахской государственности и в формирование политической культуры.

С обретением независимости отечественные ученые получили возможность исследовать историю и труды алашординцев. Существует мнение исследователей, согласно которому национальная идея востребована лишь в кризисные периоды в истории страны, однако единство и независимость также являются идеей. Исследование деятельности и трудов алашординцев в этом контексте отвечают на вопрос - как сохранить независимость в глобализирующемся мире.

Хотелось бы отметить наиболее значимые проблемы модернизации казахского общества, которые составили программу Алаш. Среди них:

- трансформация экономических основ жизнедеятельности казахов, их традиционного хозяйства;
- создание политико-правовой базы для реализации особо чувствительных нужд и запросов в сфере свободы вероисповедания, прав личности и гражданина, национального равноправия в полном объеме;
- радикальное повышение грамотности, развитие национальной школы, формирование современной общей и особенно политико-правовой структуры;
- - включение этнополитической элиты и широких масс в реальный политический процесс через представительные органы, политические партии и общественные организации, органы управления и самоуправления.

Лидеры «Алаша» осознавали, что в любом государстве для стабильного и успешного жизнеобеспечения крайне важно достижение эффективной экономики. Они рассматривали экономику как основной потенциальный ресурс национального развития. Алашординцы вплотную подошли к проработке глубоких политических и социально-экономических реформ. Поскольку многие из деятелей Алашорды были представителями национальной буржуазии, они понимали, что основой экономического роста должны быть вопросы землепользования, предпринимательства и частной собственности.

Алихан Букейханов, выступая за возвращение отнятых у казахов земель, задавал вопрос: какое хозяйство выгоднее - экстенсивное зерновое с урожаем 25-30 пудов с десятины или киргизское скотоводческое?

Лидеры «Алаша» еще век назад говорили о необходимости индустриального развития Казахстана, переработки местного сырья. Один из деятелей «Алаша» Санжар Аспандияров говорил: *«... Экономические взаимоотношения между нациями определяют все остальные отношения... Нужно изучать условия развития народного хозяйства каждой отдельной нации, живущей в Туркестане, ибо эти пути развития для каждой из них совершенно самобытны».*

Один из лидеров движения «Алаш», просветитель Ахмет Байтурсынов, призывал: *«Чтобы не отстать от других, мы должны быть образованными, богатыми и сильными. Для знаний нужно учиться, чтобы стать богатыми, надо заниматься делом, а источник силы — в нашем единстве».*

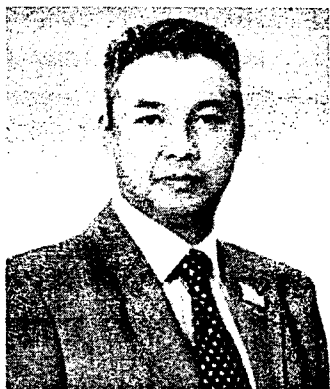
Идеи лидеров движения Алаш-Орда актуальны и востребованы и в наше время и, пожалуй, являются реальной альтернативой и основой формирования национальных идей современного Казахстана.

Алашординцы внесли огромный вклад в обретение независимости страны, которая была претворена в жизнь сегодня. Благодаря им Казахстан обозначил государственную границу, обрел государственность, предшествовавшую обретению независимости.

Применим ли опыт движения Алаш в условиях современного Казахстана? Не только применим, но и жизненно необходим. Сегодня называют вопросы, решение которых связано с применением идеи алашординцев в условиях современного Казахстана:

- 1) объединение народа Казахстана в единую нацию;
- 2) развитие и модернизация казахского языка и культуры;
- 3) внедрение и развитие местного самоуправления;
- 4) созвучие идей Алаш практике современных преобразований.

История деятельности Алаш Орды убеждает нас в том, насколько эпохальными были эти события в Казахстане в первой четверти XX-го века и какие фундаментальные основы заложили казахские интеллектуалы того времени в становление национальной государственности.

*А.Т.Перуашевтің Алматыда
2012 жылдың
21 желтоқсанында
Халықаралық Бизнес
Академиясының «Алаш»
қозғалысының 95 жылдығының
құрметіне «Ақ жол»
партиясымен бірлесіп өткізген
«дөңгелек үстелдегі» сөйлеген
сөзі*

Құрметті жиналған қауым!

Мен ең алдымен осы кездесуімізге бастамашылдық жа-сап, ұйымдастырған Халықаралық Бизнес Академиясының басшылығына және ұжымына алғыс айтып, ризашылығымды білдіремін.

Біз 23-інші қарашада Алаш қозғалысының 95 жылдығына арналған «XXI ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғыртудағы «Алаш» идеяларының өзектілігі» атты ұлттық ғылыми-практикалық кон-ференция өткізген едік.

Оның жаңғырығы көпке естілді.

Осы бүгінгі дейін Атырауда, Шымкентте тағы басқа да «Ақ жол» партиясының филиалдарында осы тақырыпқа конференция-лар, дөңгелек үстелдер өткізілді.

Кезінде Алаш қала атанған, Алашорда үкіметінің алғашқы астанасы десек те болады, Семейде «Алаш апталығы» өтті.

Міне, бүгін Алматыда өздеріңізбен басымызды қосып отырмыз.

Сіздердің аталған конференцияның көтерген тақырыбына мән беріп, оны жалғастырып, біздің өкілдерімізді баяндамалар жасауға шақырып, құрмет көрсетіп отырғандарыңызға қуаныштымыз.

«Ақ жол» партиясы өзін «Алаш» қозғалысының ізбасарлары-ның бірі деп біледі.

Бұл тұжырым біздің сайлауалды Тұғырнамамызда да, басқа да құжаттарда көрсетілген.

Сол себептен де біз Алаш идеяларының кез келген аудиторияларға таралу мүмкіндігін пайдаланып қалуға тырысамыз. Алаш қозғалысының, Алаштың көрнекті қайраткерлерінің идеяларын таратып қана қоймай, оны бүгінгі күнде іске асырудың маңызы зор. Яғни, бұл біз үшін, ең алдымен, практикалық мәселе.

Біз шағын және орта бизнестің, кәсіпкерлердің мүдделерін қорғайтын партиямыз. Оны әрине Сіздер жақсы білесіздер деп ойлаймын. Бизнестің саласында негізінен көп сөздің емес, нақты істердің адамдары жұмыс істейді. Олар экономикаға жетік келеді және оның мән-жайын терең түсінгісі келеді.

Кез келген мемлекеттің тұрақты және табысты өмір сүруін қамтамасыз ету үшін тиімді экономикаға қол жеткізудің маңызы аса зор екенін Алаш қайраткерлері анық сезінген және оны ұлттық дамудың негізгі әлеуетті ресурсы ретінде қарастырған. Алашордалықтар терең саяси және әлеуметтік-экономикалық реформаларды тыңғылықтап әзірлеуге жақын келген еді.

Біз осыдан бір ғасырға жуық бұрынғы Алаш арманын бүгінгі Қазақстан бейнесінен көруге тиіспіз. «Алаш» идеяларына тереңірек үңіле бастағаннан бері көзім мынаған жетті. Біз қазір ұлттық экономика мен ұлттық бизнестің мүддесін заң шығарушылық жұмыста болсын, әртүрлі жиындарда болсын барынша қорғап жүргенде, Алаш идеяларынан бір сәтте де алшақ кеткеніміз жоқ.

Экономика экономика үшін ғана керек емес, ол әлеуметтік проблемаларды шешетін құрал. Халықтың әл-ауқатын жақсартатын құрал. Біздің «Ақ жол» партиясының ұстанымы осы.

ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаев елімізді Әлеуметтік жаңғырту бағдарламасын ұсынып, ол халқымыздың қолдауына ие болып отырғаны белгілі. Шын мәнінде, бұл бағдарлама мемлекетіміздің дамуына жаңа талаптар қойып, халқымыздың ұлттық мүдделеріне сай келетін жаңа құндылықтар жүйесін қалыптастырып отыр.

Қазақ қоғамын қарышты қадаммен өзгертіп, заманға сай келтіруді мақсат еткен «Алаштың» асыл мұраттары біздің қазіргі Әлеуметтік жаңғырту бағытымызбен үндес келеді.

Біз Алаш идеяларын елімізді ХХІ ғасырда өркениетті мемлекеттердің қатарына енгізетін, қоғамымызды жаңғыртатын ұстаным ретінде қарастырғанымыз жөн. Жалпы Алаш арыс-

тарының мемлекеттілікке, ұлттық құндылықтарға, әлеуметтік мәселелерге, әсіресе экономикалық тұжырымдамасына жаңа көзқараспен қарайтын кез келді.

Алаш рухын ардақтауда атқарылмай жатқан істер әлі де көп. Біз Үкіметке осы мәселе туралы депутаттық сауал жолдап, оның жауабын да алдық. Ол бізді толық қанағаттандыра қойған жоқ. Алашқа байланысты 20 жылда істелген жұмыстар саналып шыққан. Біз биыл не істейміз, алда не істейміз деген нақты сұрақтар қойып едік. Бірақ біз бұл мәселеге әлі талай ораламыз.

Өйткені, енді 5 жылдан кейін – 2017 жылы Алаш қозғалысының, Алашорданың құрылғанына тура 100 жыл толады.

Біз «Алаш» қозғалысының 100 жылдығын еліміздің өміріндегі аса маңызды тарихи оқиға ретінде бағалап, оның дайындығына Үкіметті, Парламентті, басқа да мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдарды қазірден кірісуге шақырдық.

«Ақ жол» партиясы өз тарапынан баспасөз беттеріне шыққан Алаш тақырыбындағы зерттеулерге студенттер, жас ғалымдар және журналистер арасында өткізетін бәйге жарияладық.

Байқау жеңімпаздары осы жұмыстарын негізге ала отырып, біздің келешектегі конференцияларымызда баяндамалар жасайтын болады.

Байқаудың шарттарын жаңа жылдың басында Бұқаралық ақпарат құралдарында жариялап, қорытындысын жылдың соңында шығаратын боламыз. Мұны айтып отырғаным: Сіздерді де осы конкурсқа қатысуға шақырамын.

Біз «Алаш» партиясының жолын таңдаған партия ретінде жаңа дәстүр қалыптастыру ниетіндеміз.

Біздің мақсатымыз – Алаш қозғалысының мемлекет құрылысына, әлеуметтік, экономикалық мәселелерге, ұлттық мүддеге қатысты ұстанымдарын бүгінгі өміріміздің талаптарына сай келтіріп, қолдануға тырысу.

Ендеше, біз Алаш идеяларының потенциалын толық ашу үшін әлі де көп жұмыстар атқаруымыз керек.

Жасалатын баяндамалардан, жарыссөзге шыққан азаматтардың сөздерінен жан-жақты мәліметтер аламыз, өмірде, тәжірибеде қолдануға болатын құнды ойлар, ұсыныстар айтылады деп үміттенемін. Ал біз оны алдағы жұмысымызда ескеретін боламыз.

Айгуль Тулембаева
*доктор экономических наук,
профессор МАБ*

АЛАШ – ПАССИОНАРНЫЙ ВСПЛЕСК КАЗАХСКОГО ДУХА, АЛАШЕВЦЫ – ОТЦЫ-ОСНОВАТЕЛИ КАЗАХСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Момент истины

В казахской истории, как и в истории других народов, достаточно сложно оценить роль личностей исходя из вечного философского вопроса: либо личность творит историю, либо исторические законы сами выдвигают личность. Конечно, объективно сложившаяся социально-экономическая ситуация в тот или иной период истории так или иначе требует принятия кем-то ответственности за решения. И обязательно появляется личность, которая исполняет роль вершителя или реформатора, лидера или вдохновителя, или всего одновременно. Но вся сложность в том, что объективные исторические условия не могут выдвинуть объективную личность. Фактор субъективности здесь играет главнейшую роль. Ведь в зависимости от того, каковы целевые установки, черты характера и уровень амбиций личности, она оказывает положительную или отрицательную роль на ход развития истории.

В этом смысле появление видных казахских деятелей Алаша однозначно обусловлено объективными обстоятельствами конца девятнадцатого – начала двадцатого века. Ситуация, которую можно ярко охарактеризовать одной только фразой: низы не хотят жить по-старому, верхи не могут управлять по-новому. Российской империю лихорадило, революции одна за другой создали си-

туацию анархического безвластия, и в таких условиях однозначно должны были появиться личности, которые в этой точке кризиса, проявив недюжинные силы воли и характера, стали бы во главе социально-экономических преобразований.

Это был момент истины и на всей территории Российской империи активизировались национально-освободительные движения, возглавляемые национальными лидерами. Первым государством, образованным на развалинах Российской империи, была Украинская народная республика (7 ноября 1917 года), затем Демократическая Республика Башкортостан (15 ноября 1917 года). Объявили о создании независимых республик Грузия, Азербайджан, Горская республика и другие.

В этом ряду казахский народ, на мой взгляд, занимает особое место. Ведь практически у всех оседлых народов Российской империи к тому времени уже были свои представители буржуазии (пусть и немногочисленные), и именно они возглавляли и были ярыми сторонниками национально-освободительного движения. Все созданные новые республики были буржуазно-демократическими, возглавляемые влиятельными буржуа. И это естественно, поскольку именно капиталисты в большей степени стремятся к сохранению и приумножению своего богатства. А колониальная политика России не позволяла им в полной мере развивать свой бизнес. (Тем не менее, Азербайджан до революции производил до 5% промышленной продукции всей Российской империи и обладал 8% всех ее рабочих).

Казахское Возрождение

В то же время на огромных степных просторах практически не было казахской буржуазии, потому что не было как такового капитализма. Все еще господствовали феодальные и полуфеодальные отношения, большая часть казахов продолжала вести кочевой образ жизни. Существовавшие же артели и заводы принадлежали преимущественно русским и иностранным предпринимателям.

И в этих условиях надвигающегося социально-политического и экономического кризиса роль казахских национальных лидеров взяли на себя не феодалы и буржуа, а ученые, писатели, просветители, другими словами казахская творческая интеллигенция. И они представляли интересы не какого-то определенного класса,

как происходило во всех революциях во все времена, а интересы народа в целом: баев и шаруа, кочевников и городских жителей. Это самый поразительный и уникальный факт. Ведь во всех революционных событиях интеллигенция выполняет, как правило, роль духовных вдохновителей или пассивных наблюдателей, но никак ни активных участников политических баталий.

В казахской же истории начала двадцатого века практически каждый творческий деятель считал своим прямым долгом и миссией активно участвовать в становлении Казахской республики. Не все они были членами партии Алаш, но их всех можно назвать приверженцами и поборниками одной национально-освободительной идеи и в этом смысле они все были алашевцами. Ведь, согласно древним казахским преданиям Алаша-хан, родоначальник тюрков, был основателем первого государства древних кочевников Евразии. Культ Алаша-хана, первого степного хана, был национальной идеей кочевых племен, что особенно проявилось в период образования Казахского ханства (XV-XVI вв.). Спустя сотни лет в начале двадцатого века алашевцы, потомки мужественных предков, не имея меча в руках, но обладая небывалой силой духа и самопожертвования, объединились и реализовали национальную идею - создали Казахскую республику.

Можно сказать это была эпоха Возрождения и Просвещения в казахской истории. Ведь практически все деятели Алаша были творческими людьми: писателями, поэтами, учеными и просветителями. Никто из них не преследовал узко корыстных целей сохранения и приумножения собственного богатства или обладания безграничной властью хотя бы просто потому, что никто из них не был ни монархистом, ни капиталистом, ни пролетарием. Все они были прежде всего великими патриотами своей земли и народа, творческими личностями с высокой гражданской позицией, самоотверженно жертвовавшими собой во имя казахской идентичности.

Отцы-основатели Казахской республики

Именно эта их искренняя убежденность в том, что на них возложена великая миссия создания Казахской республики, вдохновляла и народные массы. Поэтому авторитет алашевцев среди простого населения был огромен, а влияние на молодые умы очень

сильным. Это пугало сначала Временное правительство, а потом и большевиков, и благодаря этому представители и последователи Алаша смогли отстоять границы Казахской АССР, а потом и Казахской ССР именно в тех пределах, которые мы имеем сейчас. Огромная территория с разведанными огромными запасами природных ресурсов, уже тогда заселенная русскими и украинскими переселенцами, была раздираема на части, и изучение исторических документов показывает, с каким трудом казахская алашевская интеллигенция собирала разрозненные в результате административно-территориальной практики царского колониализма казахские земли. Ведь в составе Российской империи Казахстан как собирательная административно-экономическая и политическая единица не существовал. В азиатской части Российской империи располагались девять областей: Уральская, Тургайская, Акмолинская, Семипалатинская, Семиреченская, Сыр-Дарьинская, Закаспийская, Самаркандская, Ферганская. Было два генерал-губернаторства: Степное и Туркестанское. Собрать из всех этих областей и губерний Казахскую республику, как целостную этническую территорию было практически невозможно, учитывая, что уже тогда во всех землях Казахстана половину населения составляли русские, а Сибирское бюро партии большевиков активно сопротивлялось воссоединению исконно казахских земель. Большие споры возникали вокруг Акмолинской и Семипалатинской областей, Павлодарского, Кустанайского, Кокчетавского уездов и др.

Все эти серьезные территориальные противоречия требовали большого мужества и самоотверженности у представителей казахской интеллигенции, чтобы упорно их отстаивать. Имея разногласия по многим вопросам национально-государственного устройства, в вопросе территорий все они были едины, и это непоколебимое единство, на мой взгляд, стало главным катализатором формирования самостоятельной республики. Ведь, как известно, Ленин изначально был против создания самостоятельных республик. Однако, именно он созвал специальное заседание Совета народных депутатов в 1920 г. для разрешения казахского территориального вопроса. Выслушав обе стороны, он дал распоряжение не разделять спорные степные районы на западе и востоке и целиком передать эти земли образуемой Казахской автономной республике. И в том же году Лениным был подписан Декрет об образовании

Казахской АССР, и согласно этому декрету все спорные территории вошли в состав Казахской автономии. Но территориальные споры этим не закончились, неоднократно Сибирский комитет предпринимал серьезные усилия по отторжению спорных земель. Казахская интеллигенция отстаивала каждую пядь казахской территории, вступая в открытое противоборство с большевистскими органами власти. Их упорная борьба закончилась подписанием Постановления 26 января 1922 года о границах Казахской республики, а в ноябре 1924 года, в результате национально-территориального размежевания к Казахской АССР были также присоединены территории Семиреченской и Сырдарьинской областей.

Представителям казахской интеллигенции - А. Букейханову, А. Байтурсынову, М. Дулатову, А. Беремжанову, М. Шокаю, Ж. Акпаеву, М. Тынышпаеву, А. Ермекову, С. Ходжанову, Т. Рыскулову, С. Мендешеву, С. Сейфуллину, С. Асфендиярову, С. Садвокасову, Н. Нурмакову и другим мы обязаны своей огромной территорией, которая на сегодняшний день является нашим главным конкурентным преимуществом в современном глобализирующемся мире.

Как такая большая, уже тогда очень богатая ресурсами и возможностями территория была отвоєвана казахской интеллигенцией без оружия, армии и финансов? Каким образом, не имея серьезных рычагов давления и достаточного представительства в Центральных органах власти в Москве, казахам удалось отстоять практически все территориальные интересы? Почему Ленин полностью принял сторону представителей казахской интеллигенции и не согласился на компромиссное решение территориального спора?

Конечно, наверняка, был целый комплекс причин, из-за которых он принял такое решение. Во-первых, казахская делегация аргументированно и обоснованно доказала то, что это были исконно казахские земли, во-вторых, Советское правительство находилось еще в сложном политическом положении и не могло допустить усиления межнациональной вражды. Однако, учитывая тот факт, что со многими другими народами большевики особо не церемонились и достаточно вольно определяли границы автономных республик, это были не главные причины.

На мой взгляд, имел место и субъективный фактор. (Он часто играет гораздо большую роль в истории.) Это как раз влияние

личности, в данном случае, личностей на ход исторического развития. Как известно, Ленин неуважительно относился к интеллигенции, назвал ее «вшивой», добавив, что она - не мозг нации, а дерьмо. И каково должно было быть его удивление, когда именно интеллигенция казахского народа отчаянно и бесстрашно, не имея за своей спиной ни армии, ни организованного пролетариата, а лишь неграмотное, разрозненное и подавленное после восстания 1916 года кочевое население, боролась за создание целостности этнической территории в стремлении сформировать базу для этнополитического, культурного и экономического сплочения нации. И казахская интеллигенция была не только мозгом нации, но ее сердцем, духом, добровольным жертвованием. Ведь они практически жертвовали собой, учитывая насколько сложной была политическая обстановка в тот период. И Ленин не мог не оценить этого. Отчаянное упорство в отстаивании всех исконно казахских земель не могло не стать тем самым субъективным фактором, который вызывает уважение и опасение одновременно. Я думаю, народ, чья интеллигенция бескорыстно и добровольно жертвует собой во имя идеи национального развития, имеет все права на величие.

В 1917 году все народы Российской империи имели равные возможности для самоопределения. Но не всем это удалось. Многие народы так и остались автономными субъектами России, хотя предпринимали серьезные попытки создать самостоятельную республику.

Несмотря на то, что долгие десятилетия самостоятельность Казахской республики, как и других республик Союза, была формальной, сам факт наличия юридической самостоятельности в значительной степени сыграл свою огромную роль в 1991 году, когда Казахстан стал независимым. Создание Казахской ССР является несомненно достижением именно казахской интеллигенции, последователей Алаша, которые, не испытывая симпатий к советской власти, тем не менее признали ее и служили ей ради своего народа. Они талантливо использовали предоставленную возможность революционного периода, что впоследствии оказало огромное влияние на современное развитие Казахстана.

И в этом смысле их можно назвать отцами-основателями Казахской республики. Не ханства и не государства, но единой

целостной нации, которая во многом благодаря их самопожертвованию сохранила самоуважение и национальное достоинство в самых тяжелых испытаниях.

Экономическое противоборство

Но, несмотря на серьезные успехи в территориально-государственном плане, в экономической политике им не удалось в полной мере отстоять интересы Казахской республики. Алашевцы несомненно придерживались правых взглядов и это проявлялось во многих экономических вопросах. Суть их взглядов сводилась к необходимости объективного анализа социально-экономических условий и последовательного, поэтапного решения имеющихся экономических проблем. В первую очередь это касалось перевода кочевых казахов на оседлость. Неоднократно алашевцы поднимали вопрос о губительных последствиях для казахского населения тех мер, которые были приняты в тридцатые годы советским руководством. Обоснование их позиции основывалось на учете специфических природно-климатических условий, сложившихся экономических отношений, традиционного уклада жизни и культуры казахов. Однако, обвинив алашевцев в национал-уклонизме, сторонники сталинской коллективизации установили нормы содержания скота в 6-7 голов в личной собственности и это привело к массовому вымиранию казахского населения.

Активно противостояли алашевцы и проводившейся индустриализации в том виде, в каком она осуществлялась в Казахстане, то есть созданию сырьевой базы для промышленного развития российского центра. Их доводы основывались на экономических расчетах и обоснованных фактах наличия всех условий для развития перерабатывающей промышленности и производства товаров в республике. Алашевцы пророчески поднимали вопросы сырьевого проклятия, которые сейчас возможно более актуальны, чем сто лет назад. И сейчас, как и тогда, этот вопрос остается нерешенным. Хотя, конечно, определенные меры по преодолению негативной сырьевой тенденции предпринимаются.

Алашевцы в своих взглядах во главу угла ставили исключительно национальные интересы. Поэтому, учитывая такой значительный фактор, как инерция социально-экономического развития народа, они настаивали на постепенном переходе от кочевого об-

раза жизни к оседлому. Для перестройки сознания людей нужно время и соответствующие условия. Необходимо предлагать людям альтернативные виды деятельности, в том числе через создание новых рабочих мест на заводах и фабриках. Для этого нужно сначала построить заводы и фабрики, фермы и артели, и тогда люди сами, увидев преимущества оседлой жизни, изменят традиционный уклад. При этом важную роль должны играть пропаганда и идеологическая работа.

Этот вопрос инерционного развития народа актуален и сегодня, когда осуществлен переход от социалистического способа производства к капиталистическому. Основная масса современных людей даже спустя двадцать лет капиталистического развития остается патерналистски настроенной, особенно в провинциях. Они целиком и полностью полагаются на государство и искренне полагают, что оно позаботится о них. Это объективный факт наличия инерции мышления. Лишь небольшой процент активных людей может быстро перестроиться и кардинально измениться. Поэтому государство не может снять с себя ответственность за социальное благополучие населения и одновременно должно создавать максимальные условия для развития предпринимательства в стране. И тем более нельзя упрекать людей в том, что они не хотят или не умеют работать.

Подобные упреки были направлены в адрес алашевцев, когда они защищали казахское население от принудительного стремительного перехода к оседлости и коллективизации. Игнорирование объективных факторов привело к массовым потерям, последствия которых отражаются и еще очень долго будут отражаться на нашем народе. Эта огромная трагедия в истории казахов стала предтечей еще одной трагедии, не меньшей по своей значимости и последствиям: физическое уничтожение ярких представителей казахской интеллигенции, алашевцев. Но уничтожить человека физически - не значит истребить его дух. Тем более человека творческого. А алашевцы были исключительно творческими, духовно возвышенными людьми. И энергетика их духа неистребима. Время не властно над таким мощным пассионарным всплеском казахской творческой, научной и политической мысли, который впоследствии спустя десятилетия превратился в целую волну, и в будущем всегда будет оставаться примером самоотверженного служения Родине.

Айжан Капаева
*Доктор исторических наук,
профессор,
заведующая кафедрой
общеобразовательных
дисциплин МАБ*

КАЗАХСКИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЫ НАЧАЛА XX ВЕКА

Выход на мировую арену конца XIX – начала XX вв. интеллектуальной казахской и политической элиты, вызвал к жизни движение, а в последующем способствовал появлению партии “Алаш” и казахской автономии “Алаш Орда”. Идея национальной автономии во главе с национальным парламентом и президентом по своей сути была тождественна суверенной государственности в составе империи. Это было новое слово в политической энциклопедии начала XX века.

«Как реальность казахской истории “само существование такой группы реформаторов – относительная аномалия в мусульманском мире конца XIX-начала XX вв., поскольку она пыталась связать воедино заведомо несовместимую в тот период триаду: ценности кочевой цивилизации, исламское мироощущение и европейскую модель развития».

XIX и начало XX века в истории Степи – период полный драматизма и противоречий. События, казалось бы далекие от казахской степи, потрясли привычный феодальный уклад. Социально-экономическое и культурное развитие Казахстана во многом было обусловлено процессом окончательного превращения края в колонию Российской империи.. Государственная политика Российской империи, разрушая традиционное хозяйство, не создало условий для развития земледелия, вместо расширения земельных фондов

посредством мелиорации, расхищались уже освоенные земли, что наносило серьёзный ущерб хозяйству казахов: сдерживалось развитие земледелия, приходило в упадок скотоводство, разорялись рядовые скотоводы и все процессы взаимосвязаны между собой, так, чем полнее было обеспечено хозяйство скотом, тем больше была площадь посева и соответственно инвентаря.

«Как бы не жонглировали казенные фокусники абсолютными числами десятин, жизнь ставит на очередь вопрос, не последует ли переложное хозяйство крестьян в этом краю (судьбе той земледельческой культуры, следы которой встречались по долинам рек... в виде древних арыков) по стопам киргизского земледелия с его брошенными и засоленными пашнями», - писал **А.Букейханов**, приводя примеры того, что даже на лучших по качеству почв земель (долины рек Нуры и Ишима) наблюдалась обычная картина заправских солонцов на засолившихся пашнях. Об этом же свидетельствуют просьбы и прошения переселенцев о прирезках, переводворений, перепроектирований участков и т.д. Автор вопрошает: придется решать какое хозяйство выгоднее - экстенсивное зерновое с урожаем 25-30 пудов с десятины или киргизское скотоводческое? А.Букейханов выступал за возвращение отнятых земель у казахов.

Другой видный деятель алашского движения М. Тынышпаев писал в Комитет Министров в 1905 г.: «Мы, киргизы, с незапамятных времен владели нашей собственностью, нашей землей, и добровольно без кровопролития приняли русские подданство не для лишения своих лучших земель и не для безмолвного перенесения обид и насилий, а для вселения среди нас спокойствия и мира, и защиты от притеснений; поэтому справедливость требует, чтобы зимовые стойбищу, пашни, сенокосные земли были бы совершенно исключены из числа районов, могущих быть урезанными в пользу прошлого населения».

Более четко он выразился уже на съезде автономистов в том же 1905 году и на том же съезде он дал точную и ясную характеристику причин освободительных движений: «генерал – губернаторы с их наместническими полномочиями по действующем законоположениям имеют полное право высылать всякого киргиза,

хотя бы он был совершенно безгрешен, как дитя. Невежественные чиновники, привыкшие по – собачьи бегать и ласкаться перед его высокопервосходительством, однако строго разделяют население на русское и киргизское; интересы киргизов, по их мнению, должны быть приведены в жертву политике уничтожения всего живого и самобытного крайние меры. В глазах русских властей киргизы – не люди, а какие – то вредные существа, не имеющие права на существование; поэтому они позволяют себе совершать степени; оно стонет под тяжестью неслыханного произвола и гнета».

Отсутствие политического опыта у лидеров национального движения, неопределенность задач, плохо организованное руководство и, наконец, политическая наивность позволили большевикам с помощью революции сверху очистить площадку для формирования совершенно новой популяции, «советского человека». С ликвидацией этой «могучей кучки», олицетворявшей адаптированный к реалиям жизни функциональный институт, был нарушен естественный ход казахского этногенеза, поскольку советская национальная политика «была направлена против центрально-азиатской самобытности, за доминирующее влияние русской культуры».

В чем значение деятельности Алаш-Орды и алашордынцев? Несмотря на разрозненность и недолгое существование, движение Алаш-Орды оказало на историю Казахстана без преувеличения громадное значение. Именно лидерами этого движения еще в начале века была выдвинута идея о создании суверенного Казахстана и построения суверенного государства. Многие лидеры движения Алаш-Орды были не только правозащитниками и политическими деятелями, но и крупными просветителями: издателями газет и журналов, поэтами, мыслителями, авторами книг и учебников; по мере сил они разбирали экономические теории. Вожди движения Алаш-Орды не только мечтали, но и в тяжелейшие годы российского перелома, безвластия и гражданской войны заложили основы первого в XX веке Казахского государства. Их заслуга состоит в том, что, привнеся в степь идеи создания самостоятельного государства, они не только подняли знамя свободы униженного и презираемого народа, но и попытались первыми претворить эти прин-

ципы в жизнь. Пусть это государство было хрупким и непрочным и просуществовало оно недолго - около двух лет, - но они создали его! Мы, сами того не подозревая, живем в том государстве, границы которого в начале 20-х годов были примерно очерчены участниками Алаш-Орды.

И не их вина, что молодое государство, которому они дали жизнь, погибло - это объективные обстоятельства в 1917-1919 годах оказались гораздо выше их. Многие идеи, которые выдвигали лидеры и участники движения, были присвоены позже большевиками, а имена алашордынцев подверглись шельмованию и на долгие годы оказались под запретом.

Сəбит Байдалы

«Ақ жол» партиясы Орталық кеңесінің идеологиялық жұмыс бойынша хатшысы

«АЛАШ» ИДЕЯЛАРЫ ЖАСАМПАЗДЫҚҚА ҚЫЗМЕТ ЕТУІ ТИІС»

Алаш көсемі, Алашорда үкіметінің төрағасы Әлихан Бөкейханов: «Өзінің тарихын жоғалтқан жұрт, өзінің тарихын ұмытқан ел қайда жүріп, қайда тұрғандығын, не істеп, не қойғандығын білмейді, келешекте басына қандай күн туатындығына көзі жетпейді» десе, Алаш көшбасшыларының бірі, ұлы ағартушы Ахмет Байтұрсынов «Бүгінгі қоғам кешегі күннің бауырынан туады» деген екен.

«Қазақстан-2050» стратегиясын жариялаған Жолдауында Елбасы осыдан үш ғасыр бұрын Аңырақайда болған ұлы шайқастағы бабаларымыздың ерлігі, бірлігі, төгілген қаны туралы жүрек тебірентетін сөз айтты. Сонымен қатар Президент елдік мұрат жолындағы ұлы ерлік қай уақытта да ата-бабаларымыздың бойынан табылғанын атап өтті.

Биыл құрылғанына 95 жыл толған Алаш қозғалысы қайраткерлерінің бойынан да Елбасы айтқан осындай ұлы ерлік табылды. Бүкіл қазақ, оның ішінде Алаш зиялылары да ұстаз санаған ойшыл ғұлама, хакім Абай айтпақшы «жақсы мен жаманды айырмаған» қазаққа Алаш қайраткерлері «Оян қазақ!» деп жар салып, ұлттық сананы биікке көтерді. Бұл Алаш алыптарының ұраны ғана емес, жан айқайы болатын. Қазақ қоғамы дамуының күн тәртібінде қазақ халқының ұлт ретінде жоғалуы, не өзін-өзі сақтауы

үшін күреске шығу мәселесі тұрған шақта қазақ тарихының арнасына шыққан Алаш қайраткерлері қазақтың ұлттық санасының оянуының империялық санаға ұнамайтынын жақсы білді. Жаңа ғана ауызға алған Алаштың екі алыбының сөздерін тағы да келтіремін. «Келешек ұрпақтан я алғыс, я қарғыс күтпей тұрғанда, қазірден бастап қарекет қылайық»,- мұны Әлихан Бөкейханов айтқан. «Ел бүгіншіл, менікі ертеңгі күн үшін»,- бұл Ахмет Байтұрсыновтың сөзі. Ертеңін ойламаған ел ел бола алмайды. Сол «ертеңгі күн үшін», яғни, біздің бүгінгі күніміз үшін «қарекет» жасап, өз өмірлерін осы жолда құрбандыққа шалған ұлт серкелерін – Алаш арыстарын қазақстандықтар әрқашанда ризашылықпен, алғыс сезіммен есте сақтайды. Олардың жанқиярлық күресі бүгінде тәуелсіздігін алған бүкіл қазақ халқының арман-қалауына сәйкес келеді. **Алаштың дүниетанымын өткен шақпен ғана байланыстыру олардың рухтарына жасалған қиянат деп есептеу керек.**

Елбасымыздың тағылымы мол тарихымыз бен ұлы бабаларымыздың ұлағатты өмірінен алар тәліміміздің арқасында біздің алдағы асуларды алқынбай алатынымызға сенімі кәміл. Алаш қозғалысының басты мақсатын, «Алаш» партиясының бағдарламасына сүйеніп, олар көтерген өзекті мәселелерді топтастырып, жинақтап айтсақ: **біріншіден**, қазақ елін өзінің бөлінбейтін территориясы бар, отарлық тәуелділіктен азат елге айналдыруды, **екіншіден**, қазақ халқының өмірін жаңа сапаға көтеруді көздеген

Алашордалықтар бірінші мақсатын: халықтың арманы болған өзін-өзі билеу идеясын қазақтың алғашқы заманауи үкіметі – Алашорданы құрып, қазақ халқының мемлекеттілікке лайықты ел екені паш етіп, аз уақытқа болса да іске асырды.

Алашорда көшбасшылары екінші мақсатын орындауға күш салып, елде пәрменді реформалық шараларды іске асырғылары келді. Олар қазақ қоғамын біртіндеп Еуропалық деңгейдегі өркениеттің озық жетістіктерімен ақылға қонымды ұштастыру негізінде сол замандағы нақты жағдайларға бейімдеуді өздерінің анық та айқын мақсаты тұтты. Олардың көздеген мақсатына эволюциялық жолмен жетуі мүмкін емес еді. Алаштың бұл арманы қазіргі таңда

орындалып, Қазақстан тәуелсіздігін алып, қалыптасқан мемлекетке айналып, енді 2050-інші жылға қарай әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарында болуға ұмтылып отыр. Президент Жолдауында осындай ұлы міндет қойылып, оған қол жеткіздіретін басымдықтар белгіленді. Олар: жаңа бағыттың экономикалық саясаты; ұлттық экономикамыздың жетекші күші – кәсіпкерлікті жан-жақты қолдау; әлеуметтік саясаттың жаңа принциптері; білім мен кәсіби біліктілік; мемлекеттілікті одан әрі нығайту және қазақстандық демократияны дамыту; дәйекті де болжамды сыртқы саясат; жаңа қазақстандық патриотизм. Осы жеті басымдықты орындау бізді межелі отыз елдің қатарына қосады. Мемлекет басшысының сөзіне қарағанда, дамушы елдер арасында дәл осы клубтағы орынға бәсекелестік қатаң болмақ. Соған орай, Нұрсұлтан Назарбаев «күн астындағы орын» тек ең мықтыларға арналғанын нақты сезіне отырып, ұлтымыз жаһандық экономикалық тайталасқа дайын болуға тиістігін атап өтті.

Кез келген мемлекеттің тұрақты және тиімді өмірлік қызметі үшін сол елдің экономикалық дамуын қамтамасыз етудің маңызы зор екенін Алаш қайраткерлері жете түсінді. Оны ұлттық басымдылықтардың бірі ретінде қарастырды. Алашорда үкіметінің төрағасы Әлихан Бөкейханов «қазақтың қойының жүні тоқылып, үстіне киім болып, әрбір темірі өзіне түйме болуы тиіс» деп, сол заманның өзінде нарықтық экономикаға, ұлттық бизнестің дамуына, яғни, толықтай экономикалық тәуелсіздік пен бірлікке қол жеткізуге үндеді. Бұл орайда, мен өткен ғасырда қазақ тарихын сомдаған Алаштың ардақты азаматтарының бірі Санжар Аспендияровтың келесі сөздеріне назар аударғым келеді: **«ұлттар арасындағы экономикалық өзара қарым-қатынастар қалған бүкіл қатынастарды анықтайды... Түркістанда тұратын әрбір жеке ұлттың халық шаруашылығы дамуының жағдайларын зерттеу керек, өйткені дамудың бұл жолдары олардың әрқайсысы үшін тек өзіне ғана тән төл сипаты бар»**. Тіпті елімізді индустрияландыру бағытында дамудың қажеттілігіне дейін Алаш білімдарлары айтып кетіпті.

Смағұл Сәдуақасов Қазақстанды жедел дамыту ниетімен Голщекинмен оның ұлттық республикалардағы «индустрияланды-

ру» деп аталған құйтырқы саясатына ашықтан ашық батыл қарсы шыққан. «Неге Голощекин жүн жуудан әріге баруға қолынан келмей немесе, дәлірек айтқанда, барғысы келмей отыр, өзінен-өзі шұға фабрикаларын ұйымдастырудың қажеттілігі сұранып тұрған жоқ па», - дей келе, Сәдуақасов, мынадай өте орынды сұрақ қояды: «Бірде жуылған жүнмен, бірде осы жүннен жасалған «мәскеулік» шұғамен» қайыра кейін, екі рет тасымалдап жүргеннен, теміржолға Қазақстаннан бірден дайып шұғаны шығарып, соны тасу жеңіл емес пе?». Сәдуақасовтың елдің шикізат базасы болып шектеліп қалуына сол кезеңде қарсы шыққаны көрініп тұрған жоқ па? Ал енді ол көтерген осы мәселенің қазіргі күн үшін маңызы жоқ деп кім айта алады?

Осыдан 3 жыл бұрын басталған үдемелі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы қазірдің өзінде жеміс беріп жатыр. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясында қуатты индустриясыз ешбір елдің болашағы жоқ екенін, инновациялық ойлау қабілеті болмаса ешбір мемлекет алға жылжи алмайтынын айтты, Үкіметке индустриялық бағдарламаның келесі кезеңіне арналған нақты жоспар жасауға тапсырма берді. Ол бағдарлама еліміздің экономикалық әлеуетіндегі шикізаттық емес сала экспортының үлесі 2025 жылға қарай 2 есеге, 2040 жылы қазіргіден үш есеге артуын қамтамасыз етуі тиіс.

Елбасы ауыл шаруашылығын әсіресе ауыл шаруашылығы өніміне өсіп отырған жаһандық сұраныс жағдайында ауқымды жаңғыртып, әлемдік азық-түлік нарығының көшбасшысы болу міндетін қойды. «Алынған шаралардың нәтижесі 2050 жылға қарай ел Жалпы Ішкі өніміндегі ауылшаруашылық өнімінің үлесі 5 есе артуы тиіс», - дей келе Мемлекет басшысы Үкіметке бірқатар нақты тапсырмалар жүктеді. Үкіметке сондай-ақ, ауыл шаруашылығы мұқтаждығы үшін және тұрғындарды ауыз сумен қамтамасыз ету үшін еліміздің су ресурстарына қатысты жаңа саясат тұжырымдап, кезең-кезеңмен осы проблемаларды шешетін бағдарламалар жасау тапсырылды.

Осы Жолдауда кәсіпкерліктің ұлттық экономиканың жетекші күші болып табылатыны айқын тұжырымдалып, оны қолдаудың жолдары көрсетілген. Ең бастысы, жаңа жағдайларды, соның

ішінде біздің Еуразиялық экономикалық кеңістікке (Президент айтқандай осы экономикалық-интеграциялық үдерісте өз егемендігінің бір мысқалында жоғалтпай) қатысуымызды, алда Дүниежүзілік сауда ұйымына кіретінімізді ескеруіміз керек. Кез келген одаққа бірігушілер әлемдік бәсекеде өз мүддесін қорғау үшін бірін-бірі қолдау саясатын жүргізеді. Ал сол одақтың ішіндегі елдердің әрқайсысы өз елінің ұтылмайтын жағдайларын ойлауы қажеттігі түсінікті. Тең дәрежедегі әріптес болу үшін де күресу керек. Қазақстан экспортының азайып кетпеуі үшін күресу керек. Отандық өнім шығаруды көбейтіп, оның сапасы үшін күресу керек. Қол қусырып, қарап отырсаң, отандық нарықты одақтастар жаулап алады. Қазақ елінің әлеуетін арттыратын қуатты күштің бірі қазақстандық кәсіпкерлер болса, олардың кедендік кедергілерге кездесіп қалуына кім кінәлі? «Ақ жол» партиясының басшылығы, оның Парламенттік фракциясы кәсіпкерлер мүддесін қорғаудың барлық тетіктерін қолданып, күресіп жатыр. Оның ең бастысы – Кедендік одақтағы үш мемлекеттің арасындағы құжаттардың бірізділенуі үшін заң шығарушылық қызметті де, депутаттық құқықтар аясында депутаттық сауалдар арқылы да күш жұмсауда. Қазақстанның заң шығарушы да, атқарушы да биліктері бүгінде әлемдік талаптарға сай келіп, өзін-өзі кез келген одақтарға да мойындатуы қажет. Стратегияда біздің көптен айтып жүрген ұсыныстарымыздың мазмұнына сәйкес келетін бизнеске жасалатын жасанды бөгеттерді жойып, бизнес-бастамаларды көтермелейтін отандық кәсіпкерлікті қолдау тетіктерін жетілдіру және олардың мүдделерін қорғау мен ілгерілету үшін қажетті барлық шаралардың қабылдануы көзделген. Осыған байланысты бүгінгі күннің келесі міндеті белгіленді: ұсақ кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлерді орта деңгейге көшіру үшін жағдай және алғышарттар қалыптастыру. 2030 жылға қарай ел экономикасындағы шағын және орта бизнестің үлесі кем дегенде екі есе өсуі тиіс. Бұл сектор басымдыққа қол жеткізсе, әрбір қазақстандықтың өмірі жақсаратыны анық. Бізге «мықты бизнес – мықты мемлекет» қағидасын іс жүзіне асыратын кез келді. Біз жолын қуған Алаштың идеясы да қазақ мемлекетінің қуаттылығын, оның жасампаздығын қолдайды. Ендеше «Ақ жол» партиясы

ұлт мүддесіне қатысты басқа мәселелерімен қатар мемлекет қуаттылығының басты көрсеткіштері болып саналатын ұлттық экономиканың, ұлттық бизнестің мүддесін қорғауға өздерінің бар күш-жігерін, тәжірибесі мен білімін жұмсауды жалғастыра береді.

«Қазақстан-2050» Стратегиясы жаңа бағыттың экономикалық саясаты – пайда алу, инвестициялар мен бәсекеге қабілеттіліктен қайтарым алу қағидатына негізделген. Толықтыратын болсақ – түгел қамтитын экономикалық прагматизм, жаңа кадр саясаты және инфрақұрылымды дамыту, макроэкономикалық саясатын жаңғырту, бюджет, салық саясаттарын жетілдіру, ақша-кредит саясаты, мемлекеттік және сыртқы қарызды басқару, мемлекеттік активтерді басқару жүйесін жаңғырту, табиғи ресурстарды басқарудың түбегейлі жаңа жүйесін енгізу секілді мәселелер бар. Оның бәрін бақайшақтап айтып шығу мақсатын қойған жоқпын. Ол мүмкін де емес, бұл құжат терең зерделеуді талап етеді, оған әр саланың білгір мамандарын тартудың да қажеттілігі туындайды. Мен тек қана Азат Перуашев басқарған «Ақ жол» партиясының депутаттық фракциясының қаржы-бюджет, салыққа, жалпы экономикаға қатысты заң шығарушылық жұмыстарда белсенділік көрсетіп жүргенін, соның жемісі де болуы мүмкін Стратегияда осы салалардың бағдарларының біздің партияның ұстанымдарымен үндес екендігін, біраз тұжырымдарымыздың осы аса маңызды құжаттан көрініс тапқанын айтып өтуді жөн санаймын. Стратегияны оқып, пайымдағаным: бюджет саясатында «көрепеге қарай көсіліп» жаңа принциптермен қарулануға, атап айтқанда өз мүмкіндіктеріміздің шегінде ғана шығындануға және бюджет тапшылығын барынша қысқартуға тиіспіз. Ал салық мәселесінде жаңа салық саясатының әлеуметтік бағыт алуға тиістілігінің алға тартылуы қазақстандықтардың көңілінен шығатыны сөзсіз. Мұның бәрі жалпыға ортақ еңбек қоғамына бастайтын, барлығы да адам игілігі үшін жасалатын, экономикасы мықты мемлекетке айналудың алғышарттары. Жолдауда сондай-ақ руханият, мәдениет, ғылым, білім секілді біздің экономикамызды инновациялық тартымды ететін барлық салалар қамтылған.

Елбасымыз атап өткендей, алдағы кезеңдерде әлемде өте үлкен өзгерістер болмақ. Сол өзгерістердің алдында жүру керектігі баса

айтылды. Тек бүкіл халықтың күш-жігерін біріктіріп қана біз алға баса аламыз. Бірлігі бар ел озады, бірлігі жоқ ел тозады. Әлихан Бөкейханов «Бостандыққа апаратын жалғыз жол ұлттық ынтымақ қана» деп, Ахмет Байтұрсынов «Біз тірі болуымыз керек. Тірі болу үшін – ірі болуымыз керек» деп бірлікте болуға ХХ ғасырдың басында үндесе, ХХІ ғасырдың басында Нұрсұлтан Назарбаев «Бабаларымыз тірі болу үшін бір болса, біз *әрдайым ірі* болу үшін бір болуымыз керек» деп тәуелсіз елімізді «**Мәңгілік Ел**» етуді мұрат қылғанымызды жариялады. Және оның ең басты шартын да атады: «Бабалардың **ерлігі**, бүгінгі буынның **ерен істері** және жас ұрпақтың **жасампаздығы** арасында сабақтастық болса ғана, біз «**Мәңгілік Ел**» боламыз».

Ол үшін ұлтымызды бәсекелестікке қабілетті болуға тәрбиелеу және қалыптастыру қажет. Ұзақ мерзімді қамтитын стратегия болашаққа, жас ұрпақ пен жастарға арналып отыр. «Біздің балаларымыз бен немерелеріміз сырт елден гөрі Отанында өмір сүргенді артық көретіндей, өйткені, өз жерінде өзін жақсы сезінетіндей болуға тиіс. Біздің еліміздің әрбір азаматы өзін өз жерінің қожасы ретінде сезінуге тиіс» - деген ой еліміздің қаншалықты жарқын болашаққа ие болатынына сендіреді.

Әрине бұған үлкенді-кішілі болып, бәріміз де үлес қосуға тырысайық. Бірлігі мен ынтымағы жарасқан еліміздің ырысы мен табысы мол болсын!

**Қазақстанның «Ақ жол» Демократиялық
партиясы Парламенттік фракциясының Алаш мәселесі
туралы Үкіметке жолдаған депутаттық сауалдары және оған
қайтарылған жауаптар**

2012 жылдың 7 қарашасында жарияланды

**Қазақстан Республикасының
Премьер-министрі
С.Н. Ахметовке**

**Депутаттық сауал
Құрметті Серік Нығметұлы!**

Биылғы желтоқсанда Алаш партиясы мен Алашорда үкіметінің құрылғанына 95 жыл толады. Ал Алаш идеясын жаңғырту - «Ақ жол» партиясының басты бағыттарының бірі болып келеді. Өйткені Алаш арманы – бүгінгі Тәуелсіз Қазақстан! Ендеше біз, әрбір азамат осы жүз жыл бұрынғы ұлттық ұлы идеялардың бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның да негізі ретінде берік орнығуына мүдделі болуға тиіспіз. Өйткені Алаш идеясы - ұлттық идеология! Ол отаншылдыққа, мемлекетшілдікке, бірлікке үндейді.

Озық ойлы қазақ зиялылары 1917 жылы 21 мен 26 шілде аралығында Орынборда І «Жалпықазақ» съезін өткізді. Осы құрылтайда қазақ елінің мүддесін қорғайтын «Алашорда» үкіметі құрылды.

Қазақ тарихында Алаш идеясы, Алаш қозғалысы, Алаш автономиясы әлі де бағасын ала алмай келеді. Алаштың алғашқы астанасы Орынборда өткен бұл құрылтайдың Қазақ тарихындағы маңызы аса зор. Ел тағдыры таразыға түскен сын сағатта Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаев, Жаһанша, Халел Досмұхамедовтер бастаған ұлт зиялылары қазақтың болашағы үшін шешуші қадам жасап, ұлы мұрат жолында ұланғайыр қайрат көрсетті.

1917 жылдың 5-13 желтоқсанында Орынборда 2-ші бүкіл қазақ құрылтайы өткізілді.

Құрылтайдың күн тәртібіне 10 мәселе қойылды. Олардың ішіндегі ең негізгілері: қазақ-қырғыз автономиясын жариялау, милиция һәм Ұлт кеңесі (Үкімет) құру мәселелері болды. Құрылтай делегаттары Уақытша үкімет құлатылғаннан кейін қазақтардың өмір сүруінің өзін күрделендіріп жіберген анархия (тәртіпсіздік) жағдайында елді аман сақтау үшін, «уақытша Ұлт Кеңесі» түріндегі берік билік құру, оған «Алаш Орда» деген атау беру (төрағасы Ә. Бөкейханов, Ұлт Кеңесі құрамына 25 адам кірді), сондай-ақ милиция жасақтау туралы қаулы қабылдады. Алаш астанасы – Семей қаласы, кейін *Алаш-қала* атанды.

Қазақ халқының 20 ғасыр басындағы ең ауыр кезеңінде, толыққанды саяси партия мен үкімет құрып, елді құрып кетуден аман алып қалып, болашаққа бастаған Алаштықтардың еңбегі орасан. Біреуін ғана, ең бастысын айтсақ, 1920 жылы қазақтың Жер декреті бекітіліп, шекарамыз алғаш заңды күшіне ие болды.

Алаш партиясының басты бес бағыты: 1. Жерге ең алдымен қазақ ие болу керек. 2. Жердің асты-үстіңгі байлығын қазақ пайдалануы керек. 3. Өз өнімін өзі өндіретін ұлттық экономика, 4. қазақ тілінің мемлекеттілігі, діні мен ділінің үстемдігі, 5. Білімнің дамуы, міне осы бес бағыт бір ғасырдан кейін , бүгін де өте өзекті болып отыр.

Алаш көсемдері Ахмет Байтұрсынов пен Әлихан Бөкейхановтан екі-ақ мысал келтіре кетсек. Ахмет Байтұрсынов «Біз бай, білімді, әрі күшті болуымыз керек. Бай болу үшін –кәсіп, білімді болу үшін оқу керек. Ал күшті болу үшін –Бірлік керек» дейді. Бай болуы - кәсіп, білімді болуы –оқу, яғни зиялылық болса, осы екі басты бағыты біздің «Ақ жол» партиясының қос қанаты болып келеді. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы бағдарламасында «Барлық қабылданатын шешімдер егжей-тегжейлі есептеліп, әлемдік тәжірибені оқып-үйрену негізінде ғылыми дәлелденген ұтымдылық қаперге алына отырып қабылдануы тиіс» деген кәсібилік қағидатын ұсынды. Ал біздің еліміздің күшті болуына бастайтын Бірлікті Елбасымыз Тәуелсіз Қазақстанның басты тірегі ретіндегі темірқазық

бағыт етіп ұстанып, оны бүкіл қазақстандықтар қолдап отырғанын бәріміз мақтан етеміз.

Ал Алашорда үкіметінің төрағасы Әлихан Бөкейханов «қазақтың қойының жүні тоқылып, үстіне киім болып, әрбір темірі өзіне түйме болуы тиіс» деп, нарықты экономикаға негізделген мемлекет қана өркендейді дейді. Жапонияның ұлттық экономикаға баса назар аударғаннан бастап, күрт дамып кеткенін үлгі етеді ол. Бұл арманын да бүгінгі Қазақстан бейнесінен көруге тиіспіз.

Ендеше біз бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның бастауында тұрған, елімізді алғаш ұлттық санаға көтерген Алаш арыстарын ардақтауды неге кешіктірудеміз.

Алаш арыстарының рухын жас ұрпаққа сіңіру үшін, бұған мемлекет кешенді түрде келіп, баса назар аударуы тиіс. Алаштың 90 жылдығы жергілікті деңгейде ғана аталды. Ал алдағы 95 жылдықты үкіметіміз қалай атап өткелі отыр? Өйткені Алаш жеке ұйымның немесе жеке партияның ғана меншігі емес, Алаш – бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның бастауында тұрған алғашқы толыққанды үкімет пен саяси партия.

Біріншіден, ең алдымен мектеп оқулықтарында жеткілікті көлем берілуі керек. Ал қазір «Қазақстан тарихы» оқулығында бар болғаны бір жарым бет қана. Бұл ешқандай елде болмайтын келеңсіздік. Әрбір қалада олардың ескерткіштері орнатылуы тиіс. Кітаптар мен фильмдер көптеп шығарылып, мектептерді қамтамасыз етуі керек. Жоғары оқу орындарында Алаш идеясын оқыту жүйеге айналуы керек. Алаш оқулары жолға қойылып, еліміз бойынша қанат жаюы тиіс. Алаш мұрасы мен тарихы туралы кітаптар мемлекеттік тапсырыспен шығарылуы тиіс.

Алаштың ордасы болып, Алашқала аталған қазіргі Семейдегі Ертіс өзенінің сол жағалауындағы Алашорда үкіметі мен Алаш партиясы тұрған үйге ескерткіш тақта орнатылып, ол үйді мұражайға айналдыру кезек күттірмейтін мәні зор мәселе.

«Ақ жол» партиясы Алаш қозғалысының 95 жылдығына орай «XXI ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғыртудағы «Алаш» қозғалысы идеяларының өзектілігі» тақырыбына конференция өткізу туралы шешім қабылдады. Конференция осы жылдың қараша айында Астана қаласында өткізілмек. Онда Алаш туралы ғылыми еңбектерге бәйге жариялауды жоспарлаудамыз.

Қорыта айтқанда, Алаш идеясы – бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның да басты идеяларының бірі болуы тиіс.

Баяндалған мәселелерге байланысты, алдағы Алаштың 95 жылдықты үкіметіміз қалай атап өткелі отырғаны туралы хабарлауыңызды сұраймыз.

Құрметпен,
Қазақстан Республикасы
Парламенті мәжілісінің
«Ақ жол» ҚДП депутаттық фракциясы:

А.Перуашев
Е.Никитинская
М.Қазбекова
А. Әбілдаев
С.Сәрсенов
А.Тұртаев
Н. Жазылбеков
Т.Ерғалиев

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ПРЕМЬЕР-МИНИСТРІ

ПРЕМЬЕР-МИНИСТР
РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН

2012 жылғы 4 желтоқсан

Астана, Үкімет Үйі

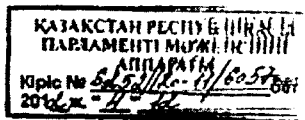
«___» _____ 201__ года

№ 20-11/6057

№ _____

№ _____ данасы

экз. № _____

Қазақстан Республикасы
Парламенті Мәжілісінің
депутаттарына

2012 ж. 08.11.

№ДЗ-288

Құрметті депутаттар!

Сіздердің «Алаш» ұлттық-демократиялық қозғалысының 95-жылдығын атап өту туралы депутаттық сауалыңызды қарап, мынаны хабарлаймын.

Еліміз тәуелсіздік алған күннен бастап тарихымыздың беттерінен айрықша орын алатын «Алаш» қозғалысын, Алаш идеясын насихаттау, дәріптеу және халық жадында мәңгі қалдыру мақсатында елеулі істер атқарылуда.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің арнайы қаулысымен 2008 жылы республика деңгейінде Алаш қозғалысының 90 жылдығы атап өтілді және оның аясында көптеген танымдық, тағылымдық іс-шаралар атқарылды.

Атап айтқанда, Алаш қозғалысында арналған тақырыптық деректі фильм түсірілді, облыстық театрларда қойылымдар көрсетілді, «Алаш мұрасы» көркем әдебиеттер сериясы мен «Алаш» энциклопедиясы баспадан шығарылды, жоғарғы оқу орындарында «Алаш» қозғалысының 90 жылдығына арналған ғылыми-теориялық конференциялар мен поэзия, проза, әуен және бейнелеу өнері номинациялары бойынша шығармашылық конкурстар өткізілді, тарихы «Алаш» қозғалысы өкілдерінің өмірі және қызметімен байланысты қалалар мен елді мекендерде мемориалдық тақтайшалар орнатылды, тақырыптық көрмелер ұйымдастырылды.

★ Ал, 2010 жылдың қараша айында Орынбор қаласында «Алаш» қайраткері А. Байтұрсыновтың тұрған үйіне және 1917 жылы жалпықазақ съездері өткен ғимаратқа ескерткіш тақталар орнатылса, 2011 жылы тамыз айында Мәскеу қаласының Покровский бульварындағы Т. Рысқұлов тұрған үйге мемориалдық тақта орнатылды.

0004633 ★

ПРИЛОЖЕНИЕ № 047. 06.12.2011 г.

Еліміздің республикалық және облыстық мұражайларында халық назарына Алаш қозғалысының тарихын көрсететін тұрақты тақырыптық экспозициялар ұсынылған және жыл сайын тақырыптық көрмелер ұйымдастырылып отырады. Сонымен бірге, Алаш қозғалысының қайраткерлеріне арналған Семей қаласында «Алаш арыстары» – Мұхтар Әуезов», Алматы қаласында А. Байтұрсыновтың, Солтүстік Қазақстан облысында М. Жұмабаевтың мұражай-үйлері қызмет атқарады.

Көптеген ономастикалық объектілерге Алаш қайраткерлерінің есімі берілді.

Алаш қозғалысының мұрасын дәріптеу білім беру саласында да жүргізілуде. Атап айтқанда, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясында «Алаштану» таңдау курсының оқу бағдарламалары әзірленуде, білім беру ұйымдарының бағдарламалары кеңестік дәуірдегі «ақтаңдақтардан» тазартылып, қоғамдық-цикл пәндері Алаш қозғалысының қызметі, қайраткерлерінің өмірі туралы материалдармен, олардың әдеби туындыларымен толықтырылды.

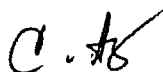
Атап айтқанда, «Қазақстан тарихы» пәнінің оқу бағдарламаларына Алаш қозғалысы, оның тарихы, мақсат-мүддесі, көшбасшылары, қайраткерлері және көсемдері жөнінде оқу материалдары енгізілген. «Қазақ әдебиеті» пәнінің оқу бағдарламаларында Алаш арыстары А. Байтұрсыновтың, М. Дулатовтың, Ш. Құдайбергенұлының, М. Жұмабаевтың, Ж. Аймауытовтың, С. Торайғыровтың халық ой-санасын оятуға, азаттық идеяларын адамгершілік ұстанымдарын насихаттауға бағытталған ағартушылық сипаттағы көркем шығармалары кеңінен қамтылған.

Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде 2006 жылдан бері «Алаштану» ғылыми-зерттеу орталығы қызмет атқарады.

Алаш қайраткерлері Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Шәкәрім Құдайбердіұлы сияқты көптеген арыстарымыздың еңбектері жарық көрді. Тұңғыш рет М. Шоқай туралы фильм түсіріліп, басқа елдерге тарап жатыр.

Ал, Алашорда автономиясының орталығы – Семей қаласында Алаш қайраткерлеріне ескерткіш орнату үшін оның таңдаулы жобасына бірнеше рет байқау өткізіліп, нәтижесінде үздік жоба іріктелді. Бұл ескерткішті Алаш қозғалысының 100-жылдық мерейтойы қарсаңында орнату жоспарланып отыр. Бұдан басқа да тағылымды, танымды игі шаралар жалғасын табатын болды.

Ел тәуелсіздігінің бастауында тұрған «Алаш» ұлттық-демократиялық қозғалысының мерейтойлық атаулы күндерін салмақты әрі сапалы дайындықпен жоспарлап, заңнамалық белгіленген тәртіпке сәйкес республикалық деңгейде 100-жылдығын өткізгенді мақсатқа сай деп ойлаймыз.

 С. Ахметов

Қазақстан Республикасының
Премьер-Министрі
С.Н. Ахметов мырзаға

Депутаттық сауал

Құрметті Серік Нығметұлы!

«Ақ Жол» партиясының парламенттік фракциясы өткен жылы Алаш қозғалысының 95 жылдығының қарсаңында Алаш рухын ардақтауда әлі де атқарылмай жатқан істер көптігіне назар аударып, өзіңіздің атыңызға депутаттық сауал жолдағанбыз. Алашқа байланысты Қазақстан Тәуелсіздігін алғаннан бері істелген жұмыстар туралы хабардар еткен Сіз қол қойған жауапты да алдық.

Одан кейін қараша айының 23-інде «Ақ жол» партиясы осы датаға орай Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің қолдауымен «XXI ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғыртудағы «Алаш» қозғалысы идеяларының өзектілігі» тақырыбында ғылыми-практикалық конференция өткіздік. Осы конференцияның және Алматыда, бірқатар облыстарда жалғасын тапқан Алаш тақырыбына өткізілген әртүрлі жиындардың қатысушылары «Алаш» қозғалысының 100 жылдығын еліміздің өміріндегі аса маңызды тарихи оқиға ретінде бағалап, оның дайындығына Үкіметті, Парламентті, басқа да мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдарды қазірден кірісуге шақырды. Алаш идеясын ұлықтаудың, Алаштың жүріп өткен жолы мен тәжірибесінен сабақ алудың, жалпы ұрпақтар сабақтастығының маңыздылығы аталып көрсетілді.

Мәңгілікке ұмтылмайтын ұлт жоқ. Елбасымыздың «Қазақстан-2050» Стратегиясында бұл нақты көрініс тапқан. Мемлекет Басшысы өзінің Жолдауында «Бабаларымыз тірі болу үшін бір болса, біз әрдайым ірі болу үшін бір болуымыз керек» деп тәуелсіз елімізді «Мәңгілік Ел» етуді мұрат қылғанымызды жариялады.

Және оның ең басты шартын да атады: «Бабалардың ерлігі, бүгінгі буынның ерен істері және жас ұрпақтың жасампаздығы арасында сабақтастық болса ғана, біз «Мәңгілік Ел» боламыз». Бұл ретте атқаруға тиіс ең зор міндетіміз - жасампаз және өміршең ұлт қалыптастыру жолында еңбек ету, осы мұратқа жеткізетін заңдық негізі қуатты қоғамдық тетіктер (механизм) жасау. Соның бірі Алаш қайраткерлерін ардақтаудың деңгейін биікке көтеруді бұдан әрі кешіктірмеу. Алаш арыстарының рухын жас ұрпаққа сіңіру үшін, бұған мемлекет кешенді түрде келіп, баса назар аударуы тиіс.

Уақыт тез өте шығады. Алаш қозғалысының 100 жылдығы да алыс емес. «Ақ жол» фракциясы осы ретте Қазақстан Республикасының Үкіметіне мынадай шараларды белгілеуді ұсынады:

1. Алаш қозғалысының 100 жылдығын мемлекеттік және жалпыұлттық дәрежеде атап өту үшін Мемлекеттік комиссия құруды, сондай-ақ оған жалпымемлекеттік және аймақтық кешенді бағдарламалар даярлау ісін жүктеуді.

2. Жас ұрпақты Алаш идеясымен кең ауқымда және жүйелі түрде таныстырып, оны отаншылдық рухта тәрбиелеу мақсатында Алаш қозғалысына қатысты архив құжаттарын, бірінші кезекте 1928-1932 жылдарға тиесілі ғасыр құжаты аталған «Алаш ісі» сот процестері материалдарын көп томдық түрінде жариялау ісі қолға алынғаны жөн.

3. Осы «Алаш ісі» сот процесімен тікелей байланысы бар келесі мәселе ол ХХ ғасырдың 20-50-ші жылдарында жүргізілген саяси репрессия материалдары. Қазақстан тарихында ұлттық саяси басқарушы топқа (элита) және шығармашылықтағы зиялыларға байланысты жүргізілген жаппай репрессиялау шараларының себеп-салдары іргелі зерттеу тұрғысынан әлі де болса жан-жақты толық ашылмаған күйінде қалып келеді. Бұл аландаушылық туғызатын жағдай. Мәселе мынада. Көрші Ресей мемлекетінің тарихшы ғалымдары батыстық зерттеушілермен шығармашылық бірлікте КСРО-ның сталиндік кезеңіне байланысты 100 томдық зерттеу еңбектерінен тұратын ғылыми жобаны іске асырды. Қазақстандағы репрессия тарихы отандық тарихшы-ғалымдардың

күшімен қорытылғаны дұрыс. Ондай болмаған күнде ХХ ғасырдағы қазақ тарихына байланысты Ресейлік көзқарасты қабылдауымызға тура келеді. Мұндай жолға түсу, әрине, өкінішті болар еді.

Осы мәселелерді ескере отырып, алдағы қабылданатын шаралар жөнінде хабардар етуіңізді сұраймыз.

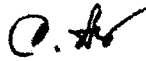
Құрметпен,
«Ақ жол» ҚДП
Парламенттік фракция мүшелері:

А.Тұртаев
А.Перуашев
Е.Никитинская
Н. Жазылбеков
А.Әбілдаев
М.Қазбекова
С.Сарсенов
Т.Ерғалиев

«Мерейтойлар мен атаулы күндерді мерекелеу туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1999 жылғы 28 қыркүйектегі № 1465 қаулысына сәйкес қызметтің түрлі саласындағы ұйымдардың, жекелеген тұлғалардың мерейтойлары 100 жылдығында және одан кейін әрбір 25 жылда аталып отырады.

Осыған байланысты, 2017 жылы Алаш қозғалысына 100 жыл толатынын ескере отырып, естелік күнді мерекелеу мәселесіне алдағы жылдары оралған жөн деп санаймыз.

С. Ахметов

2013 жылғы 19 ақпан
№ 20-11/343
№ _____ данасы

Астана, Үкімет Үйі

№ _____ 2013 жыл
№ _____
жж. № _____

Қазақстан Республикасы
Парламенті Мәжілісінің
депутаттарына

24.01.2013 ж.
№ ДС-8

Құрметті депутаттар!

Сіздердің Алаш қозғалысының 100 жылдығына байланысты бірқатар іс-шаралар өткізуге қатысты депутаттық сауалдарыңызды қарап, төмендегіні хабарлаймыз.

Тәуелсіздіктің арқасында қазақ тарихының көптеген жабық беттері қайта ашылып, бұрын бұрмаланған фактілер шынайы айшықтала бастады.

Қазақ зиялыларына қарсы өткен ғасырдың басында жүргізілген саяси қуғын-сүргіндер ұлт үшін қаншалықты қымбатқа түскен тарихтан белгілі. Өскелең ұрпақты патриоттық тәрбиелеу мақсатында бүгінгіні өзінде сол уақытта құрбан болған адамдар есімдерін мәңгілік ету, олардың туған жерге деген шынайы махаббаты жабық еңбектері мен мысалдарын жариялау жөніндегі шаралар қабылдануы қажет.

«Алаштықтардың» шығармашылық мұрасын оқырман қауымға жеткізу шаралары қабылдануда. Мәселен, Мәдениет және ақпарат министрлігі өткен жылы мемлекеттік тапсырыс шеңберінде Гүлнәр Дулатқызының «Алаштың сөнбес жұлдыздары» және Ж. Досмұхамедұлының 125 жылдығына арналған «Өтеген Жолдың» «Асыл-Тұлға» атты кітаптарын жарыққа шығарды.

Сондай-ақ, ағымдағы жылы Б. Мүрсәлімнің «Алашорда» (фотоальбом), Қайрат Сақтың «Алаш көсемсөзі», Әліхан Бөкейханов шығармаларының 7, 8, 9-томдарын, Қасымхан Бегмановтың «Мұстафа Шоқай жолымен» (кітап-альбом) еңбектерін басып шығару жоспарланып отыр.

869/20-11343 2
3-19 02

28.01.2013

НАЗАР АУДАРЫҢЫЗДАР!!! «XXI-ғасырдағы Алаштың Ақ жолы» ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ БАЙҚАУЫ

«XXI-ғасырдағы Алаштың Ақ жолы» ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ БАЙҚАУЫ

Қазақстанның «Ақ жол» Демократиялық партиясы «XXI-ғасырдағы Алаштың Ақ жолы» Жалпыұлттық байқауын өткізетінін хабарлайды. Шараның басты мақсаты «Алаш» қозғалысының шығармашылық мұрасын және принциптік көзқарастарын зерделеу және оны қазіргі заманғы Қазақстан қоғамына тарату болып табылады.

Байқауға қатысуға өз елінің тағдырына бей-жай қарай алмайтын, саяси партияларға мүшелігіне қарамастан студенттер, жас ғалымдар және журналистер шақырылады.

Пікірсайыс үш кезеңнен, төрт номинация бойынша шығармашылық байқау пішімінде өткізіледі.

Номинациялар:

1. «Алаш» қозғалысы қайраткерлерінің мемлекет құрылысына және демократиялық құндылықтарға көзқарастары, олардың қазіргі заманғы Қазақстан үшін өзектілігі;

2. «Алаш» қозғалысы қайраткерлерінің экономикалық көзқарастары, олардың қазіргі заманғы Қазақстан үшін өзектілігі;

3. «Алаш» көшбасшылары жұмыстарындағы қазақстандық қоғамның әлеуметтік жаңғыруы, еуропалық жолмен дамуы мәселелері және олардың қазіргі заманғы Қазақстан үшін өзектілігі.

4. Бұқаралық ақпарат құралдарында ағымдағы жылда жарияланған жоғарыда аталған кез-келген тақырыптар бойынша үздік публицистикалық материал.

Кезеңдер:

1 кезең: жазбаша жұмыстарды (эссе, шығармалар) сырттай іріктеу.

Байқау жұмыстары 2013 жылдың 1 шілдесіне дейін қабылданады. Ұсынылатын жұмыстардың көлемі 12 беттен аспауы тиіс

Жұмыстарды қабылдау мерзімі аяқталғаннан кейін, байқаудың арнайы қазылар алқасы бір айдың ішінде әрбір номинация бойын-

ша 10 үміткерден іріктеп алады, олар екінші, бетпе-бет кездесетін пікірсайыс кезеңіне қатысуға шақырылады.

2 кезең: 1-інші кезең жеңімпаздарының бетпе-бет пікірталастары. 1-ші кезеңнің қорытындылары шығарылғаннан кейін 3 айдың ішінде өткізіледі.

Бетпе-бет кездесетін пікірсайыстар барысында үміткерлер әр номинация бойынша баяндамалар жасайды, одан кейін бәсекелестерінің сұрақтарына жауап береді және сондай-ақ олардың баяндамаларын талқылауға қатысады. Пікірталастар әрбір номинация бойынша бөлек өтеді.

Пікірталастар қорытындылары бойынша әр номинациядан 2 үміткерден финалдық сатыға қатысу үшін іріктеліп алынады.

3 кезең: Алаш Орданың (Алаш үкіметінің) құрылғанына 96 жылдығы қарсаңында «XXI ғасырдағы Алаштың Ақ жолы» Жалпыұлттық конференциясы аясында өткізіледі.

2-ші кезеңнің жеңімпаздары барлық номинациялар бойынша баяндамалармен сөйлейді және сұрақтарға жауап береді. Талқылаудың қорытындылары бойынша байқаудың басты марапаттарының иегерлері анықталады.

Конференция материалдары жеке басылыммен жарияланатын болады.

Байқаудың жүлделік қоры 3 млн. теңгені құрайды.

Жалпыұлттық пікірсайыстардың жеңімпаздары мен лауреаттары үшін келесі сыйақылар белгіленеді:

- 1-ші кезеңнің лауреаттары (әр номинация бойынша 10 үздік жазбаша жұмыстар) – 25 мың теңгеден;

- 2-ші кезеңнің жеңімпаздары үшін (әр номинация бойынша 2 үздік үміткер) – 100 мың теңгеден;

- әр номинация бойынша Жалпыұлттық байқаудың жеңімпаздары үшін – 250 мың теңге.

2-ші және 3-ші кезеңдегі бетпе-бет пікірсайыстарға қатысуға шақырылғандар үшін іссапар шығындарын «Ақ жол» ҚДП төлейді.

1-ші кезеңге қатысу үшін байқау жұмыстары «XXI ғасырдағы Алаштың Ақ жолы» белгісімен 010000 Астана қаласы, Сарыайшық көшесі, 11-үй, №5 кеңсесіне «Ақ жол» Қазақстанның Демократиялық партиясы Орталық аппаратының мекен-жайына немесе alash_akzhol@mail.ru электрондық поштамен жіберілісін.

28.01.2013

ВНИМАНИЕ!!! ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЙ КОНКУРС «XXI-ғасырдағы Алаштың Ақ жолы»

Демократическая партия Казахстана «Ақжол» объявляет о проведении Общенационального конкурса «XXI-ғасырдағы Алаштың Ақ жолы» (Светлый путь Алаша в XXI веке), задачей которого является изучение и популяризация творческого наследия и принципиальных подходов движения «Алаш» в современном казахстанском обществе.

К участию в конкурсе приглашаются студенты, молодые учёные и журналисты, неравнодушные к судьбе своей страны, независимо от членства в политических партиях.

Конкурс проводится на казахском и русском языках по четырём номинациям в три этапа.

Номинации:

1. Взгляды деятелей движения «Алаш» на государственное строительство и демократические ценности, их актуальность для современного Казахстана;

2. Экономические воззрения деятелей движения «Алаш» и их актуальность для современного Казахстана;

3. Вопросы социальной модернизации и европейского пути развития казахстанского общества в работах лидеров «Алаша» и их актуальность для современного Казахстана.

4. Лучший публицистический материал, опубликованный в текущем году в СМИ по любой из вышеперечисленных тем.

Этапы:

1 этап: заочный отбор письменных работ (эссе, сочинений). Конкурсные работы принимаются до 1 июля 2013 г. Объем представляемых работ – не более 12 с.

После окончания срока приёма работ, специальное жюри конкурса в течение 1 месяца отбирает по 10 претендентов в каждой номинации, которые приглашаются на участия во втором, очном этапе.

2 этап: очные дебаты победителей 1-го этапа. Проводится в течение 3 месяцев после подведения итогов 1-го этапа.

В ходе очных дебатов, претенденты по каждой номинации выступают с докладами, затем отвечают на вопросы конкурентов и также участвуют в обсуждении их докладов. Дебаты проходят отдельно по каждой номинации.

По итогам дебатов от каждой номинации отбираются по 2 претендента для участия в финальной стадии.

3 этап: Проводится накануне 96-ой годовщины создания Алаш Орды (правительства Алаш), в рамках Общенациональной конференции «XXI-ғасырдағы Алаштың Ақ жолы».

Победители 2 этапа по всем номинациям выступают с докладами и отвечают на вопросы. По итогам обсуждения определяются обладатели главных наград конкурса.

Материалы конференции будут опубликованы отдельным изданием.

Призовой фонд конкурса составляет 3 млн. тенге.

Для победителей и лауреатов Общенациональной дискуссии устанавливаются следующие премии:

- для лауреатов 1 этапа (10 лучших письменных работ по каждой номинации) – по 25 тысяч тенге;
- для победителей 2 этапа (2 лучших претендента по каждой номинации) – по 100 тысяч тенге;
- для победителей Общенационального конкурса по каждой номинации – 250 тысяч тенге.

Командировочные расходы для участия приглашенных в очных дебатах на 2 и 3 этапе оплачиваются ДПК «Ақ жол».

Конкурсные работы для участия в 1 этапе, с пометкой «XXI-ғасырдағы Алаштың Ақ жолы»/ Светлый путь Алаша в XXI век» - направлять по адресу: 010000 г. Астана, ул. Сарайшык д.11, офис №5, Центральный аппарат Демократической партии Казахстана «Ақ жол» или по электронной почте: alash_akzhol@mail.ru

МАЗМҰНЫ

Сәбит Байдалы ҚАДІРЛІ ОҚЫРМАН!	3
Азат Перуашев БІЗ АЛАШ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУЕТІН ӘЛІ ТОЛЫҚ АША АЛҒАН ЖОҚПЫЗ	11
Азат Перуашев НУЖНО РАЗВЕЯТЬ МИФ ОБ «УЗКОЛОБОМ НАЦИОНАЛИЗМЕ» ДВИЖЕНИЯ «АЛАШ»	21
Қазақстанның «Ақ жол» Демократиялық партиясының төрағасы Азат Перуашевтің Астана қаласында өткен Алаш қозғалысының 95 жылдығына арналған «XXI ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғыртудағы «Алаш» қозғалысы идеяларының өзектілігі» атты ұлттық ғылыми-практикалық конференциясындағы кіріспе сөзі (23 қараша, 2012 жыл)	31
Дихан Қамзабекұлы АЛАШ – ТЕМІРҚАЗЫҚ	35
Кабульдинов Зиябек Ермуханович ЧАЯНИЯ АЛАШСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ И ПЕТИЦИОННОЕ ДВИЖЕНИЕ КАЗАХОВ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА	42
Бәкір Әбдіжәлел «АЛАШ» ПАРТИЯСЫ: ҰЛТТЫҚ МЕМЛЕКЕТ ИДЕЯСЫ	50
Өмірзақ Айтбайұлы АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ЖӘНЕ АЛАШ ТАҒЛЫМЫ	57
Шанбай Тұрдықұл АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ ПАССИОНАРЛЫҚ ҚУАТЫ	71
Екатерина Никитинская ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ АЛАШ-ОРДИНЦЕВ	77
Мырзақелді Кемел СМАҒҰЛ САДУАҚАСҰЛЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ	94
Амантай ШӘРІП ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР ЖӘНЕ АЛАШ ТӘЖІРИБЕСІ	104
Қайрат САҚ «ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІНІҢ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ КӨЗДЕРІ	111
Азамат Әбілдаев «АЛАШ» ИДЕЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ ЖӘНЕ XXI ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДА ЖАҢҒЫРТЫЛУЫ	121
Анарбек Орман АЛАШ КОГЕРГЕН ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРДІҢ БҮГІНГІ КҮНМЕН ҮНДЕСТІГІ	130
Людмила Жуланова ПРОГРЕССИВНЫЙ ХАРАКТЕР СОЦИАЛЬНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ ПРОГРАММЫ ПАРТИИ «АЛАШ»	137

Қазыбек Иса	
АЛАШ ИДЕЯСЫ - ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ИДЕЯСЫ	146
Амангелді Айталы	
АЛАШ ИДЕЯСЫ: КЕШЕ ЖӘНЕ БҮГІН	151
Ханбибі Есенқарақызы	
АЛАШ ТАҒЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗДІК	158
Омар Темірбеков	
ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ЕҢБЕК ҰҒЫМЫНЫҢ ГЕНЕЗИСІ МЕН ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ: АБАЙДАН АЛАШҚА ДЕЙІН.....	165
Сәбит Байдалы	
«АЛАШ» РУХЫ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛ.....	171
Әбілхан Төлеуішев	
Ғарифолла Әнес	
ХАЛЕЛ ДОСМҰХАМЕДОВТИҢ ӨМІР ЖОЛЫ ЖӘНЕ ТАҒЫЛЫМДЫҚ ӨНЕГЕСІ.....	178
Мақсат Жақау	
АЛАШОРДАНЫҢ АМАНАТЫ ЖАСТАР ЖАДЫНДА	187
Жұмамұрат Шәмші	
АЛАШ ОРДАНЫҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНЕ ӘСЕРІ ТУРАЛЫ БІРЕР СӨЗ.....	190
А.Т.Перуашевтің Алаш қозғалысының 95 жылдығына арналған «XXI ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғыртудағы «Алаш» қозғалысы идеяларының өзектілігі» атты ұлттық ғылыми-практикалық конференциясын жабардағы қорытынды сөзі	203
Асылбек Кожахметов	
Приветственное слово на круглом столе НАСЛЕДИЕ «АЛАШ» КАК ОСНОВА НАЦИОНАЛЬНОГО БИЗНЕСА НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА» МАБ, 21.12.2012	206
А.Т.Перуашевтің Алматыда 2012 жылдың 21 желтоқсанында Халықаралық Бизнес Академиясының «Алаш» қозғалысының 95 жылдығының құрметіне «Ақ жол» партиясымен бірлесіп өткізген «дөңгелек үстелдегі» сөйлеген сөзі	209
Айгуль Тулембаева	
АЛАШ – ПАССИОНАРНЫЙ ВСПЛЕСК КАЗАХСКОГО ДУХА, АЛАШЕВЦЫ – ОТЦЫ-ОСНОВАТЕЛИ КАЗАХСКОЙ РЕСПУБЛИКИ	212
Айжан Капаева	
КАЗАХСКИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЫ НАЧАЛА XX ВЕКА	220
Сәбит Байдалы	
«АЛАШ» ИДЕЯЛАРЫ ЖАСАМПАЗДЫҚҚА ҚЫЗМЕТ ЕТУІ ТИІС»	224
Қазақстанның «Ақ жол» Демократиялық партиясы	
Парламенттік фракциясының Алаш мәселесі туралы Үкіметке жолдаған депутаттық сауалдары және оған қайтарылған жауаптар.....	231
НАЗАР АУДАРЫҢЫЗДАР!!! «XXI-ғасырдағы Алаштың Ақ жолы» ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ БАЙҚАУЫ.....	235
ВНИМАНИЕ!!! ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЙ КОНКУРС «XXI-ғасырдағы Алаштың Ақ жолы».....	237

XXI-ҒАСЫРДАҒЫ АЛАШТЫҢ АҚ ЖОЛЫ

Редакторы Байдалы С.
Техникалық редакторы және дизайнері Қожахметов А.
Компьютерде беттеген Акылова А.А.

Басуға 23.05.2013 ж. Пішімі 60×84^{1/16}.
Баспа табағы 15,5. Шартты баспа табағы 14,4.
Есептік баспа табағы 11,7. Офсеттік басылым.
Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 4/154-13.

«Экономика» Баспасы» ЖШС
050063, Алматы қаласы, Сайын көшесі, 81-үй.

ISBN 978-601-225-516-4

9 786012 255164

